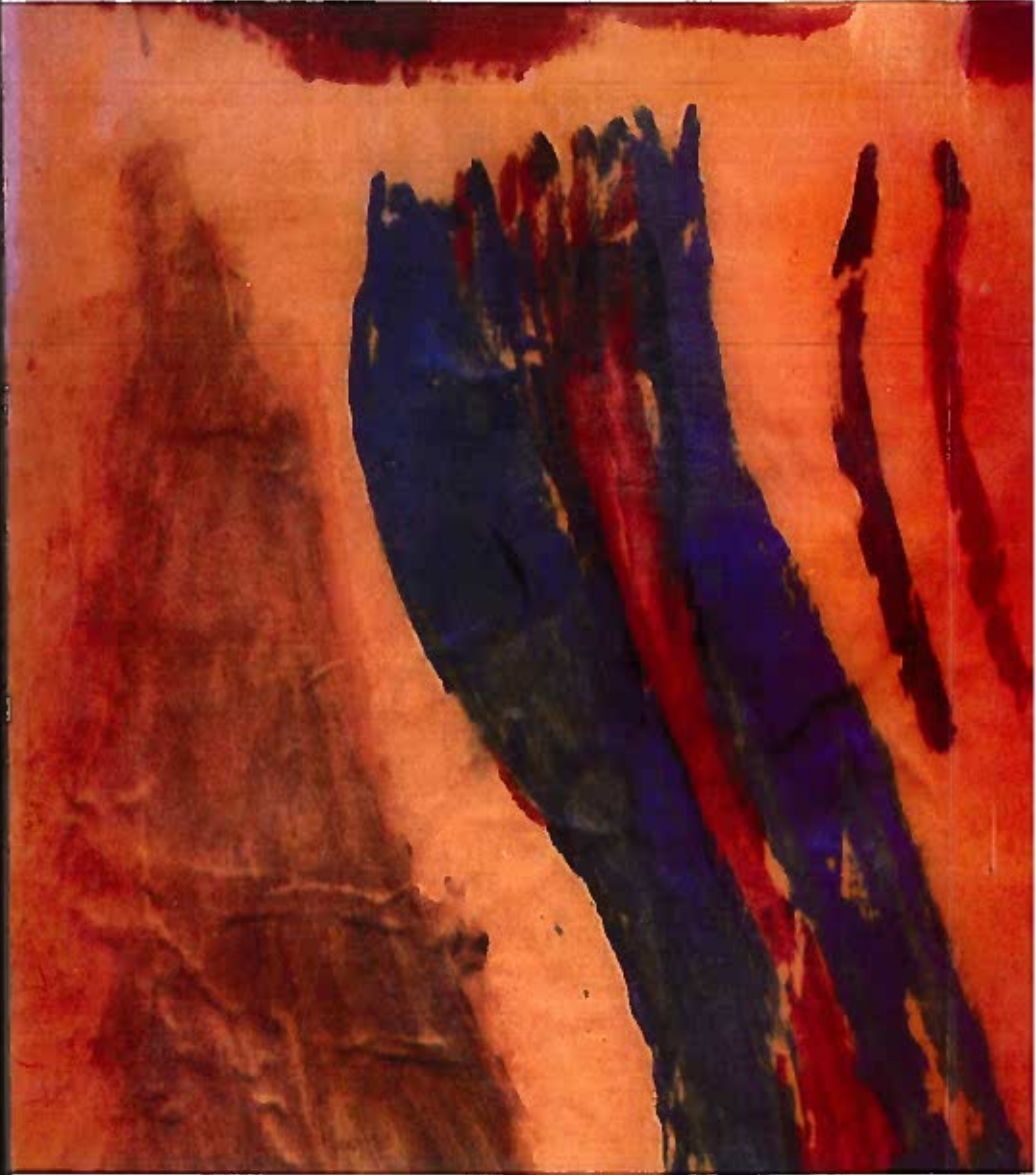

سُخاں

6 ویں لڑی
فروری 2005ء

سرائیکی لوک سانجھ

6 ویں لڑی

فروری 2005ء

سَنجَان

سَنجَان ہمار

مزار خان، مشتاق گاڈی

بانہ پیل

رفعت عباس، صابر چشتی، ارشاد تونسوی، اشوال، مظہر عارف، عزیز شاہد، عاشق بُردار،
ریاض سندھ، ظہور دمانی، استاد اعجاز خان بلوچ، مظہر علی تابش، حبیب موہانہ، منیر شیخ، غفر عباس،
محبوب تابش، وسیم واگھا، سعید گاڈی، جہانگیر مخلص، استاد اعجاز، ظہر لشاری، صفدر بلوچ، اکرم گرمائی

مکھ پنناں

سہیں سعید گاڈی دی پینٹنگ ”سنگھو نال بک شام“

مُل 100 روپے

پتہ: مکان نمبر 191، گلی نمبر 10، G-10/1، اسلام آباد

فون نمبر 051-2100248, 2294623

ای میل : mushtaq_gaadi2000@yahoo.com

کمپوزنگ اینڈ پرنٹنگ: دی پرنٹنگ لبریری شاپنگ سنٹر، پارہ اسلام آباد 2826035

1279
1246
33
58
33
1825
1903
15
3
78

ساڈے وچوں ہن پر ساڈے نیں

رفعت عباس

سمندر نال پیڑی وانگوں پدھے ہوئے

بہوں سارے مُلک دہن

تے کاٹھ اُتے کُردے ہوئے لوکیں دی اُپال

جغرافیہ

وڈے ہک قلام پچھوں پکھیاں دا وپار

تاریخ

لبی ہک لڑائی پچھوں گھوڑیاں دی سوداگری

ایہو سہو آپ سمندر ہے

تے ساڈے کیتے سارا قصہ

لاہندے کنوں چڑھدے تائیں کُردے تاں

ڈکھن تائیں گھلدے

اساں رام لپلا وچ نال راوٹ دے

ایہہ گتیش تے ہنومان

ساڈے وچوں ہن پر ساڈے نیں

”پرو بھرے ہک شہر وچوں“ دا ہک پننا

تیند

میٹھی گالھ

5

مظہر عارف

سوال یا گلے؟

10

چٹھی چپاٹھی

گالھ مہار

15

ایش نندی نال چالھ مہار

36

جے کر شام سورتی

تشدد

پرکھ پرچول

52

فدا حسین گاڈی

بک غلط رویہ

69

احسن واگھا

سفر کت دا جبری وسارا۔۔۔

88

رفت عباس

ملو ہیا: وسوں دی اچوکی بک اکھ

98

ژاں پال سارتر

لکھت کیا اے؟

سراییکی پوٹھی

120

عزیز شاہد۔۔۔ سادھ گنت دے اول وچ

کہانیاں

139

عبداللہ عرفان

صندوق دی

164

اشوال

خان وڈا

3

شجائیں

5 دیر لوی (سی 2004)

سوال یا گلے؟

مظہر عارف

”سنجان“ دی پنجویں لڑی ایچ سبیں عاشق بزدار سرائیکی لوک سانجھ دے پرائے سنگتیاں کوں یاد کیجے۔ پڑھ تے خوشی دی تھی تے روح مونجھاوی تھیا۔ انہاں 1986ء دی ہک شام دا ذکر کیجے جیڑھی ویہہ (20) سال پیلھے دی گالھ اے۔ اوں ویلے اساں سارے جوان ہاے۔ کجھ کرنا دے جذبے توانا تے طاقتور ہن۔ ہن کراں ایچ درد شروع تھی گئیں۔

ویہہ سال پیلھے دی دنیا آج دی دنیا توں وکھری ہائی۔ لوک سیاسی نظریات تے یقین رکھدے ہن۔ گمٹ منٹ دا بہوں ذکر تھیندا ہا۔ لوک نفع نقصان دی پرواہ کیجے نہوں اوں کم عیج گپے رہندے ہن جینکوں اوجھ سمجھدے ہاں۔ نویں علوم ایچ عوام نظریات سیاسی جدوجہد دی طراں دے لوڈ سرے کنوں غائب ہن۔ شہراں ایچ نویں علوم دی مار کجھ ودھیک اے۔ جیڑھے لوک شہراں ایچ رہندن او بھانویں نیں دی چاہندے پر انہاں دی زد ایچ ہن۔ میڈی گالھ دا مقصد اتا ہے جو ایچ اساں کتھاں کھڑے ہن تے ایچ تے گذرے کل دے وچالے کیتلا لہبا ویلا ہے۔ معافی چاہنداں غلط پائے نکل گیاں۔ ایندے

175

حبیب موہانہ

189

شہر یار تو نسوی

192

آر۔ کے۔ نارائن

208

جٹی چڑی
اکھیں رو رو متام کرن (نڈی کہانی)
لاوانا
ناہر داسون (امریکن انڈین لوک کہانی)

لوک ادب

210

مزار خان

216

224

227

229

234

235

238

240

جیوٹی تے موراں نانویں
جیوٹی
اوڈی
موراں
لولی
لولی
لوڈی
باگھی
کیرڈی

ڈوہڑے

خیر شاہ اللہ داد احمد خان طارق، اقبال سوکڑی، یسین پھروانی، سیف اللہ آصف 242-250

اجوکی شاعری

ارشاد تو نسوی، زبیر احمد، طارق گجر، یلیان ساہو، عابد عتیق، تسلیم فیروز، انظر علیانی، 251-283
طاہر شیرازی، صادق چنید، ہوت، شاہد عالم شاہد، ابرار عقل، ڈاکٹر غفر عباس، مبشر علی
بزدار، حکیم راتش، بھٹی، جہانگیر خلص، خلسی داس بھائیہ

لاہرے

284

اشوال

اُتے بحث بعد اچ تھیں۔

”سُخان“ عاشق خان بزدار دا خط چھاپ کے ایہہ وی نال آکھے جو انہاں لوک سانجھ دی سنگت اگوں کجھ سوال رکھے ہن۔ پر گالھ اے اجواز اس سنگتیاں اگوں سوال رکھن یا پرانے یاراں دوستاں نال کجھ گلے کیتن؟ عاشق خان نہ صرف ساڈا پرانا سنگتی ہے بھلکہ بک سچا، کھرا، فقیر منش تے درویش صفت شخص وی ہے۔ ایہہ گلے اوندے دلوں نکھتے ہن۔ ایہہ او سڈ اے جیڑھا کوئی بندہ سُخ بر اچ گھبرا کے سنگتیاں کوں مریدے۔ جے پاہروں سُخ ہووے ساری کوششاں، ساری ہمتاں، رل مل دیاں ساری خوشیاں، جھیلے ہوئے سانجھے ڈکھاں دے اچائے لڑھ وچن دا ڈر ہووے تاں ول اندر دی سُخ بر ہکلاں مارن تے مجبور کریدی اے۔ عاشق خان! ایہہ کھاتا ڈاڈ کھ نہیں۔ اساں ساریاں دا اے ڈکھ سانجھا ہے۔ تساں ول ہمت کیتی اے جو ہکل ماری اے۔ اساں تاں قابوس دی زدا اچ نہیں، اساڈی تاں آواز وی نہیں نکلدی بھادویں جو ایویں لگدے جو کئی ساڈے سینے تے چڑھ کے خنجر ماری ویندے۔

”سُخان“ دے مطابق عاشق خان دا پیلاھا سوال تے میڈے نزدیک شک ایہہ اے جو ”سرائیکی لوک سانجھ“ دے مہاندریں صلاح کر کے سرائیکی لوک سانجھ دے میلے دا بائیکاٹ کر ڈتوئے“ جیکر میں وی انہیں مہاندراں اچ شامل ہاں تاں میں اس ”صلاح مشورے“ کتوں قطعی لاعلم ہاں۔ اے گالھ ایویں نہیں تھی سگدی جو لوکاں رل کے کہیں ”بائیکاٹ“ دا فیصلہ کیا ہووے۔ میڈے نزدیک اس طراں دے کہیں فیصلے دی کوئی وجہ وی

سُخان

6 دیر لوی (نوری 2005ء)

6

نیں۔ لوک سانجھ دے پرانے سنگتی کہیں نہ کہیں حوالے نام میلے اچ شریک تھیدی رہن۔ کڈا ہن زیادہ کڈا ہن گھٹ۔ میڈے خیال اچ ایندے پچھوں کہیں ”صلاح مشورے“ دی بجائے او حالات ہن جیڑھے میلے اچ سنگتیاں دی شرکت دی راہ اچ رکاوٹ بٹے تے انہاں حالات اچ مختلف سیاسی نقطہ نظری تھی سگدن خاص طور تے 1988ء دے الیکشن دے بعد ملکی سیاسی حالات وی تھی سگدن جیندے بارے لوک۔ سانجھ دے سنگتیاں (جہاں اچ استادندا گاڈی وی شامل ہن) دا خیال ہائی جو مارشل لاء دے خاتمے تے عام ملکی سیاست شروع تھیوٹن کتوں بعد سرائیکی تحریک دی اوں وقت دی اٹھان کتوں بک دھچکا لگ سگدے۔ بے نظیر بھٹودی پیلھی حکومت، بعد دے سیاسی حالات، سرائیکی سیاسی جماعتاں تے انہاں دی بھن تر وڈ کجھ سرائیکی دوستاں دی مایوسی تے بے عملی دی وجہ بن سگدی اے۔

عاشق خان! جدوجہد تعلق دل تے دماغ ڈوہاں نال اے۔ دل تاں کجھ کران دا کریندایا ہووے پر دماغ نہ منے یا دماغ تاں منے پر دل ناں کرے تاں نتیجہ اے نکلدے جو بندہ کجھ وی نہیں کریندا۔ میں خود ایندی بک مثال ہاں۔ تساں سالانہ پوسٹر اچ سارے سنگتیاں دے ناں لکھدے ہوئے۔ تساں چنگے لوک ہاؤ، چنگا کم کریندے ہاؤ۔ میں بھیڑا ہاں، میلے تے نمی آسکدا یا تاں ساڈے لوکاں اچ نمی آندا۔ چنگے لوک بھیڑیاں کوں نال گھیل کے فردن۔ پچھلے وہیہ سالوں اچ تساں کڈاں میڈے کتوں (یا شاید بہنیاں دوستاں کتوں وی) پچھیا اے جو تاں ساڈے نال کیا تھی؟ بہنیاں لوکاں کتوں سچ کوڑن کے نتیجے کدھن سیانے

سُخان

6 دیر لوی (نوری 2005ء)

7

لوکاں داکم نیں۔ تاں دل تے ہتھ رکھ کے ڈسو جو اساں کلبے ایں لائق ہائیں جو پوسٹر تے ناں چھاپ ڈتا ونجے تے بس؟ تاڈا ساڈا ایہو تعلق اے؟ تاں کنڈاں چھڑامیکوں فون چاکنیا ہووے جو میلے اچ ضرور آوٹا اے۔ اگر اساں میلے اچ نیں آندے تاں ایندی ہک وجہ ایہہ وی ہے جو اتھاں کوئی اساڈی تاگھ دی نیں کریندا پیا ہوندا۔ میلے اچ آوٹا یا ناں آوٹ دی ڈو وجوہات تھی سگدیاں ہن ذاتی تے سیاسی۔ ذاتی گلہ تاں میں کرڈتی اے سیاسی گلہ تے بحث تھی سگدی اے۔

عاشق خان آہدے جو ”سانجھ دے دوستاں دی بے پرواہی کنوں بیاں تنظیمیں میلے دیاں ہانہہ پیل بن گیاں ہن۔“ اے تاں چنگی گلہ اے جو بے لوک دی سانجھ، بے نال آر لے ہن۔ اے تاں دوستاں دی محنت اے تاں دوستاں دا سچ اے جو لوک نال آر لدن۔ سندھ دریا اچ کھیلے ندی نالے آر لدن تے کتنے پاڑے بن کے دکھ جھیندن۔ داہن ایںکوں آہدن۔ ایہو قدرت دا نظام اے، ایہو ای سچ اے۔ میلے اچ کھیلے لوک آر لدن تے کھیلے لوک۔ کھنودن کوئی گین تھوڑی کریندے۔ دریا و ہندے رہندن، میلے گلہ دے رہندن۔

عاشق خان لکھدن جو ”لوک سانجھ دے دوستاں اپنی صلاحیتاں این جی اوز دے لیکھے لاڈتے۔“ اچ کل شاید اے گلہ بہوں عام اے۔ این جی اوز کیا ہن؟ کیوں ہن؟ کیا کریندیاں ہن؟ اے ہک لمبی گلہ اے۔ اساں این جی اوز اچ صرف نوکری کریندے ہائیں۔ اے پی گلہ اے جو پچھلے ویہہ سالوں اچ ملکی تے عالمی سطح تے سیاست

اچ اتھل پتھل دے نتیجے اچ قوم پرستاں، بائیں بازو آلیاں تے ترقی پسند دانشوراں دی اکثریت این جی اوز دی نذر تھی گئی اے۔ این جی اوز اچ نوکری کرن ایںویں ہے جیویں میں امروز یا فزٹیر پوسٹ اچ نوکری کریندا ہم۔ فوج، بیورو کریسی (حکمرانی)، عدالتاں، صحافت اے سب انسان دشمن پیشے ہن۔ ایںویں ای این جی اوز اچ نوکری وی ہک پیشہ اے تے آخر کار انسان دشمن پیشہ اے۔ چنگی لوک او ہوندن چیزھے بُرائی من کے کریندن، اوندے حق اچ دلیلاں نیں ڈیندے۔ اپنے آپ کوں منصور یا سقراط بناوٹ دی کوشش نیں کریندے۔

سیں رفعت آہدے:

اساں رب کوں آپ سناٹدے ہائیں
اوندی جان سناٹوں تھی آئے ہائیں

رفعت پتہ نیں کیڑھے رب دی گلہ کریندے، صوفیاں دی گلہیں سمجھن ایڈا سوکھانیں ہوندا پر این جی اوز اچ نوکری کرن دا ہک فائدہ اے تھئے جو اساں اچ دے خداواں دے سناٹوں بن گئے ہئیں۔ عالمی بینک ہووے یا بھانویں کوئی پیایا بینک امریکہ ہووے یا پاکستانی جرنیل، ”سبھ پانی ہے میاں پانی ہے“ اوں میکترم دی ڈاڈھی سمجھ آئی ہے چیزھا کیپٹلزم دنیا تے کنٹرول کرن کیتے بنایا اے۔ میں عادتاً چپ رہنداں، کوئی کاڈوی کرے تاں ولدانہی ڈیندا۔ عاشق خان دے پیار دا ڈکا وی پی گیا ہم۔ پرا تھاں نسیکیتاں مجبور کیتے جو کجھ تاں آکھاں۔ گلہ شروع تھئی اے تاں بہوں کجھ آکھن کوں دل

چٹھی چٹائی

چنگائی دا ضرور چنگا صلہ ڈیسی۔ جے تیں
اساں دوستاں دی چالھ اے تیں اساں
سارے ایس زبان دے دوہارے تیں ایکوں
کوئی نواں diction ڈیوٹ ساکے ہر ویلھے
تہاڈے نال ساٹا جوڑی رکھوں تے تہاڈے
ایں رستے دی دھپ تیں تن من دی چھاں
کریسوں۔ ساڈے دس جتنا ہووے تساں ج

کرتیں آکھ بگدے ہوئے۔

شمارہ بہوں جاندار ہی۔ مکھ پناں ڈیکھ کے
محسوس تھے جو اسلام آباد دی سادل پیریں
وچ پا کے دی تساں روہی دے گوپے دی چس

بیٹھے چنیدے ہوؤ۔ ”دکھ متوں ویلھا“ دا ہر

characters نہ صرف pure سرائیکی

گلدے بلکہ چنیدا جاگدا نظر دے۔ جے تیں

دید منہ کھڑے تیں پیے او دیلے تیں محبت

راہندی اے جے کھڑے تیں ”سیٹلاں دے

’سنہ چان‘ دی 5 ویں لڑی

ہتھیں وچ ائی تاں بہوں دیر تیں ساڈیاں

پھرندڑ آکھیں وی ساڈے ہتھیں وچ نک

ہمین تیں ساکوں ایں او پرے ویلھے! چوں

کچھ سونہ سچاں مل پئی۔

سرائیکی شمارہ چھاپہ خانے! چوں

گزارتے دوستاں دے ہتھاں تیں پچاؤنا

بہوں اوکھا کم اے۔ جیڑا بندہ دی سرائیکی

چھپندے او بس اپنی تہ تیں اپنی نیت دے

زور تیں چھپندے۔ خدا تہا کوں ایں

آہدے۔ عاشق خان گلے دی شکل اچ چیز ہے سوال چاتن اوکھ نئیں بحث منگدن۔ میڈا
خیال اے پوری سرائیکی تحریک کوں طے کرٹن تے کون کیا کریندا ودے! ایکوں نئیں
سروں ڈیکھن تے سمجھن دی لوڑ اے۔ ویہہ سالوں بعد اتنی لمبی بحث دی ضرورت اے جتنی
سرائیکی لوک سانجھ بناؤن کنوں ویلھے کیتی گئی ہائی۔ ایہہ کم کون کریسی پتہ نئیں۔ چالھ لمبی تھی
گئی اے تے سچاں آلے پتہ نئیں کیتا چھپندن۔ ایں کیتے چالھ کوں اتھائیں مکیندا اپیاں۔

داغ“ نکل پوون تاں اکھ بدن کو تکیدیں
ہوئیں مٹھو کوں وی حاجی سرفراز بٹا ڈیندی
اے۔ حبیب موہاٹہ بہوں چچا لکھدا ہے۔ باقی
جیڑا تاں ڈو جھیاں زبانوں کوں سرائیکی اچ
Translate کرٹ دا پورھیا کریندے
بیٹھے ہو اے دی اچایا نہ ویسی۔

ہس ایں سُر ت دی سوئی کوں اپنٹے
تھیں نال ٹوری رکھو بھانویں جو ایندے ڈک
اچ دھاگہ پاوٹن بہوں اوکھا کم اے پر میکوں
یقین اے جو تاں اتجھے اکھیں آ لے گول گھنسو
جیڑے ایں ڈک اچ دھاگہ پاچاٹن تیں
تاں چنے کاغذ اتم کالے حرفیں دے موتی
ٹٹن تاں بہوں خوب چاٹدے ہو۔ خدا
وسدا ڈکھائے۔ اجازتاں گھنسو

اعظم کلیانی

کالا ڈی جی خان

اللہ کرے جیو دھو۔ ”سچاں“
سارے تھیکو لے لہا ڈتن۔ ساکوں ہک اتجھے
رسالے دی لوڑھ ہئی جیڑا صحیح معنی اچ
سرائیکی زبان تے ادب دی نمائندگی کرہے۔
میں بہوں سارے دوستاں کوں ڈے
”سچاں“ سارے وسیب دا نمائندہ رسالہ
ہوی۔ احمد پور دی دھرتی سرائیکی زبان تے
ادب وچ ہک نویکلا مقام رکھیندی ہے۔
ایویں وسیب دا ہر شہر لکھاریاں نال بھریا پئے۔
یار جیویں ساکوں کم کرن ڈی لوڑ ہے اینویں
نیں پیا تھیندا۔ بہوں سارے مسائل ہن۔
خیر میں کجھ دوستاں کنوں کلام کٹھا کیتم تے کلام
روانہ خدمت ہے۔ انشاء اللہ اسان تہا ڈے نال
ہمت کیتی رکھیسوں۔ جیویں جیویں دوستاں نال
رابطہ تھیسے میں لکھتاں روانہ کیتی رکھساں۔ باقی
ساری سنگت کوں سلام عرض کرائے۔

عبدالباسط بھٹی

چاچا دتی احمد پور شرقیہ

محبتاں! دھرتی ساری اللہ

دی، کھیڈ ساری اوندی، رنگ سارے مالک
دے۔ جھوکاں، گوپے، چھیریاں، تاڈے،
بندے، آدم جائے، دل بے، تھل، برجنگل،
دماں، ڈہرتے دل مونجھاں، اکھیں بنجوں،
ٹھڈے ساہ، اے سارا وسیب اے، دھرتی
اے۔ اتھاں ظالم تے ڈاڈھا راج گدی تے
پابندے تے پیٹراں قلم چاتے ہنڑے لوکاں
کوں جیوٹ دی راہ ڈکھیندے۔ ”سچاں“
وسیب اے، وسیب دا دیرا اے، خواہاں دا
دگ اے۔ تہا ڈیاں محنتاں قابل دید ہن۔
رسالہ کڈھ تے اندرو ورے نیں بھرے گئے
بلکہ خوشی ایں چاٹھ دی اے جو اندر مواد دی شکل
اچ اعلیٰ ادبی سوکھڑیاں لکھنیں۔ تہا کوں مبارک
تھی گئی تے شالا ٹور سلامت راہوے۔

شاہد عالم شاہد

محراب والا احمد پور شرقیہ

گذریل کجھ مہیاں کوں سیں

تابش کاظمی ہوراں میکوں ”سچاں“ بارے
ڈسیاتے دل پیلاھا شمارہ ”اکتوبر 2003“
میڈے ہتھیں ڈے ڈتا۔ ”سچاں“ پڑھ کے
دل بہوں جوش گدھے۔ سیں اشوالال دی
کہانی ”حافظ ڈاڈے دی شادی“ دل دے
اتھاہ گہرائیاں وچ اتر گئی۔ پیلاھا شمارہ پڑھ
کنیں ایویں محسوس تھئے جیویں سرائیکی لوک
ہن کہیں دی مارے نیں مردے۔ دت مئی
2004 دا ”سچاں“ آن ملیا تاں اوندے
وچ شاعری دے علاوہ ہر شے دل پسند ہئی پر
حبیب موہاٹے دی کہانی ”سیٹلاں دے
داغ“ دی کیا بات ہئی تے مزار خان دی کہانی
”اللہ۔۔۔ دادا۔۔۔ بی بی۔۔۔“ دماغ کوں
ہلا ڈیون آلی ہئی۔ امید اے ”سچاں“ اپنٹے
تمام تر خوبیاں دے نال ہمیش جاری تے
ساری رہسی۔ میں اپنی ہک غزل آوٹن آ لے

اشیش نندی نال گالہ مہار

اشیش نندی انڈیا دے کب منے منائے سکال رہن تے انہیں دیاں کالونیل ازم
پوسٹ کالونیل ازم کلچر تے پرستیشی اتہیں سنجان دے موضوع تہیں درگھ لکھتاں ہن۔ پچھلے
ٹہہ بہاں اشیش نندی اسلام آباد آئے جتھاں کب پینل دی صورت اچ ”سنجان“ انہاں نال
گالہ مہار کیتی۔ پینل اچ مظہر عارف، احسن واگھا، خادم حسین، مشتاق گاڈی تے شہریار
تونسوی شامل ہن۔

گجھ اپنے بارے ڈسو؟

میڈا تعلق کلکتہ نال اے تے میں بنگالی آں۔ میں آج کل دلی رہنداں تے
اُتھاہیں کم کرینداں۔ میں سوشیا لو جسٹ تے سائیکو جسٹ آں تے میڈا ریسرچ داکم
سیاست دے بے (border) تے آندے۔ ہن تاساں کجھ اپنے بارے ڈسو؟

اساں سارے سرانیکسی پُلینڈے ہانہیں سرانیکسی ہک انج
بولی اے تے ایندے بولن والے ملتان، بہاولپور، ڈیرہ غازیخان
ڈیرہ اسماعیل خان تے بنہیں علاقہیں وچ آباد ہن سرانیکسی
بولن والے اپنے آپ کوں اپنی بولی تریخ تے جغرافیہ کوں انج

”سنجان“ کہتے بھجیندایاں، امید اے
چھاپ ڈیسو۔ میں اپنے بھراویں تے دوستیں دا
شکر گزار ہاں جو اوچی مٹھوی بولی کوں زندہ
رکھن دا ہر کیتی ودن۔

حکیم راقش بھٹی

(مہر سرائیکی سنگت)

دراہن خورد (دیرہ اسماعیل خان)

نہتے! تہاڈا خط ملے حال

معلوم تھیا۔ خط اینویں ملے جویں چندر کوں
چکوری ملدی اے۔ خط سرائیکی اچ لکھیا
ہوے، پہوں چنگا کیتا ہوے۔ اساں لوک
جہاں دی بولی سرائیکی ہے، اینکوں نہ
ودھیسو تاں کیوں مھلسی مھلسی۔ خط دے
پتے اچ تھوڑی غلطی تھی گئی اے۔ گھر دا پتہ
ٹھیک ہے، اوہدے اچ غازی ہاؤس نیں
لکھنواں، اوہیڈی پٹی دا پتہ ہے۔

”جان نہ سنجان میں تہاڈا مہمان“ لکھ کے
خط دامزہ ونجا ڈتا ہوے۔ میں تاں تہا کوں بھرا

سلا۔ میں شاعری جناب اسلم صاحب دے
ولی تشریف گھن آوٹ تے شروع کیتی ہائی۔
سا کوں سرائیکی اردو اچ لکھن ڈا تجربہ کائینی۔
اساں ہندی اچ لکھیندے ہاں۔ خیر میں اپنی
او نظم جیندے آتے برادری دلوں انعام ملیا
ہے، تہا کوں بھجیندایا ہاں، شاید پسند آوے۔
ایہہ فیصلہ تاساں کرنا ہے جو ایہہ نظم سرائیکی اچ
ہے یا نیں۔ اے میڈی نالانتی اے جو خط دا
جواب دیر نال ڈیندایاں۔ کوئی خدمت ہے
اہل سمجھو۔

ثلثی داس بھائیہ

ای۔ 13 کلا نگر دہلی

سمجھدن تے اپنے آپ کوں وفاق دی پنجویں اکائی منواوٹ
دی تن مار کریندے پنیں۔ سرانیکی سنجان دی ہک ننویں
تحریک اے تے پاکستان بٹن دے باد شرو تھنی اے۔
جیویں ٹساں سرانیکی دے وکھرپ کوں ہک انج وفاقی اکائی دے طور پیش کیتے

ایندے کنوں میکوں اپنے اچھے بنگال وچ گذرے ہفتے دی گالھ یاد آگئی اے۔ اٹھان میں
لوکیں دے ہک آنجھے ٹولے نال ملاں جیڑھے کتا پوری پلیدن تے اپنی پولی کوں بنگالی
کنیں انج میندن تے اے چاہندن جو انہیں دی پولی کوں انج منا ونچے۔ بنگال وچ ترقی
پسند حکومت اے۔ تہا کوں پتہ ہوسی جو بنگال وچ کیونسٹ پارٹی دی حکومت اے۔ کیونسٹ

پارٹی ایں مسئلے تے بہوں کنزرویٹو اے تے آمدی اے جو کتا پوری بنگالی دا ہک لہجہ اے
تے ساکوں نیں لگدا جو ایکوں بنگالی کنیں انج سمجھن دی کوئی لوڑ اے۔ کتا پوری پلن والے
اپنے پولی دے ماہرین تے بہوں اتار کریندن تاں جو او انہیں دی پولی کوں انج ثابت
کرن تیں انہیں دی پولی کوں انج درج ملے۔ تہا ایاں کیسا سرائیکی مسئلہ انہیں دے نال
رلد ابلد اے۔

زبان بارے ڈو ترانے شنیں اساں کریندے پنیں ہانیں۔ ہک تاں
لوظیں دا ہکو جہیاں ہوون یعنی لوظیں دے ساکوں معنی
آندن یا نیں اندے۔ ڈوجھا اے جو اوہے ہکے لفظ الاون والے دا
لہجہ ساڈے کنیں کیتے انہیں کوں اوپرا کر ڈیندے۔ تریجھا
اے جو سمجھن دی کتلی ضرورت تے کتلا ارادہ اے۔ انہیں
لفظیں گالھیں کوں ذہن وچ رکھوں تاں سرائیکی دے پنجابی
کنوں وکھرے ہوون دالیل اردو۔ پنجابی کنوں ودھ اے۔

میں لنگوٹ نمبی پرمیکوں وٹسن چرچل دی آکھی اے گالھ نیں بھلدی جو پولی
تے اوندے لہجے وچالے فرق اے ہوندے جو پولی کوں آپٹی آرمی نیوی تے ایئر فورس
ہوندی اے جڈاں جو لہجہ اتجھی طاقت کنیں محروم ہوندے۔ میں آپ بنگالی آں تے اے
گالھ آکھ سگداں جو میکوں سٹینڈرڈ بنگالی تے کتا پوری وچالے وکھرپ جرمن تے ڈچ پولی
دے وکھرپ کنیں ودھ لگے۔ ڈچ کوں ہک انج پولی سمجھا ویندے جڈاں جو کتا پوری کوں

بنگالی داک بک لکھیا ویندے۔ چٹاگانگ دی مثال چاگھو۔ اُتھاں پولیجین آلی پولی
میں 90 فیصد کنیں ودھ سمجھ ای نیں جلد ا پروت دی اؤں پولی کوں بنگالی آکھیا ویندے۔
اینیوں نواکھالی بنگالی دا 80 فیصد کنیں ودھ میڈی سمجھ وچ نیں آندا۔ میں بنگلہ دیش دی
موجودہ وزیراعظم خالدہ ضیاء کوں وی اے گالھ ڈسائی اے۔ خالدہ ضیاء آپ نواکھالی کنیں
اے جڈاں جواوندے پنے داتعلق بنگلہ دیش دی کہیں بی جاہ کنیں اے۔

پاکستان۔ انڈیا وچ جاری امن پروسس بارے تہاڈا کیا خیال
اے؟ کیا تسناں ایندے وچ لوکیں دا وی کوئی کردار ڈیہدے
وے؟ کیا اے اوہے پرائے لوک نیں جیڑھے کل جنگ دی گالھ
کریںدے ہانن تے اج امن دی گالھ کریںدن؟

میڈانیں خیال جوا تھو دے لوکیں یاوت انڈیا حتی کہ یو۔ پی دے لوکیں دا وی
ایں پروسس وچ کوئی کردار اے۔ ایں پروسس وچ انیر تے حکمران ٹولے (elite
group) دا تھہ ودھ اے جیڑھے اے سمجھن جو پاکستان نال جھیر دے دی وجہ توں انڈیا
اگوں وچن توں زک گئے۔ معاشی طور تے انڈیا ہک وڈی بلاگھ بھرن آ لے تے انڈیا
گلوبل مارکیٹ وچ دھوم دھڑکے نال رلدا پئے۔ اے ٹولا پچھلے چند رانہہ ورہیں کنیں ایہا
پوزیشن لگدی آندے۔ انڈیا دا فارن ایکٹیو دا ذخیرہ چنگا بھلا تھی چلے۔ انڈیا کولہوں ہک
سوچھوی (126) ارب ڈالر کنوں ودھ زیرمبادلہ اے۔ ایں گالھوں اے ٹولہ سمجھدے جو
انڈیا اگوں ودھن آ لے تاں وت پاکستان نال مسئلے کوں کیوں لڑکائی رکھیجے۔ جے

ٹساں میں کنیں شروع وچ ای اے سوال کریںدے تاں میڈا جواب ہوندا جو لے اینڈیا
(South India) دی وڈی اکثریت کوں تاں پاکستان دا کوئی خط نیں رہیا۔ انہیں
کیتے پاکستان ہک پہوں پریں دی جاہ اے۔ ایں کیتے لے اینڈیا دے لوک مسلمانیں دے
خلاف کوئی دشمنی نیں رکھدے۔ اتجھی دشمنی تہا کوں جرات تے یاوت ممبئی جہیں وڈے
شہریں بمبئی تے حقیقت اے ہے جو اُتھاں وی ایں دشمنی دے بیج رادھے نہیں۔ اتجھی
دشمنی تہا کوں اُتھے انڈیا (North India) پنجاب تے ہریانہ وچ وی بمبئی۔

کیا اے آرمی تے سٹیٹ دا کوئی جھیزا نیں؟

حقیقت اے ہے جو سٹیٹ پہوں کامیاب اے۔ میں اپنے کل دے لیکچر وچ وی
اے گالھ آکھی اے جو ریاستیں کوں پینا (fragile) نیں سمجھنا چاہیدا پر انہیں وچ کوئی اصلی
بھراں (geniune content) نیں تے انہیں دی اپنے وجود بارے تعریف
(self-definition) مثبت دی بجائے منفی اے۔ مثال کیتے پاکستان دی ریاست
آکھی جو اسان انڈین نیسے تے نہ ای ہندو تھی سگدے ہانیں تے ایندے علاوہ اووندے
کولہوں اپنے وجود دی کوئی مثبت تعریف نیں۔ اے اتفاق نیں جو پاکستان ایندے علاوہ
کیا اے۔ کلہا کی گالھ تے اتفاق اے جو پاکستان انڈیا نیں تے بس۔ ریاست آہدی اے
جو پاکستان ہندو نیں تھی سگدا (تے شیت ایں گالھ تے وی کوئی پکا اتفاق نیں) پروت وی
اے کوئی اتفاق نیں بلکہ اپنے وجود دی منفی تعریف اے۔ اتجھی منفی تعریف دا کوئی وی نتیجہ
نہیں نکل سگدا۔ پروت وی ایں گالھ کنیں فائدہ چاتا وین سگدے۔ تساں ڈی سنٹرلائزیشن

کوں اگہوں کر سبکدے وے 'سوسائٹی کوں ودھیک ڈیموکریٹک بٹاسبکدے وے 'سوسائٹی دے تہذیبی وکھرپ (cultural diversity) کوں اگہاں ودھاسبکدے وے۔ میڈیا خیال اے ہر قسم دی سوسائٹی کوں ڈی سنٹرلائزیشن دی ودھ تے وحدانی / بک رنگی ریاست (monolithic state) دی گھٹ لوڑ اے 'اتجھی وحدانی / بک رنگی ریاست جیڑھی سبجکل پولیٹیکل یونٹ دے طور کم کریندی ہووے' او سوسائٹی دے گھانے وچ ہوندی اے۔ اے وی حقیقت اے جو ہر ریاست دی خائش ہوندی اے جو او وحدانی / بک رنگی ہووے۔ بنگلہ دیش دی مثال ای گھنوجا جو اتھودی ریاست سمجھدی اے جو بنگلہ دیش کلہا بنگالی بولن آلیں دانلک اے۔ بنگلہ دیش دی ریاست دا اے رویہ بالکل اوہو اے جیڑھا پاکستانی ریاست دا بنگالی بولن والیں بارے ہئی۔

مسئلہ اے ہے جو ریاست دی ایٹے وجود دی تعریف منفی اے۔ جیس ویلے اسان تسان سنگت تے سانجھ دی گالھ کریسوں تاں ریاست اے سمجھسی جو اے گالھ اوندی سُچان کیتے خطرہ اے۔ ریاست دا خیال اے جو اسان اپنی سُچان دی ایس منفی تعریف بارے دلیل کوں من گھنوں تاں وٹ انج قوم ہون دا کوئی جواز باقی نیں رہ ویندا۔

تساڈا کیا خیال اے جو اے غیر فطری پروسس کڈاں تانیں جاری رہسی؟

جی 'اے جاری رہسی۔ گالھ اے ہے جو اتجھی وحدانی / بک رنگی ریاست (monolithic state) تکھیں تکھیں نہیں مَر دی۔ پر میں سمجھداں جو ساڈی تنویں

پڑھی دا اپنے آپ تے ودھ اعتماد اے۔ انہیں کوں پرفیکٹ نیشن۔ سٹیٹ دے تصور دی کوئی ودھیک فکر نہ ہوسی۔ نیشن۔ سٹیٹ دے ایس تصور کوں آساں انہودی (19) صدی دے یورپ کنیں اُدھار گدھا ہئی تے ایندی وجہ اے ہئی جو آساں یورپ دی کالونی بن گئے ہاے۔ حقیقت تاں اے ہے جو یورپ دے اپنے لوک کوئی پرفیکٹ نیشن۔ سٹیٹ نہیں پر آساں انہیں کوں پرفیکٹ مَنی رہے ہائیں۔ اے تصور ساکوں ساڈے پلپٹ وچ پڑھایا گیا ہئی۔ میڈی عمر بن ستاسٹھ (67) ورہیں دی ہے تے ایس کیتے میں تھولی بہوں ایجوکیشن کالونیل پیریڈ وچ دی گدھی ہوئی اے۔ ساکوں اے پڑھایا گیا ہئی جو انگلینڈ دے اندروں کوئی وٹ نیں تے اتھوں دے سبھ لوک کٹھے ہن۔ کوئی وٹ نہ ہووٹ کہیں قوم دی بہترین قومی خصوصیت ہوندی اے تے انہیں دے ایس کٹھے ہووٹ دی وجہ توں انگریز ساڈے تے حکمرانی کریندن۔ حقیقت اے ہے جو اے بک کوڑی متھ (false myth) ہئی جینکوں اُسار اگیا ہئی۔ ساڈی پاسوں دے ملکیں دا مسئلہ اے ہے جو اے اپنے آپ کوں یورپ دی کاربٹاؤن چاہندن۔ انہیں دا خیال اے جو اپنے لوکیں کوں بکو سنواں بناوٹ نال ای او بک انج ریاست دے طور اپنا وجود برقرار رکھ سکدن۔ ڈو جھے لوٹیں وچ سبھ کوں مار کٹ کنیں بک سنواں بٹا ڈیوؤ۔

ساڈی ریاست خود مختاری دے کہیں وی مسئلے یا مطالبے کوں اپنے وجود کیتے خطرہ تصور کریندی اے جیویں جو اتجھی کئی وی گالھ عداوی ہووے تے ایس تراویں اتجھی خود مختاری دی گالھ کرن والیں نال ظالمانہ سلوک روا رکھن جائز اے۔ میڈیا خیال اے جو

اٹلیا وچ کشمیریں تے پاکستان وچ بلوچیں دی کہانی وچ کوئی ودھ فرق نیں۔ ایس کیے میڈیا نہیں خیال جو کہانی دا اے کچھ تکھیں تکھیں ملدے اپے۔ اے ریاستاں قائم رہن پر اگلے پندرہ ویہ سال وچ انہیں دی فطرت وچ تبدیلی آسی۔ گالھ اے ہے جو ہن گلوبل سسٹم بدلدا ہے۔ نیشن۔ سٹیٹ دا اپنی باؤڈری بارے چیز ہاروا تہی تصور ہا، اوہن ہولیس ہولیس بدلدا ہے تے کمزور تھیو اویندے۔ ہن یورپ وچ انسانی حقوق داکیشن اے، چیز ہا قومی حکومتیں تے قومی عدالتیں کنیں ماوراء ہے۔ تاں ایس کمیشن کون اپنی حکومت دی کہیں دی پالیسی یا قانون دے خلاف اپیل کر سگدے وے۔ اینویں ای اتھو دے لوک اپٹے سپریم کورٹ دے فیصلے کون یورپین کورٹ آف جسٹس یا یورپین کمیشن فار ہیومن رائٹس وچ گھسن وچ سگدن۔ مدت پیلھوں اینویں نمی ہوندا پر ہن اے بدلدا ویندے۔ میں سمجھداں جیویں یورپ وچ تبدیلی آندی پئی اے، اونیوں ای دنیا وچ دی تبدیلی آسی تے ایندے نال انفرادی ریاست دی خود مختاری (sovereignty) تے سرحدان کمزور تھی ویسن۔ اتجھی ریاست پیلھے دے مقابلے وچ ودھیک کھلی (open) تھی ویسی۔ میڈیا خیال اے کشمیر دا مسئلہ کنڈاں دامنگ چکا ہوندا جے اسان اپنے روایتی تصور کنوں ہٹ کے بچندے۔ مثال کیے اسان کشمیر بارے سانجھی خود مختاری (joint sovereignty) دا سوچ سگدے سے، اینویں ای کشمیریں کون درگھ خود مختاری (multiple sovereignty) ڈیون دا سوچا وچ سگدے۔ پرا تھجھی کوئی گالھ ساڈی سوچ وچا وچ نہیں تے اے احقاند گالھ اے۔ ساڈے ملکیں وچ غیر روایتی سوچ

دی تھوڑا اے۔ ساڈی عادت نہیں رہ گئی جو اسان سوچ وچا وچ خطرہ (conceptual risk) مل گھنوں۔ میں نہیں سمجھدا جو اے غلط ہوی جے کشمیریں کون ڈوڑاے انجوانج ملکیں دے پاسپورٹ ڈے ڈتے وچن۔ کشمیریں کولہوں کشمیری پاسپورٹ دی ہووے پاکستانی پاسپورٹ دی ہووے تے انڈین پاسپورٹ دی ہووے۔ ہر کشمیری دی اے مرضی ہووے جو کیڑھا پاسپورٹ رکھن چاہندے تے کیڑھانیں رکھن چاہندا۔ حقیقت اے ہے جو ساڈی سوچ وچ جدت پسندی (innovativeness) گھدی ویندی اے۔ میں جنیں ویلے مغل ایمپائر دی ترخ پڑھداں تاں میکوں گلدے جو اوساڈے کنوں ودھ جدت پسند ہائن۔ انہیں کچھ لوکیں کون ودھیک خود مختاری ڈتی ہوئی ہئی تے کچھ لوکیں کون گھٹ، اینویں کچھ لوک ایمپائر نال ودھیک جوے ہوئے ہائن جڈاں جو کچھ لوک تے علاقے ایمپائر کنیں دور ہائن تے ناں جوگا نذرانہ ڈیندے ہائن۔ پرا تھجھی لک ساکوں ماڈرن نیشن۔ سٹیٹ وچ گھٹ ملدی اے۔ جے کوئی ودھیک خود مختاری دا مطالبہ کرے تے اے پریشان تھی ویندی اے جینویں جونا گالینڈا معاملہ اے۔

تسناں اپٹے کلہو کرے لیکچر اچ نیشن۔ سٹیٹ دی بے رحمی تے ظالمانہ رویے دی گالھ کیتی اے۔ کیا تہاڈے ذہن وچ پیپلز سٹیٹ (peoples state) دا وی کوئی تصور اے؟

میڈیا خیال اے جو اے سٹیج آؤن آلی اے جڈاں ریاستیں کون ودھیک ملٹی کلچرل (multi-cultural) تھیوٹا پوسی۔ سچ تاں اے ہے جو اوہیلھے کنوں ای ملٹی کلچرل سن

پر اس گالھ دے منن کیئے اوتیار نیں۔ مثال کیئے میٹھلی بولی ہندی کنیں بہوں پرانی اے۔ ہندی اٹھارویں صدی وچ وجود وچ آئی ہے جڈاں جو میٹھلی بولی تقریباً ڈو ہزار سال پرانی اے۔ وٹ میٹھلی بولی کیویں ہندی دالہجہ تھی سگدی اے؟ بوجیوری کم از کم پندر انہہ سو سال کنیں موجود اے تے تہا کوں بوجیوری تے میٹھلی وچ پرانا لکھا لٹریچر ملدے۔

اے گالھ صحیح اے پر اے گالھ نہ منن والی اسٹیبلشمنٹ کوں کیویں ڈیہدے وے تے عوام دوست ریاست دی صورت یا خدوخال کیا تھی سگدن؟

ڈیکھو گالھ اے ہے جو ریاست دی فطرت عوام دوست کڈا ہیں وی نیں تھی سگدی۔ جے اسال آکھوں وی سہی جو فلاں ریاست عوام دی دوست اے پر اتجھی گالھ صحیح نہ ہوسی۔ ایندی وجہ اے ہے جو ریاست سبھے لوکیں کوں ہوموگنوس (homogenous) بناوٹ دا ہک سٹیم رولنگ سسٹم اے تے ایندے کیئے اتجھی سٹیم رولنگ چاہیدی اے۔ تاں ڈیکھ سگدے وے جو پوری دنیا وچ ہر سال کئی بولیاں مردیاں ویندن۔ پچھلی ڈو صدیں کنیں دنیا وچ بولی وچنن آلیاں بولیں دی تعداد بہوں گھٹ رہ گئی اے۔ ہر نفعے یا شائد ہر مہینے ہک نہ بک بولی مردی پئی اے۔

سٹیٹ یا نیشن۔ سٹیٹ دے ایس تصور دے علاوہ گلوبلائزیشن کیویں ایس تہذیبی وکھرپ (cultural multiplicity) کیئے خطرہ بٹدی پنی اے؟

آج ساکوں اپنی گالھ ڈسٹن تے کرن دا ودھیک سکوپ اے حیدے نال اسال اپنی طرح دے لوکیں نال جو سگدے سے۔ آج ہر پاسوں انٹرنیٹ دا ورتار اودھدا ویندے تے حقیقی نیٹ ورکنگ وچ اضافہ تھیندا اپن۔ ایس کیئے نیشن۔ سٹیٹ جیڑھے معنی وچ گلوبل تھیندی ویندی اے اونویں ای رسائی تے رابطے تے پوٹنٹ کل اکانومی وی گلوبل تھیندے ویندن۔ اینویں ای اس گلوبل سسٹم دے خلاف تحریکاں تے انہیں دا ایس سسٹم نال اختلاف وی گلوبل تھیندا ویندے۔

تے ایندے نتیجے وچ او پیلھے کنوں ودھ طاقتور وی تھینداں ویندن۔

جی بلکل، میڈا مطلب اے جو کچل ڈیون ہن اوکھا تھی گئے۔ کچل ڈیون دا اے کم انویں نیں تھی سگداجیویں اے چالیہہ پنجاہ سال پہلے تھیندا ایہی۔ کچر کوں ظلم تے ڈڈھپ نال نال مار ڈیون سوکھا کم نیں رہیا۔ آج کچر مرن تے ملکن کن انکاری ہن۔ گلوبلائزیشن دے ایس دور وچ تنساں این جی اوز دے ابھار کوں کیویں ڈیہدے وے۔

کچھ اتجھے کم کار جیڑھے این جی اوز کرینداں ہین، انہیں کوں پاور پالیٹکس دے دائرے وچ کرن شائد سوکھانہ ہووے۔ مین سٹریم پالیٹکس کچھ خاص طرح دے ایشوز تے کڈا ہیں وی توجہ تے دھیان نہیں ڈیونا تے اتجھے ایشوز این جی اوز دے دائرے وچ آئدن۔ اے درست اے جو کچھ این جی اوز اپٹے آپ کوں سیاسی جماعتیں کنیں پریں

رہن پر اے بذات خود کوئی بُری گالھ نہیں۔ شرط اے ہے جو این جی اوز اپنا کم کار جاری رکھن۔ ساکوں اے وی نہیں بھلنا چاہیدا جو این جی اوز بہوں سارے ایٹوز دی بجائے بہر یا ڈوائیٹو تے کم کریدن۔

این جی اوز دا عالمی حکومتی نظام وچ کردار و کھڑا تھی سگدے۔ جیویں جو اج ملٹی لیٹرلزم (multilateralism) دی گالھ اے۔ این حوالے نال ڈبلیو ٹی او تے اونڈے پچھوں جاری سیاست دے تجزیے دی لوڑ اے تے اے ڈیکھن دی لوڑ اے جو او کیزے حالات تے عوامل ہن جیڑھے این جی اوز دے ودھارے دا سوب بوندے پنین؟

بزوی گالھ تاں اے ہے جو نیشن سٹیٹ سسٹم دنیا دے دپے جسے وچ صحیح کم نہیں کریندایا۔ ایس تراویس نیشن سٹیٹ سسٹم دی گلوبل سسٹم نال بک مطابقت وی رہ گئی اے 'میڈا مطلب اے جو ملٹری ڈسٹریز دی حکومت رہ گئی اے تے سپر پاور انہیں دیاں حامی تے مددگار رہ گئیں۔ ساؤتھ کوریا، تھائی لینڈ، تائیوان، فلپائن، پاکستان، بنگلہ دیش، انڈونیشیا تے لاطینی امریکہ دے بہوں سارے منکلیں وچ فوجی جتنا دی حکمرانی تہاڑے ماہی رہ گئی اے تے این جی اوز دا ابھار ایس پچھو کڑ وچ وی ڈھاونج سگدے۔ ایندے نال نال بہوں سارے سیاسی گروہیں انولیس کوں وی این جی اوز وچ جاہ ملی اے۔ مثال کیے مارکسٹ ٹولیس کوں ماحولیاتی تحریک، امن دی تحریک، فیمنسٹ تحریک

(feminist moment) دی چھتیاں تے جاہ ملی اے۔

کیا این جی اوز مین سٹریم پالیٹیکس دا متبادل وی تھی سگدین؟

اے بہوں اہم سوال اے تے ایند اوصاف جو ب ڈیون دی لوڑ اے۔ میڈا نہیں خیال جو این جی اوز کہیں وی طریقے نال مین سٹریم پالیٹیکل ورک دا متبادل تھی سگدن۔ میڈے خیال وچ مین سٹریم پالیٹیکل ورک اپنی جاہ تے بہوں اہم اے۔ بہوں ساریاں این جی اوز اے سمجھدن جو او سیاست دے کم کنیں ودھیک چنگا کم پیاں کریدن تے ایس طرح نال او متبادل بن سگدن۔ اے گالھ درست نہیں۔ انڈیا وچ جڈاں وی این جی اوز مین سٹریم پالیٹیکس وچ دخل ڈتے، انہیں کوں دھچکا ای گئے۔ بہوں سارے مشہور ایلکٹوینٹ جنیں ویلے جنرل الیکشن وچ حصہ گدھے، انہیں کوں ہارتھی اے۔ این جی اوز کیے اہم کم اے ہے جو اتجھے ایٹوز تے کم کرن جیڑھے مین سٹریم پالیٹیکس دے دائرے وچ نہیں آندے۔ ایس معنی وچ این جی اوز دا کم کلہا اہم تھی سگدے۔ مثال کیے جے بک لکھ لوک کہیں ڈیم دی تعمیر نال متاثر تھیدن تے انہیں دی کوئی وی آواز نہیں سندا تاں این جی اوز کوں ایس مسئلے تے کم کرن دی لوڑ اے۔ اینویں ای لکھاں لوک ان فارمل سیکٹر (Informal sector) وچ مزدوری کریدن تے او کہیں ٹریڈ یونین دی صورت وچ آرگنائز وی نہیں۔ مثال کیے انڈیا وچ کل لیبر فورس دا 5% کنیں 7% حصہ ٹریڈ یونین دی شکل وچ آرگنائز اے تے جے این جی اوز انہیں دی گالھ کرن تاں ایندے وچ

کیا حرج اے۔ اینویں ای ترمیمیں دی برابری تے حقوق دامسلہ اے تے ایں مسئلے کوں
مین سٹریم پالیٹکس دے ویلے گھٹ چا تاوئج سگدے۔ میں ایں حوالے نال این جی اوز
دے کردار کوں بہوں اہم بیدہاں پرانہیں کنیں اے توقع رکھن جو او مین سٹریم پالیٹکس دا
متبادل ٹھن اے گالھ نہ اٹھیا وچ درست اے نہ پاکستان وچ تے نہ ای دنیا دے کہیں بے
ملک وچ درست تھی سگدی اے۔ کجھ اٹجھے اہم مسئلے ہن جنہیں داخل چھڑا مین سٹریم
پالیٹکس دے ذریعے ای مل سگدے تے این جی اوز دا انہیں وچ کوئی کردار نہیں تھی
سگدا۔

پاور پالیٹکس دے اپنے پرابلیم وی تاں ہن۔

جی بلکل، پاور پالیٹکس دا پرابلیم اپنی جاہ تے موجود اے۔ اصل وچ پاور پالیٹکس
وچ اکثر اوہے مسئلے چاتے ویندن جنہیں دا پاور نال ڈائریکٹ گانڈھا بندے۔ مین سٹریم
پالیٹکس وچ بہوں سارے مخصوص مفادات کم کریدے پئے رہندن۔ مثال کیے دفاعی
سازو سامان دی خریداری وچ عام طور تے 14% کنیں 18% تائیں کمیشن تے تک
یکس ملدن۔ ایں کیے مین سٹریم پالیٹکس وچ دفاعی بجٹ تے خرچہ گھٹاؤن دی گالھ
کڈا ہن وی نہ کیٹی ویسی۔ اے مین سٹریم پالیٹکس دی وڈی معذوری اے۔ اینویں ای مین
سٹریم پالیٹکس وچ تاں اپنے ملک دی سرحد کنیں ماوراء نہیں تھی سگدے۔ جے تاں ہک
سیاسی تحریک ہووے تے ڈوجھے ملک وچ تہاڈے جہیں سیاسی تحریک اے تاں ٹساں ہک
بے نال اوکھا جو سگدے وے۔ جے ٹساں جڑت دی گالھ کریو تاں آکھیا ویسی جو ٹساں

دلش دے غدار ہیوے۔ جڈاں جو این جی اوز اپنے ملک دے سرحدیں کنیں باہر و آرام نال
وئج سگدن، کم کر سگدن۔ اسلام آباد وچ تھیون آلی کانفرنس جیندے وچ مین وی شریک
ہاں، ایں گالھ دا ثبوت اے جو این جی اوز اپنے ملک دی سرحدیں دیاں پابند نہیں ہوندیاں۔
اینویں ای این جی اوز کیے کچھ دے سرحدیں کوں پار کرن سوکھا اے جینویں جو ورلڈ سوشل
فورم تے سیٹل دی مثال ساڈے اگوں اے۔ اینویں ای جی ایم او فوڈ (GMO)
(Food) دے خلاف انٹرنیشنل لائنس دی مثال گھن گھنوں۔ کلبا این لائنس دی وجہ توں
حکومتاں جی ایم او فوڈ دے کاروبار کنیں رکیاں ہونیں۔ میں اٹجھاں بہوں ساراں مثالاں
ڈے سگداں جتھاں کلباں این جی اوز ای بھیڑی کریدیاں ہونیں۔ پر اٹھاں پاکستان وچ
این جی اوز ڈیموکریسی دی بھیڑی نہیں بھڑ سگدیاں۔ انہیں کوں ایں کنوں اگوں وچنا پوسی۔

کلچرل رائٹس دی بھیڑی بآرے تہاڈا کیا خیال اے؟

ہر کوئی کلچرل رائٹس دے سوال تے اپنے آپ کوں غیر محفوظ سمجھدے۔ خاص کر
حکومتاں کلچرل رائٹس دے سوال کنیں بہوں خوفزدہ ہن۔ اے کلبا پاکستانی تے انڈین
حکومت دا معاملہ نہیں پر امریکی حکومت جیڑھی سبھ کنوں تکڑی حکومت اے او وی کلچرل
رائٹس دے سوال تے بہوں ہچی پوندی اے۔ جے او کلچرل رائٹس دے کہیں معاہدے
تے دستخط کرے تاں دت امریکن انڈین آکھسن جو سا کوں ساڈے کلچرل رائٹس ڈیوڈ تے
معاہدے تے عمل کرو۔ اینویں ای او آکھسن جو پچھلے ترانے سوسال وچ جیڑھا ساڈی
بھونیں تے قبضہ کیے وے او اندا حساب کتاب دی تھیوے۔

جے اسان ماء بولی وچ لکھانی پڑھانی دا مطالبہ کروں تاں ایندے نال لکھانی پڑھانی وی چنگی تے سُتھری تھیںسی تے اے کوئی ودھ سیاسی مسئلہ وی نہ ہوسی۔

حقیقت اے جے جو بال کئی وی ڈوجھی بولی اپنی ماء بولی دے ویلے نال نکھیں تے چنگی سکھ سکدے۔ اے کھی دلیل نیں بلکہ سائیکالوجیکل سٹڈیز اینکوں درست ثابت کیے۔ جے بال تے کوئی باہری تے غیر بولی تھی نہ ونجے جے بال کوں موقع ڈتا ونجے جو او اپنی ماء بولی وچ لکھت پڑھت سکھے تاں بال کیے ڈوجھیاں بولیاں سکھن آسان تے سوکھا تھی ویدے۔ ایں حوالے نال میڈیا تہاڈے نال پورا اتفاق اے۔ میڈیاں خیال جو اے دلیل چٹری دلیل اے بلکہ اے ثابت شدہ حقیقت اے۔ اے وی حقیقت اے جو ماء بولی دے حوالے نال اسان اوکھے ویلے وچوں گزر دے پئے ہئیں۔ آج انگلش ہر پاسوں ودھدی پئی اے تے او انجوائنگ شکلاں کڈھی آندی اے جیویں جو امریکن انگلش، آسٹریلین انگلش، ہندوستانی انگلش وغیرہ۔ مائیکروسافٹ والیں نواں پروگرام بنائے جیندے نال انڈین انگلش دی انج گرامر کوں چیک کیا ونج سکدے۔ انگلش دا ودھارا ہک وڈا مسئلہ اے۔ بیا تے بیا جاپانی لوک دی ہن پریشان ہن جو آیا جاپانی سکرپٹ باقی وی راہی یا نہ راہی توڑے جو جاپانی ہک مٹی منائی ترقی کیتی ہوئی بولی اے۔ جاپان ہر شے کوں جاپانی بولی وچ منتقل کیا ہوئے پروت وی انہیں کیے انگلش دا ودھارا ہک مسئلہ اے۔ انہیں دی نویں پڑھی کوں جاپانی وچ لکھن اوکھا لگدے۔

تہاڈی پچھلی گالہ مہار دے حوالے نال ترانے سدھے سوال ہن پہلا سوال اے جے جو ایں بورے گلوبلائزیشن دے عمل وچ کیا نیشن۔ سٹیٹ کمزور تھیندی پئی اے؟

میڈیا خیال ایہو اے تے میکوں اپنی ایں گالہ تے کوئی افسوس وی نہیں۔ میں ہک فٹ نوٹ نال اے گالہ کریاں جو گلوبلائزیشن دے عمل دی اے خاص اے جو نیشن۔ سٹیٹ کمزور تھیں۔ میں ایں گالہ نال کوئی ودھیک نش نمی کیوں جو میں گلوبلائزیشن دا کوئی حامی نمی۔ پر اے وی حقیقت اے جو نیشن۔ سٹیٹ سسٹم ماضی وچ بہوں ظالمانہ رہ گئے تے میڈیاں خیال جو لوکیں دی وڈی اکثریت کوں نیشن۔ سٹیٹ دے حق وچ گلوبلائزیشن دے خلاف بھڑن کیے اُبھارا ونج سکدے۔

میڈیا ڈوجھا سوال اے جے جو ساوتھ ایشیاء وچ ریاستیں بارے بحث پرانی اے۔ کجھ لوک ابدن جو اتھاں ساڈے خطے وچ ریاست کڈا بیس ودھ طاقتور نہیں رہی۔ انہیں دے خیال موجب جے اسان وستیں دیہاتیں وچ ونجوں تاں ساکوں اتھاں ریاست ودھ طاقتور نہ لگسی۔ اتھاں لوکیں دے وایتی تہذیبی طریقے ہن، اتھوں دے لوکیں دی ہک غیر رسی معیشت ہے، قانون کوں تروڑن کوئی ودھ اوکھا نہیں۔ وغیرہ وغیرہ۔ تساڈے خیال موجب کیا سانوتھ ایشیاء وچ ریاست

نرقی۔ افنتہ ملکیں دے مقابلے وچ ودھ طاقتور اے یا کمزور

۱۷

ایس سوال دے جواب ہن۔ اتھاں ریاست ہتلی حد تا میں طاقتور اے جو ایندے کلبوں وڈا زور اے۔ اے زور بلکل خاص اے میڈا مطلب اے جو اتھاں ریاست سیاسی مخالفت لوئیں دیں تحریکیں تے ہر اوں شے کوں بھن تر وڑ سبیدی اے جیندے کوں اینوں خطرہ اے۔ تشدد دی ماڈرن ٹیکنالوجیز نال ریاست دا اے زور ودھیک تھی گے۔ ریاست دی تقریباً تشدد تے آچارہ داری تھی چلی اے۔ پر جے تا میں ایندے جائز (legitimate) ہووے دا سوال اے تاں اتھاں ریاست ڈیہہ بڑیہہ مزہ تھیدی ویدی اے۔ کیا ریاست لوکیں دے دل وچ وسدی اے؟ نہیں، بلکل نہیں۔ ایہ پارہہ ظالم تے جائز شے ہوندی اے پر ریاست ہتے کیوں وی ماڈل کونں ودھ اوئیں۔ دے وچ وسدی اے۔

میڈا تریجھا سوال اے جو تریخی یا جدلیاتی معنی وچ ریاست انسانی سرگرمی دا فطری ودھارا اے تاں جو انسانی معاملات کوں طے کیتا ونج سگے۔ جدلیات وچ جے کونی تضاد بہوں ابھر ونجے، تکھا تھی ونجے تاں وت او بیٹھوں تے اندے۔ ساڈی پاسوں ریاست دی تشدد کرن دی صلاحیت نے انسانی سرگرمی کوں منظم کرن دی صلاحیت ڈوہیں

اپنی اچانی تے ننیں پوجیاں تاں وت کہیں گلوبلائزڈ فورس نال ریاست کوں اتھاں کیویں مکایا ونج سگدے؟

اے کلباواں ویلے تھی سگدے جڈاں ریاست اپنے ودھارے کوں ہولاتے تھولا کرے تے اپنے آپ کوں بطور نیشن۔ سٹیٹ ودھاون دی وڈی کوشش نہ کرے بلکہ اے اپنے وجود وچ ملٹی کلچرل ہووے۔ میڈا خیال اے جو ساڈ تھ ایشیاء دے لوکیں بہوں وڈی ذمیواری اپنے ذمے گھن گدھی اے۔ اے ذمیواری ایس دنیا کوں مہذب بناوے دی ہے۔ میڈا خیال اے جو اتھاں ریاست دنیا کوں مہذب بناوے دی اے ذمیواری پوری کرن ڈیوے۔ پر میڈا نیں خیال ریاست اینکوں منیسی کیوں جو اے انسانی حقوق یا بے کہیں اتجھے معاملات وچ سبھ کونں گھٹ حساس ہوندی اے۔ مسئلہ اے ہے جو ساڈ تھ ایشیاء وچ لوکیں دانیٹن۔ سٹیٹ نال تعارف کہیں فطری ارتقاء ہتھوں نہیں تھیا۔ نہ ای اتھاں نیشن۔ سٹیٹ دا ودھارا اتھوں دے مقامی ریاستیں دے ارتقاء دے ذریعے تھئے۔ کالونیل سسٹم اتھوں دے لوکیں کوں یورپ دی انہوویں (19) صدی دے ریاست دے تصور اگوں کھڑا کر ڈتے۔ انگریز اتھاں کالونی اینویں چلائی اے جیویں جو کوئی ریاست چلائی ویدی اے۔ لوڈ ایس گالھ دی ہے جو ریاست اپنے آپ کوں گھٹ ظالم تے مغرور بناوے تاں اتھاں ساڈ تھ ایشیاء وچ ریاست دی قسم بی تھی سبیدی اے۔ میڈا خیال اے جو اتھاں ریپبلکن سٹیٹ دا قائم تھیون ممکن اے جیندے وچ لوکیں دی ودھ شرکت تے رلت ہووے تے جیڑھی اتھوں دے کلچرل لوڑھیں کوں وی پورا کرے تے اتجھی ریاست

لوکیں کو تبدیل کرن دے کہیں وی طرح دے کلچرل انجینئرنگ دے پراجیکٹ دی خواہش وی نہ رکھدی ہووے۔

ہک پاسوں اتھاں ریاست گلوبلائزڈ پرنسپل دے نتیجے وچ کمزور تھیندی ویندی اے تے ڈوجھی پاسوں اساں اے خواہش رکھوں جو اے کلچرل لوڑھیں تے بنہیں لوڑھیں کوں پورا کرے، کیا ایں گالھ وچ تضاد نئیں؟

میڈانیں خیال جو جیویں ٹساں بچندے پئے وے، اؤں معنی وچ کوئی تضاد اے۔ گالھ اے ہے جو اتھاں ریاست بہوں ساریاں اضافی خاصیتاں گھن گدھن جہیں دی کوئی خاص لوڑ نہیں۔ اتھاں کمیونٹیز (communities) اچاں تائیں مردہ نیں جھیاں۔ اتھاں سوسائٹی اونویں انفرادیت پسندی دی پاسوں نہیں گئی جیویں جو مغرب وچ تھے۔ اتھاں سوسائٹی ہک کیونٹی وی ہوندی اے۔ اتھاں کمیونٹیز جیندیاں پائے جا گدیاں پائے۔ سرائیکی ہونڈ دا چھڑا مطلب سرائیکی بولن نیں بلکہ سرائیکی ہک کیونٹی وی ہن۔ اے بہوں سارے لوک ہن تے اپنی انج کیونٹی بنڈن۔ ایں کیتے اتھاں بہوں سارے کم جیڑھے ٹیٹ کرن دی خواہش رکھدی اے او کمیونٹیز وی کر سگدن تے ایں تراویں کلبا ٹیٹ تے انھار نہ کرنا پوسی۔

پر گلوبلائزیشن دے نال خود کمیونٹیز وی تاں کمزور تھیندیاں ویندن۔۔۔

میوں ایں گالھ نال اتفاق اے۔ کمیونٹیز کیتے نہ تاں گلوبلائزیشن مہربان اے تے نہ ٹیٹ مہربان اے۔ میڈا خیال اے لوڑاں گالھ دی اے جو کمیونٹیز دے ٹرن تے انہیں دی اہمیت تے زور ڈیونا چاہیدے۔ میوں لگدے بہوں ساریاں طاقتاں کٹھاں تھینداں ویندن تے میں سمجھداں جو ساکوں ہن پوسٹ نیشنلسٹ ڈیموکریسی بارے سوچنا چاہیدے۔

تشدد

جے۔ کرشنا مورتی

بولی وٹار: شنال

"As long as "we" survive in any form, very subtly or grossly, there must be violence".

اج اساں کیا ڈسکس کرنا ہا؟

لفظ ڈسکشن ٹھیک نیں! ڳالھیں آکھوتاں ٹھیک اے۔ آراء (opinions) ساکوں کتھائیں نیں گھن وڄنجاں، ہتھوں ذہن دی چالاکی وچ پھسا گھنئے جیڑھی معمولی شے ہے کیوں جو ج ڳالھیں دے تباد لے یا خیالات دے ذریعے حاصل نیں تھیندا۔ جے اساں کہیں پر اہلم بارے الاوٹا ہے تاں ذہن دی چالاکی توں اچا تھی کے الاوٹا پوسی۔

میں سچینداں جو کمیونزم دے خلاف جنگ ٹھیک اے۔ تہاڈے وسیلے اے جانن چاہساں جو کیا میں صحیح آں یا غلط؟ تہا کوں اے پتہ ہووٹا چاہیدے جو میں ڈاھ سال کمیونزم دے پچھانوویں گذارن۔ میں ہک روسی جنگی کیمپ اتیس جیل وچ رہیاں۔ کمیونسٹ کلہا ہک زبان سمجھیندن

سنجھان

جینداناں طاقت اے۔ میڈا سوال اتنا ہے جو کیا اے جنگ اپنئے تحفظ دی جنگ ہے یا نیں؟

میڈا اے یقین اے جو جنگ کرن والا ہر گروہ ایہو آہدے جو اے جنگ اوہدے تحفظ دی جنگ اے۔ اپنے دفاع وچ یا پڑھائی طور جنگاں ہمیشاں توں تھیندیاں آئدن۔ صدیاں توں اے گندی کھیڈ جاری اے۔ اساں بد قسمتی ناں برائے نام مہذب ہسے۔ تہوں قتلآم اتے وحشت دے ایس عمل وچ شریک تھی ویندے ہئیں۔ کڈا ہئیں اے سوچئے جو بندے نال ڈنگھا تشدد اتیں کاوڑ کیوں ہے؟ کیا ایس توں نجات ممکن اے؟

آنجھے لوک وی ہن جہاں آکھیا جو تشدد دا اظہار کہیں حالت وچ نیں ہووٹا چاہیدا۔ ایذا مطلب ہا امن دی آنجھی دنیا جیڑھی اپنے آسوں پاسوں کاوڑ توں بھرے تشدد لوکاں توں پُر ہووے۔ ظالم وحشی اتے تشدد لوکاں دے اندر دی کوئی جاہ۔ پر انسانی دماغ تشدد توں ذاتی تحفظ دے تشدد توں مقابلے بازی دے تشدد توں وڈپ دے تشدد توں ذات کوں ضابطے وچ گھن آون دے تشدد توں کجھ بٹن دے تشدد توں کیوں آزاد تھی سگدے؟ تشدد دیاں ان گنت شکلاں ان۔ کیا ساکوں شکل در شکل اینکوں ڈیکھنا چاہیدے یا تشدد دے پورے سڑکے کوں یکبار ڈیکھن دی لوڑ اے؟ کیاں اساں کہیں جو دی بجائے تشدد دے پورے سڑکے کوں ڈیکھ سگدے ہا نیں؟

تشدد دی اصل ”میں“ اے، انا اتے ذات جیڑھی سوطر حاں تقسیم در تقسیم آپ کوں بیان کریندی اے جیڑھی آپ کوں ”میں اتے توں“ وچ وٹیندی اے شعور اتے

سنجھان

لاشعور وچ ونڈیندی اے۔ میں ہاں تاں نال میڈے ٹبر ہے، میڈا گروہ ہے۔ جیویں ڈھنڈ
 وچ پتھر ڈھاندے تے مسلسل لہراں پیدا تھیون لگ پوندن۔ ”میں“ اپنی دے اندر۔ جے
 تائیں اے ”میں“ بھانویں ملوک اتے بھانویں کھروری موجود اے، تشدد وی موجود را
 ہوئے۔ ایندی وجہ گولن دا مطلب ضروری نہیں اس توں نجات پاؤن دا مطلب وی ہووے۔
 میں سنجیدہاں جے میکوں پتہ ہوندا جو میں ظالم آں تاں میں اینکوں مکاوی گھندا۔
 میکوں ڈیہہ، مہینے سال ایں گالھ وچ لگھ دیندن جو ایندی بنیاد کیا ہے۔ عالماں دا علم وی
 میکوں ایندے بارے ڈسیندے پر میڈے ذہن وچوں ہنسائیں مندی۔ کیا اسان اینکوں
 وی سبب مسبب دی تھاں اگوں سمجھ سکدے ہائیں یا اینکوں پورا داپورا سمجھن ضروری اے۔
 ساکوں پتہ ہے جو ہر عمل دا ہک سبب اتے ہر سبب دا ہک عمل۔ اے تاں ہک ان کھٹ چکر
 اے۔ اینکوں مکاؤن دارستہ اے اینکوں پورے داپورا سمجھن۔ اسان تشدد تے مبنی معاشرہ
 جوڑے تہوں بحیثیت انسان اسان تشدد دہائیں۔ ماحول، کلچر جیندے نال اسان راہندے
 ہائیں ساڈی اپنی فتح اتے کوشت دا نتیجہ اے۔ سب توں اہم سوال اے ہے جو کیا اینکوں
 اسان اپنے وچوں مکا سکدے ہائیں؟

کیا تشدد دی کا یا بدلی ونج سبگدی ہے؟

تشدد انرجی دی ہک شکل اے جیڑھی آخر کاوڑ وچ بدل ویندی اے۔ اسان
 اینکوں بدلن دی کوشت نہیں پے کریندے بھلکہ اینکوں صحیح صحیح سمجھن دی کوشت کریندے
 پے ہائیں تاں جو اینکوں مکا یا ونج ہکے۔ ذہن ایں توں اکھاں دی گالھ اے بھانویں جو

تشدد ایندے نال آندا پے یا اپنی شکل وٹائی اس۔ کہیں کوں ایندا کیویں پتہ لگے جو او تشدد
 اے؟ اے واقعی ہک پیچیدہ گالھ اے۔ جنکس ویلے میں اے آہاں جو میں تہا کوں چاٹداں
 تاں ایں چاٹن دا کیا مطلب اے؟ میں تہا کوں کل ملیا ہم یا ڈاہ سال پیلیھوں۔ آج تسان
 وی بدل چکے ہوئے تے میں وی سو میں تہا کوں نہیں چاٹدا۔ تہا کوں چاٹن ماضی دا حصہ اے
 سو میں اے کڈا ہن نمی آکھ سکدا جو میں تہا کوں چاٹداں۔ برائے مہربانی پیلیھے اے سادہ
 گالھ سمجھن دی کوشت کرو۔ سو میں آکھ سکداں جو میں ہمیش توں تشدد پیا آنداں پر اے نمی
 چاٹدا جو ہنٹس ہنٹس تشدد دی کیا شکل ہے؟ میکوں اپنی کاوڑ دا پتہ کجھ دیر یاد لگدے جو میں
 کاوڑ وچ ہم۔ اصل پچھان ایہا ہے جو میں کاوڑ وچ ہم۔ ایندا پتہ باد وچ لگدے اتے
 اے پچھان حقیقت کوں متاثر کریندی اے۔ میں اچوکی اصلیت کوں کلہوکی دے پچھانویں
 بیان کر سکداں۔ تسان میکوں احق سڈ وٹاں میں کاوڑ توں لال تھی ویساں جو تسان وی احق
 ہاؤ پر میڈے اندر ایں مندے نال تھیا کیا ہے؟ میڈا اپنے بارے ہک صاف سُتھرا اتے
 معزز ہونن دا ایج اے اتے تسان ایندی توہین کریندے او۔ اے او ایج اے جیڑھا
 رد عمل کریندے یا ولد اڈیندے۔ اے پرانا ہے۔ اگلا سوال اے کیا اے رد عمل ایں پرانے
 توں نہیں بھنڈا؟ کیا نیویں اتے پرانی حقیقت وچ کوئی وٹھا اے؟ کیا پرانا ڈچکدے جو آپ
 کوں عنوان نہ تھیون ڈیوے۔ میں سمجھینداں جو سارا مسئلہ ایں گالھ وچ پوشیدہ اے۔

کیا تسان اے تاں نہوے آہدے پنے جو تشدد سارا محض
 ہوونن نہ ہوون دے درمیان ونڈا اے؟

نیں جناب، او ولا ڈیہدے نہیں۔ اسان حیاتی نال ہمیشہ توں تشدد پئے آندے ہئیں۔ ہک انسان طور میں اے لہنن چاہنداں جو اے تشدد ورٹے وچ کیویں ملیجے؟ ایس توں دور کیویں رہیاؤں سگدے؟ میں کیا کر سگداں؟ میں اے چانداں جو تشدد ایس دنیا وچ کیجا گیا ہے۔ کیویں تشدد تعلق دی ہر شکل تروڑی اے؟ کیویں ایس ذات وچ بھاء بھری اے؟ میں اے سبھ ڈیکھ سگداں تے اپئے آپ کوں آہداں ”میں محبت بھرا پر امن جیون، جیون چاہنداں۔ تشدد ضرور ختم تھیو نا چاہیدے۔ میکوں کیا کرنا چاہیدے؟“ پہلی گالھ تاں اے ہے جو میکوں ایس کن دُور نہیں بھٹنا چاہیدا۔ اے طے سمجھوں۔ ایس حقیقت توں وی انکار نہیں جو میں تشدد آں۔ فرار، اینکوں رد کرن یا اینکوں تشدد داناں ڈیون، اے وی اینکوں رد کرن دی ہک شکل اے یا آپ کوں تسلی ڈیون دے برابر اے۔ میکوں پہلیے تاں اے محسوس کرتے جو ذہن کوں تشدد دی حقیقت توں کنارہ نہیں کرنا، نہ ایندا کارن، گولن وچ تے نہ ایس کارن کوں کھولن وچ، نہ ایس حقیقت کوں شن وچ جو میں تشدد آں، نہ ایندے جواز وچ، نہ اینکوں رد کرن وچ یا ایس توں چھٹکارا پاؤن دی کوشت وچ۔ اے تشدد دی حقیقت توں بدراہ ہوؤن دیاں شکلاں ان۔ ذہن کوں ششے واہگوں صاف ہوؤنا چاہیدے جو تشدد توں فرار نہیں۔ نہ ایس ارادے دا اظہار جو میں تشدد تے فتح پاسگداں۔ غرض ای تاں تشدد دی اصل جوہر اے۔

بنیادی طور تے کیا اسان تشدد کوں ایندے اندر دی ترتیب راہیں پنہ گولیندے ہئیں؟

نیں جناب، تشدد وچ ترتیب کیا تھی سگدی اے؟ تشدد تاں ہے دی بے ترتیبی دا۔ ایس توں کہیں قسم دا فرار ممکن نہیں۔ ایندی کوئی وضاحت تے سمجھاؤنی نہیں تھی سگدی۔ ایس مشکل کوں سمجھن دی کوشت کر سچے۔ انسانی ذہن بہوں چالاک اے۔ بہوں تکھیں ایس توں بھٹن دی راہ لھ گھندے۔ ایس واسطے جو او چاندا ای نہیں ایندا کیا تروڑ کرے؟ ایندا تروڑ نہ ہوؤن دا باعث فرار اے۔ فرار، بدراہی یا اکھیں بند کرن دا مطلب اے تشدد دا چاری راہون۔ جے کوئی ہک دفعہ اے سمجھ گھنے تاں دت ذہن کوں ایندے ہوؤن دی مخالفت مل گھنی پوندی اے۔ بیا کجھ نہیں۔

تساں تشدد بارے کیویں ڈسا سگدے او جو اے تشدد اے، جے تساں اینکوں کوئی ناں نیں ڈیون چاہندے؟

جیس ویلے تساں اینکوں ناں ڈیندے او، تساں ایندا ماضی نال موازنہ پئے کریندے ہوندے او۔ تساں ایندی اجوکی شکل نہوے پئے ڈیہدے ہوندے۔

تساں تشدد کوں ڈیہدے او، ایندا جواز گلیدے او جو ایس جناتی معاشرے وچ زندہ رہون کیتے اے ضروری اے۔ اے اہدے او جو تشدد تاں نچر دا حصہ اے۔

Look, Nature Kills تساں رد کرن، جواز گولن یا مزاحمت کرن دے عادی ہو۔

تساں اینکوں اج نہوے ڈہدے او جو اے تاں اسان چاندے نہیں۔ تہوں تساں اینکوں نواں نہوے ڈیہدے یا سوال اے پیدا تھیوے جو اے امیجز (Images) بندے کیویں ہن؟ ایندا میکنز م کیا ہے؟

میکوں میڈی ڈال آہدی اے ”توں بے وقوف ایں“ میکوں اے چنگاں نیں
 لگدا تہوں میڈے دماغ تے اے نقش چھوڑ ویندے۔ اوکھ بیا وی آہدی اے او وی
 ذہن تے چھپ ویندے۔ اے چھاپے ذہن تے یادداشت دے ہوندن۔ تہوں جنکس
 ویلے او آہدی اے ”توں بے وقوف ایں“ تاں اوں ویلے جے میں چاٹدا ہواں توجہ ڈیواں
 تاں ایندا کوئی امیج نیں بھچدا۔ ممکن اے او ٹھیک آہدی ہوڈے۔

سو توجہ نہ ڈتی ونجے تاں اے دماغ دھچ بھچ ویندی اے۔ توجہ ایں نقش توں
 ذہن کوں چھٹکارہ ڈیندی اے۔ اے بہوں سادہ چالھ اے۔ اینویں ای جنس ویلے میں کاوڑ
 وچ ہوواں تاں میں پورا متوجہ ہونداں تہوں کوئی بے توجہی اوں لمحے ماضی کوں اے
 اجازت نیں ڈیندی جو او غصے ذی حالت وچ مداخلت کرے۔

کیا اے خواہش دا عمل نیں؟

اساں آکھ چکے ہیں جو خواہش یا مرضی تشدد دا جوہر اے۔ آؤ ڈیکھوں جو اے
 مرضی ہے کیا؟ ”میں او کرنا چاہنداں“ ”میں کن او شے کے نیں“۔۔۔ ”میں او کریاں“۔
 میں مزاحمت کرینداں، میں تقاضہ کرینداں، میں خواہش کرینداں۔ اے سبھی وی مزاحمت
 دیاں شکلاں ان۔ جڈاں تاں اے آہدے او ”میں او کریاں“ اے وی مزاحمت دی شکل
 اے اے مزاحمت وی تشدد اے۔

میں تہاڈے نال اتفاق کرینداں۔ جنیں ویلے تہاں آہدے او جو
 اساں مسئلے کوں کنڈ کریںدے ہنیں کہیں جواب دی گول

اچ۔ جیڑھا ساکوں ”کیا ہے“ توں دور گھن ویندے۔

سو میں اے چاہنداں ”جو ہے“ اوکوں کیوں ڈٹھا ونجے۔ من اساں اے کوشت
 کریندے نیں جو اے ممکن ہے تاں جو تشدد کیوں ٹردا آندے۔ اساں آہدے پئے نیں
 ایں توں بھجو نیں۔ اے تشدد دا مرکزی نقطہ اے۔

سوال اے پچھا گیا ہا جو تہاں اے کیوں چاٹدے او جو اے تشدد اے؟ کیا ایں پاروں
 چاٹدے او جو ایندے وچوں لنگھدے آندے او۔ جڈاں تاں اینکوں کوئی ناں ڈتے ہن
 رد کیجے ہن یا ایندا اجازت گولیں ہن (جیڑھیاں جو ماضی دیاں عاداتاں ان) پئے ٹپہدے
 اوتاں اے نواں اے یا نیں؟ تاں کیا اے تشدد اے؟ اے سبھ توں اوکھی چالھ اے کیوں جو
 ساڈی ساری حیاتی ماضی دی عادی پئی آندی اے۔ کیا تہاں اے چاٹدے وے جو حال
 اچ کیوں زندگی کرنی اے؟

تہاں آہدے وے جو ”تشدد توں دور رہو“۔ اے کجھ ہیاوی
 تقاضہ کریںدی اے جو آزادی دی حد کیا ہے؟

آزاد رہو، ایندا کیا مطلب اے؟ جتنے وی اندر لکانویں غصے، افسردگیاں اتے
 مزاحمتاں ان، ذہن کوں انہاں توں مکت ہووٹا چاہیدے یا نیں۔ میں سمجھداں جو کیا ساڈا
 ذہن حال وچ تشدد توں چھٹکارہ پاسکدے؟ کیا لکانویاں نغرتاں توں کاوڑ توں اے ذہن
 مکت تھی سکدے۔ ایں سانگے کیا کیجا ونج سکیندے؟

جے کوئی اپنٹے اندو ایں تشدد توں لنگھیا ای نیں تاں او اپنٹے

باقی اے۔

کیا تئساں تشدد توں نجات دی وکالت کریندے او یا کجھ تشدد کہیں دے جیون وچ صحت مند تھی سگدے۔ جسمانی تشدد دی گالھ نمہی کریندا پیا بھلکہ مایوسی توں نجات دی گالھ پیا کرینداں۔ کیا اے مایوسی توں چھٹکارے وچ مدد ڈے سگدے؟

نیں بی بی۔ جواب سوال دے اندر موجود اے۔ اساں مایوس کیوں نہیں؟ کیا تئساں کڈا ہیں آپ توں پچھے جو اساں مایوس کیوں نہیں؟ تے ایس سوال دا جواب ڈیون توں پہلے تئساں اے پچھے جو تکمیل کیا ہے؟ تئساں بھرے بھرے کیوں رہوٹ چاہندے او۔ واقعی کوئی تشجی شے ہے دی سہی جیڑھی اندر بھر ڈیوے۔ کیا اے ”میں“ تاں نہیں۔ ”میں“ جیڑھی ہنا اے۔ ”میں“ جیڑھی جڈا کریندی اے۔ ”میں“ جیڑھی آہدی اے میں تئیں توں وڈا ہاں۔ جیڑھی تنہا شہرت چرے دا تعاقب کریندی اے۔ اے ”میں“ کجھ حاصل کرن چاہندی اے۔ جے اے حاصل نہیں کر سگدی تاں اُداس تھیندی اے، کوڑ کریندی اے۔ کیا تئساں ڈیہدے او جو تشجی شے میں توں ودھ ہے جیڑھی آپ کوں پھیلان چاہندی ہووی۔ جے نہ پھیل سگدی ہووے تاں مایوس تھی کھڑے، کوڑ کرے جیڑھا پھیلن چاہندے تشدد اے۔ جڈاں تئساں اے سچائی چان گھندے او تاں اے بھرجن دی تکمیل دی خواہش مک ویندی اے تے کوئی مایوسی باقی نہیں راہندی۔

پاہروں ایس تشدد کوں کیویں ڈیکھ سگدے؟ کیا او گھٹیا ہو یا نہیں؟ ایس سانگے کوئی کیا کر سگدے؟

کوئی کیا کر سگدے توں مراد اے ڈوجھے کوں پڑھا سگدے۔ کہیں کوں پڑھاوٹ سکھاوٹ دنیا دا بھتوں اہم کم اے مال دولت کیے نہیں، بینک بیلنس کیے نہیں، محض ڈوجھے کوں تعلیم ڈیون ڈوجھیاں کوں ڈساون کیے۔

سبھ توں سوکھا راہ کیڑھا اے؟

بھتوں سوکھا راہ ٹیڑھا اے؟ تمہ۔۔۔ جناب تئساں بے کوں پڑھیندے او؟ ایس طرحاں تئساں آپ وی سکھدے او۔ اے کوئی پہلانی جس کن تئساں سکھدے او کجھ کٹھا کریندے او ڈوجھے کوں ڈسیندے او جو تئساں آپ وی تشدد ہاؤ۔ اپنے آپ کوں سکھاوٹ توں مراد اے سمجھن وچ ڈوجھے دی مدد کرن۔ سو تعلیم ڈیون اصل وچ تعلیم گھنن اے۔ تئساں سارے سٹپ کوں نہیں ڈیہدے۔

آؤ اگھاں مڑدے نہیں۔ کیا تئساں اپنے دل توں نہوے سکھن چاہندے جو محبت کیا ہے؟ کیا صدیاں توں اے انسان دی پنکار نہیں پئی آمدے جو امن، محبت نال کیویں رہیا ونجے۔ اے تاں ممکن اے جڈاں حقیقی طور "not we" دا احساس ہووے۔ تئساں سمجھدے او تے اساں آہدے ہائیں ڈیکھو اینکوں گپلوں، بھانویں کلسہ جیے اچوں، بھانویں کوڑاچوں، بھانویں کوڑاچوں۔ گپلوں تئساں کہیں فرار دے۔ فرار ای تاں اچھا ناں اے۔ اینکوں کوئی تاں نہ ڈیوے۔ اینکوں ڈیکھو ایندی بے نامی وچ جے کوڑ

جانور تے بوٹے زندہ شنیں ان۔ ڈو نہیں زندہ رہوں دی کوشت کریندن۔ کیا تسان ایندے وچ کوئی نکھیڑا کریندے او جو انہاں کون کھاوٹ کیتے ماریا ونجے؟ جے اینویں ہسے تاں کیوں؟

ہر کوئی چونکہ چیوٹ چاہندے تہوں اوگھت توں گھٹ موجود sensitive شے کون مریدے۔ میں زندگی وچ کڈا ہیں ماس نیں کھاداتے کجھ سائنسدان ہولیس ہولیس ایں پاسے آندے ہین۔ جے او وی اینویں کریندن تاں ہک ڈیہ تسان اینکوں قبول کر یو۔

میکوں اینویں لگدے اتھاں ہر کوئی ارسطو دے فکری نظام داعادی اے اتے تسان غیر ارسطوی طریقے ورتیندے او اتنا مکمل خلاء اے جو میں حیران آن۔ اسان ہک ڈوجھے دے قریب کیویں آسگدے ہنیں؟

ایہا تاں مشکل اے جناب۔ تسان کہیں خاص فارمولے یا زبان دے عادی او جید خاص مطلب اے جڈاں جوالاؤن آلے دا کوئی خاص ہک نقطہ نظر نیں۔ سو رابطے وچ مشکل پیش آندی اے۔

اسان اے سوچے، اسان آکھے جو لفظ شے نیں، بیان کرن بیان شدہ نیں، وضاحت وضاحت شدہ نیں۔ تسان وضاحت نال، چیموے او لفظ کون پی راہندے او

جہوں مشکل پیش آندی اے۔

سو، اسان ڈیہدے ہین جو ایں دنیا وچ تشدد دا، خوف دا، مزے دا حصہ پیا آندے تے اسان معاشرے دی حوصلہ افزائی کریندے ہین جو ساکوں اے ترنگ ڈیوے۔ ول اسان معاشرے کون دوشی منیندے ہیں جبکہ اسان آپ ذمہ دار ہین تے اپنے آپ توں ہچکھدے ہین جو کیا ایں ڈراکے تشدد دی انرجی کون کوئی پی تراویں ورتاوئج سکدے؟ تشدد ہون ساکے انرجی دی لوڑ اے کیا ایں انرجی کون کہیں پی شکل وچ بدلا وئج سکدے؟ ایں طرحاں اے انرجی بلکل انج ہک پی انرجی وچ بدل سکدی اے۔

کیا تسان اے پنہ آہدے وے جو تشدد مطلق اے۔ اے تشدد کیا ہونٹا چاہیدے، دا کتھانیں کوئی مغالطہ تاں نیں؟

ہاں جی جے تسان اینکوں اینویں ڈیکھن چاہندے وے تاں۔ اسان پے آہدے ہین جو تشدد انرجی دی ہک قسم اے اتے محبت وی انرجی دی ہک شکل اے۔ محبت ہاں حسد دے، ہاں بے چینی دے، ہاں خوف دے، ہاں کھوڑ دے یا ہاں اوں بد مزگی دے جیڑھی ایندے نال منسوب پی آندی اے۔ سو تشدد وی ہک پی شکل اے۔ ڈونہاں توں اچیرا ہونٹا مطلب اے ڈونہاں توں نجات۔

کیا واقعی حسد بھری محبت تشدد دی شکل ہسے؟ بلکل ہے

کیا تہاڈے اندر ڈونہیں انرجیاں موجود ان محبت وی تے تشدد وی؟

جناب اے ڈونٹیں ہک انرجی اے۔

ساکوں ایندا نفسیاتی تجربہ کیویں تھی سبکدے؟

ایدا تشدد نال کیا تعلق اے؟ ساکوں اے تجربہ کڈاں تھی سبکدے؟ کڈاں ہیں دی
نیں۔ کیا ٹساں چاندے وے ایں نفسیاتی تجربے توں کیا مراد اے؟ ایں تجربے توں مراد
اے حواس توں ماوراء ہک تجربہ ایں کیجے تہا کون غیر معمولی طور تیں پہنچتے اتے حساس ہوو
ضروری اے اتے تہوں غیر معمولی ذہین ہوو دی لوڑ اے جے تساں غیر معمولی ذہین
ہوے تاں وت نفسیاتی تجربے دی کیا لوڑ اے؟

براہ مہربانی اینکوں دل دی جاہ ڈیو۔ بنی نوع انسان تشدد نال ہک ڈوجھے کون تہا
کیجی آندی۔ اے ذال پے دی اتے پے ذال دادشمن اے بھانویں جو اوکھے سمن کٹے
رُدن ہر کوئی اپنے اپنے مسئلے نال گھرا ہویا اے اپنی اپنی بے چینی نال بھریا ہویا اتے اے
دی تشدد اے جے اے صاف صاف تہاڈے ساہنے اے تاں اینکوں سمجھو صرف سوچنا نہیں
جئیں ویلے ٹساں کہیں خطرناک جانور کون ڈیہدے او ٹساں عمل کریندے او ایندے وے
کوی ڈچک نہیں جانور اتے تہاڈے درمیان کوئی مکالمہ نہیں۔ ٹساں صرف عمل کریندے
بھج پوندے او یا پیا کچھ کریندے او۔ اتھاں تساں صرف عمل کریندے او۔ اتھاں وی اسان
تشدد بارے پے لیندے ہئیں۔ ایدا کوئی خوفناک خطرہ ساہنے موجود نہیں۔

جے ٹساں حقیقت وچ تشدد دی فطرت ڈیہدے او تاں ایندے خطرے کوں

دی محسوس کرو۔ ٹساں ایندے نال ختم پے تھیندے او۔ جے ٹساں اینکوں ڈیکھن ای نہیں
چاہندے تاں ایندے خطرے کوں کیویں بھانپ سبکدے او۔ کوئی وی ارسطوی یا غیر
ارسطوی فکری زبان تہاڈی مدد نہیں کر سبکدی۔

ڈوجھے لوکاں اچ ایں تشدد نال کیویں مل سبکدے ہنیں؟

اے ہک بیا پرالم اے یا نہیں؟ میڈا ہمسایہ تشدد اے میں ایندے نال کیویں
نیڑاں؟ یا ڈوجھی گالھ دی اگوں چا کر اں؟ اوٹس اے میں کیا کر سبکدے اں؟ کیا ٹساں اے
سوال سمجھو جو ٹساں واقعی غیر تشدد ہووے؟ ایندے تے توجہ ڈیو جے تہاڈے دل وچ
دماغ وچ بلکل تشدد کے نی، کوئی نفرت نہیں، کوئی کوڑ نہیں تاں کیا ٹساں وت دی اے سوال
سمجھو جو تہا کون اپنے ہمسائے بارے کیا کرنا چاہیدے، جیڑھا جو تشدد اے جئیں لہجے
تہاڈا ہمسایہ تشدد دا اظہار کر لسی تاں تہا کون پتہ لکسی جو ایں صورت داخل کیا
ہووے۔ لیکن کوئی ترسمجھا بندہ ڈیکھن آلا اے آکھ سبکدے تساں وی نال تشدد ہو پراے
تساں چاندے او جو ٹساں تشدد نہوے۔ سو بھتوں اہم گالھ اے تہاڈا تشدد نہ ہوو
ایندے نال کوئی فرق نہیں پوند جو کوئی ترسمجھا بندہ تہا کون وی تشدد آہدے

کیا شنیں دی وحدت دا یقین وی اینویں نہیں جیویں شنیں دی
ونڈ دا یقین؟

تساں کہیں شے تے یقین رکھن ای کیوں چاہندے وے؟ ٹساں تمام انساناں
دی وحدت اتے یقین کیوں کریندے او؟ اسان ہک مٹھ نہیں اے ہک حقیقت اے۔ ٹساں

آٹھویں غیر حقیقی شے دلیقین کیوں کر بندے او۔ اے پورے یقین دا سوال اے۔ صرف سوچو
اے عقیدہ دلیقین تھا ڈا اے جیونوں کوئی بیا عقیدہ دلیقین کہیں پے دا ہے اتے ایں عقیدے
دلیقین پاروں اسال ہک ڈونجھے کون مر بندے اتے بھڑ دے نہیں۔

تساں کوئی عقیدہ رکھدے ای کیوں او؟ کیا ایں پاروں تاں نہیں جو تاں خوفزدہ
ہوئے؟ نہیں؟ کیا تاں یقین رکھدے او جو جھ روز اُبھر دے؟ تاں اینکوں روز ڈیکھ
سہدے اولیقین کرن دی ایندے وج کیڑھی کاہ اے؟ عقیدہ وی تقسیم دی تشدد دی
نکل ہے۔ تشدد توں نجات کنیں مراد اے تہ جو ہراوں شے توں آزادی جیڑھی ہک
بندے پئے کیڑے جوڑی اے۔ عقیدہ، رسومات، میڈا ملک، میڈا ملک، میڈا خدا،
میڈا خدا، میڈی رائے، میڈی خیال۔۔۔ اے سب کچھ انساناں کوں وٹن ڈا
باعث اے۔ تہوں اپنے اندر تشدد کوں پیدا کر بندے۔ ہر مذہب انسانی وحدت دی تبلیغ کیتی
اے، ہر مذہب ایہو پیچندے جواد پئے توں چنگاں اے۔

میں ایندی تشریح ایس کریںداں جو تسال پئے ابدے او جو
جیزھے وحدت دی تبلیغ کریںدن او وی تقسیم دے مددگار ان۔
بلکل صحیح، جناب!

کیا جیون دا مقصد اے بے جو اپنے آپ کوں ایں حیاتی دے
قابل بنایا ونجے؟

تساں کیا آبدے او؟ کیا اے جیون دا مقصد اے پرئساں حیاتی دا کوئی مقصد

رکھن ای کیوں چاہندے او جیو حیاتی آپ ہک مقصد اے تسال مقصد کیوں چاہندے او
ڈیکھو ہر کہیں دا مقصد اپنا ہوندے مذہبی بندے دا اپنا مقصد، سائنسدان دا اپنا مقصد،
سرہستی دا اپنا مقصد، وغیرہ وغیرہ اے سب تقسیم دا باعث ان بندے دی زندگی جیند کوئی
مقصد ہووے تشدد پیدا کر بندے اے اے کالھ صاف اتے سادہ اے۔

(سنیا گوٹلیٹ کالج 8 اپریل 1970)

تشدد بارے اے کالھ مہار ”جے کرشنا مورتی“ دی کتاب ”Beyond
"Violence" (چوں گھدی گئی اے)

ہک غلط رویہ

فدا حسین گاڈی

بس اچ بیٹھے آدمی کوں کنڈ کڑا ایں گا لہو کھڑا کر ڈیندے جواں تھو لے فاصلے تیں وچنا ہوندا اے۔ اوندی جاہ تیں ہک بے آدمی کوں پلہا ڈیندے جیس کجھ زیادے فاصلے تیں پچنا ہوندے۔ جیہڑے آدمی کوں اٹھالا ویندے اوچپ پچاتے اٹھی کھڑدے۔ بس اچ نہیں لوکیں کوں وی اے محسوس نہیں تھیندا جو اے ہک بے اصولی اے۔ انیں دے چیتے اچ اے نیں آندا جو بس مالک دی ہے بھل سڑک تاں بس مالک دی نہیں۔ اے تاں لوکیں دے ٹیکسیں نال بٹی ہوئی اے۔ ایں واسطے بس دے مالک جے سڑک تیں بس تجارتی بنیادلو چلا نوٹی اے تاں اوکوں کجھ اصولیں دی پابندی کرنی پوسی، اوکوں بس دیں سواریں دی حفاظت کرنی پوسی۔ سواریں دا احترام کرنا پوسی، ٹکٹ گھدے کہیں مسافر کوں ناں کھڑا کیتا ویسی ناں راہ اچ لہایا ویسی۔

ہک پولیس داسپاہی کہیں دستی اچ آندے۔ کہیں جرم دے سوا آنوں بہانوں لوکیں کوں تھانے وچل نیندے۔ اوندی ایں زیادتی تیں کوئی احتجاج نیں تھیندا۔ قانون اے جو کہیں تحقیق واسطے پولیس کہیں کوں بغیر لکھے سڈ نہیں سبڈی۔ جے اوں آدمی تیں کوئی

جرم ثابت ناں تھیوے تاں چوہیں گھٹے کنیں زیادہ پلہا نیں سبڈی۔ کئی آدمی کئی کئی ڈیہہ تھانے بیٹھے راہندن۔ استاد، شاگرد، وکیل، مزدور سب ایں بے اصولی تیں، ایں زیادتی تیں چپ راہندن۔ کہیں کوں اے احساس نیں تھیندا جو حکومت دا بنیادی مقصد اے اسن قائم رکھے، لوک ہک بے نال ناں بھرن، خون خرابہ ناں تھیوے، جنگل دا اصول ناں ہووے، طاقت حتی ناں ہووے، تشدد دا راج ناں ہووے۔ آہدن ڈو پلہیاں روٹی تیں ہک بے نال بھرو پیاں۔ انیں دا جھیرا جھے دے تھولے بہوں تیں ہا۔ بھولونہہ کوں جج جوڑنے اوں روٹی دے ڈو حصیں کوں تزکری دے ڈو پلڑیں اچ چاٹا، جیہڑا پاپا سا جھکا تھیوے بارا ڈے، اٹھو روٹی دا ٹوٹا بھن کے کھا ونچے، اینویں اوساری روٹی کھا گیا تے پلہیاں ہک بے دائرہ تکلیفیاں رہ گیاں۔ تشدد کوں روکن ڈے بہانے پولیس تشدد کرے، رشوت گھنے، لوکیں کوں بے عزت کرے، اے ناں حکومت دا حق اے ناں اختیار اے۔ حکومت کوں تاں اختیار لوکیں ایں واسطے ڈتا ہوئے جو ویب دی ترقی تھی سگے جیہڑی ہک سیاسی تنظیم دے، سیاسی اختیار دے استعمال کیتے بغیر ممکن نیں۔ حکومت، حکومت دا کارندہ، پولیس داسپاہی، انیں اختیاریں کوں لوکیں دے مفاد اچ استعمال کر سبڈے، لوکیں دے خلاف ناں۔ لیکن اے ساریاں بے اصولیاں وڈے پیمانے تیں تھیندن، وت دی لوک چپ راہندن۔

استاد شاگرد کوں زناور وانگوں وچھیدے چا جو اوکوں کل داسبق نہا آندا۔ اے کوئی ناں ڈیکھسی جو شاگرد دی پہلی کمزوری کتلی اے۔ استاد آپ کل داسبق شاگرد کوں

کیڑی حد تا میں سمجھا گئے۔ آکھا ایہو ویسی استاد دی مار، پیو ما دی پیار کنیں چنگی اے۔
استاد دی ایس مار دا نتیجہ توڑے ٹیوٹن وی ہوئے۔ یقین اے کیا ویندے جو استاد پال دی
چنگائی بُرائی کوں پال کنیں زیادہ سمجھ سکدے۔ استاد مار مار کے شاگرد وی خود اعتمادی،
خود عزتی کوں ختم کر ڈیندے۔ وت وی آساں پُپ رہندے ہیں۔

ساڈے اچ اچ کل وی شامل ہوندے۔ اے پی گاہراے جو ساڈا اچ سب کل
نیں ہوندا۔ اس اچ بیٹھے آدی کوں پُپ پُچا تے اٹھی کھڑ بندے، لوک بے جرم ہونوٹ دے
باوجود اے چائن دے باوجود جو اے پولیس واسا ہی کجھ پٹن لو اُنیں کوں تھانے نیوٹ
چاہندے، وت وی پُپ راہندن، شاگرد زناوریں داگوں گھلے کھا کھا کے پڑھے طوطے
داگوں لفظ یاد کر بندن، ایس زیادتی کوں کوئی محسوس نہیں کریندا۔ اے ساریاں ہک وڈی
وسپی بیماری دی علامت ان۔ جیویں وار۔ بے دے سی نال کو سا تھیوٹن علامتاں ان۔ اصل
بیماری ملیریا اے۔ ملیریے دے تھیوٹن دی وجہ خاص مچھر کنیں پیٹ جیٹن اے، جے
اوں مچھر دے پیٹ جیٹن دا اثر دور تھی ونجے تاں وارے داسی نال کو سا تاں رہسی۔ اے
علامتاں ختم تھی ویسن۔ علاج سی دا ناں کر لسی، بخار دا ناں کر لسی۔ علاج مچھر دے
جراثیم کوں ختم کرن دا ہوسی جیندن او علامتاں ان۔ ساڈیں انہیں اچ دیں روایاں کوں سمجھن
واسطے ساکوں اپنا کل سمجھنا پوسی۔ جے اچ دا بخار کل دے مچھریں کنیں پیٹ جیٹن دا نتیجہ ہا
ایویں ساڈے اے رویے کل دیں کئی گاہیں دا نتیجہ ان۔

رڑھ واہی دی ترقی دی نسبت نال جاگیر داری وسیب ترقی کیتی۔ جاگیر داری

وسیب ناں اے اُنیں واسطیں، اُنیں تعلقات دا جیڑے ایس وسیب اچ لوکیں دے ہک
پے نال بٹڈن۔ جاگیر داری نظام ناں اے اوں حکومت دا، اوں سیاسی اقتدار دا، جیڑھا
جاگیر داری وسیب تعلقات دے نتیجے اچ وجود اچ آندے۔ جاگیر داری وسیب تعلقات
کیویں بٹڈن؟ کیویں ہوندن؟ سماجی تعلقات دی بنیاد پیداواری ذرائع ہوندن۔ ہک او
وقت ہا جڈاں آدی پتھر دے سندریں تیں اوزاریں نال شکار کریندا ہا۔ اوندا سارا ڈینہہ
شکار دی گول تیں شکار کرن اچ لگھ ویندا ہا۔ اوں کول پہوں گھٹ تلم دیاں گھڑیاں ہو
ندیں ہائین۔ شکار دے واسطے کھ نال فائدہ تھیندا ہا۔ کجھ تاں آدی سماجی جانور اے
ایں گاہوں ہکے خاندان دے، ہکے رشتے دے لوک کٹھے رہندے ہائین۔ کٹھے شکار
کریندے ہائین، کٹھے کھاندے ہائین، کٹھے راہندے ہائین۔ کوئی چھوٹا وڈا مہا ہوندا
وقت دے نال نال رڑھ واہی دے اوزار بٹاون اچ ترقی تھتی۔ زمیں کوں پٹن واسطے ہل
کینٹ بن گئے۔ ڈانڈیں کوں جووٹن واسطے بولا تیں ودھر ہائین۔ کھیتی کوں پانی ڈیوٹن
واسطے کھوہ، جھلار تیں نہراں بن گیاں، آبادیاں وس گیاں۔ اوزاریں دی ترقی دے نتیجے
اچ پیداوار پہوں تھیوٹن لگ پئی۔ جڈاں گزارہ شکار تیں ہاتاں ہر کہیں کوں سارا ڈینہہ کم کرنا
پیندا ہا۔ پیداوار دے زیادہ تھیوٹن نال کجھ لوک رڑھ واہی کنیں فالتو تھی گئے او دستکار،
سپاہی یا خادم بن گئے۔ سپاہی کہیں دی سرداری اچ لڑائی تیں جنگ کریندے ہائین۔
سردار ذاتی طور تیں بہادر تیں جنگی فن دا ماہر ہوندا ہا۔ او سپاہیں تیں اچھے لوکیں دی مدت
(مدد) نال زمینیں دے وڈیں تیں چنگیں کلڑیں تیں قبضہ کر گھندا ہا۔ اے ہمیں کنیں کھسی

زمین کچھ آپ کن رکھیندا ہا، کچھ اپنے آدمیں اچ وندا ڈیندا ہا۔ جیہڑی لٹ پٹ تھیوے ہا، آپت اچ وندا ہن۔ سردار کون کچھ زیادہ حصہ ملدے۔ زمینیں دی ملکیت دی بنیاد ساڈیں وڈیں وڈیریاں دی لٹ پٹ کون مقصد کر ڈتا گئے۔ ایہا لٹ پٹ ساری ذاتی جائیداد دی بنیاد اے۔ ذاتی جائیداد دی اُساری ایس کھس کھوہ تیں تھی اے۔

ڈاکو سردار تیں جاگیردار اچ فرق اے ہا، جوڈا کو کہیں ویسی نظام دا حصہ نیں ہوندا، جاگیردار ویسب دا حصہ ہائیں۔ جاگیردار دے اُتیں دُجا جاگیردار یا بادشاہ ہوندا ہا۔ جاگیردار دا پیداواری عمل اچ حصہ ہوندا ہا۔ ایس واسطے اوہ دے ویسی تعلقات ہوندے ہائیں، ویسی تعلقات اچ جیہڑے اُصول تیں ضابطے ہن، او قانون ہوندن تے انیں قانونیں کون ویسی حمایت ہوندی اے۔ اوں وقت دے پیداواری عمل اچ وادھے دا سبب ہوندن۔ اے فائدہ ہک خاص دہنی عمل اچو گزر کے ہک او ضابطہ یا اُصول بن ویندا ہا۔ جیکوں مذہب دی تقدیس حاصل تھی ویندی تھی۔ جاگیردار بادشاہ دے کٹھے سیاسی اقتدار اچ وی شامل ہوندا ہا۔ ڈونہیں ہلکی بیڑی دے سوار ہوندے ہائیں۔ ایس واسطے بادشاہ کون کئی مشکل پیش آوے ہا یا کہیں نال جنگ تھیوے ہا، اے جاگیردار بادشاہ دے ہنڈے تیں اپنے سپاہی بادشاہ دی مدد تیں گھن ویندا ہا تے اوہ دے کٹھے جنگ اچ حصہ گھندا ہا۔ عام طور تیں جاگیرداریں دی قسمت، جاگیرداریں دی تقدیر، بادشاہ دی قسمت یا تقدیر نال بدلدی ہی تھی خاص کر اونیں جاگیرداریں دی جیہڑے بادشاہ دے نک دا وال ہوندے ہائیں۔ جیویں بادشاہ نال جاگیردار دی قسمت جُوی ہوئی تھی ایویں، کہیں حد تاں گھٹ

ودھ، جاگیردار دے آدمیں دی قسمت جاگیردار دی قسمت نال ہڈدی یا تری دی تھی۔ جیویں بادشاہ تیں جاگیردار دا سماجی، معاشی تیں سیاسی مفاد کٹھا ہوندا ہا۔ ایس مفاد دے کٹھ دی اخلاقی شکل ذاتی وفاداری تھی۔ اے اوں زمانے دی وڈی خوبی تیں وڈی چمکائی تھی۔ جے اوں زمانے اچ کوئی بادشاہ یا جاگیردار داملازم وچ تھیوے ہا تاں ملازم تھیوٹ دی درخواست دے اظہار دے لوظ ہوندے ہائیں۔ ”پا اٹے دا ونڈ کھا“۔ ایندے چمچھو سائیکی اے تھی جو ملکیت دا مالک تاں بادشاہ اے، بادشاہ دی ذات جاگیردار کھاندے، جاگیردار دی زمینیں تیں پے پٹھلے لوک پلدن۔ ایس سارے ویسی تعلقات دا اخلاقی روئے ذاتی وفاداری تھی، کارندیں دا اپنے جاگیردار لو، جاگیردار دا اپنے بادشاہ لو جان ڈیون فخر دی گاہہ تھی، ہک وڈی چمکائی تھی۔ اے مفادات دے ہک ہونوٹ دا تقاضا ہا۔ ایویں کارندیں دا اوکھ اچ جاگیردار دے نال ناں تھیوٹ، جاگیردار دا اوکھ اچ بادشاہ نال ناں نبھانوٹ غدار تھی۔ ہک وڈی بُرائی تھی۔ اوں زمانے مُلُخ تیں قوم دے حوالے نال مفادات وابستہ ناہن۔ مفادات دی جوت تیں ورتار مُلُخ تیں قوم دے نال ناں ہونوٹ دی وجہ کنیں ملک تیں قوم عملی زندگی دے باہر ہائیں اتیں تجریدی (abstract) صورت تھی۔ ایس واسطے تہاں مُلُخ یا قوم دا کوئی واضح تصور نہا۔ ناں ای انیں نال وفاداریں یا عذاریں دی کوئی قیمت تھی۔ انیں سیاسی ذاتی وفاداریں دا پرتو ساکوں اوں زمانے دی ذاتی محبتیں اچ وی ملدے۔ ذاتی محبتیں دے ساڈے ”لوکھ قہے“ جاگیردار دی نظام دے ڈوپہریں دے وقت دے ہن۔ اے سارے قہے اُون

ویسے وجود ایچ آئن جڈاں افراد دی شخصیتیں دے ڈھالن ایچ ایس نظام دا وڈے کنے
 دڈا حصہ ہا۔ ہیر رانجھا، سستی پٹوں، سوٹی منہیوال، راٹو موٹل، سارے دے سارے قلع
 اوں وقت دی پیداوار ان۔ جاگیرداری دور، ہیر و ازم دا دور ہوندے، رانجھے
 پٹوں ایس دور دا نتیجہ ہوندن۔ جیویں سیاسی وفاداریں دا تقاضا ہوا اپنے آگوان واسطے
 سہے ورنجن، جان ڈیونی پنے ونجے تاں ڈتی ونجے، اینویں ذاتی محبتیں ایچ وی محبوب نال
 کیتی ونجے، محبوب لودرد کشالے چاتے ورنجن۔ جان ڈیونی پوے تاں او وی ڈتی ونجے
 محبتیں داں لاچار رکھیاں ورنجن، سیاسی وفاداری دا پرتو جیویں جنسی محبت تیں ہاتیں
 محبت ایچ ہیر و ازم پیدا کیتا ہنس، اینویں ایندا اثر ذاتی غیر جنسی دوستیں تیں ہا۔ اکبر بادشاہ
 دے وقت بہرام خان تیں قاسم خان ڈو دوست ہن۔ بہرام خان ہک پٹھان کون
 ہا۔ ایس پٹھان دا پتر بہرام خان دی گول ایچ ہا۔ او بہرام خان کون نہا چاندا، او ہک دے تے
 لوکیں دے پتے ڈن تیں اتھ اپناں جتھ بہرام خان تیں قاسم خان بیٹھے ہن۔ قاسم خان
 اپنے آپ کون بہرام خان ظاہر کر کے دوست دی جان بچائی تے آپ مرتع گیا۔ اے
 ایہو جہیں بے بہوں سارے واقعات اوں دور دی تاریخ ایچ ملدن۔ آج دے دور ایچ
 اخلاقی قدر بہوں کمزور ان۔ کیوں جو آج جاگیرداری دور کمزور اے تیں اوں دور
 اخلاقی قدراں وی کمزور تھیں گئیں۔ اخلاقی قدراں کوئی ازلی ابدی شے نہیں ہوندیاں۔
 بدلے وسیب نال بدلن۔

جاگیردار آپت دی جنگیں ایچ، اپنے لوکیں دی حفاظت ایچ اپنے سپاہیں،

لوکیں دا آگوان ہوندا ہا۔ جنگ جذباتی جنون داناں اے۔ جذباتی گھڑیاں متاثر تھیون دا
 وقت ہوندن۔ جیویں کپڑے تیں ٹھپا یا کاغذ تیں مہر لگ ویندی اے، اینویں جذباتی
 کیفیت ایچ آدمی تیں اثر پانوں آلی گاہر ہمیشہ لودل تیں ہیہ ویندی اے۔ ایس واسطے
 جنگ جیتن آلا، آگوان لوکیں دا ہیر و ازم ویندے۔ لوک اوں کون خاص قوت تیں قدرت دا
 مالک جاتن لگ پوندن۔ لوک یقین کرن لگ ویندن جو او ہر مشکل کم کر سکیں۔ ایس واسطے
 ہیر و ازم جاگیرداری دور دا ہک مظہر اے۔ ہیر و ازم دا خاصہ اے جو لوک اپنی ذات تیں
 یقین نہیں رکھیندے، ایس واسطے کھ تیں تنظیم نہیں کر سگدے۔

جاگیرداری دور دا ڈو جھا خاصہ ذاتی تعلقات ہوندن تے ذاتی تعلقات ایچ
 ذاتی وفاداری اہم ہوندی اے۔ کتا انسان نال بہوں قدیم کنیں مانوس تھے۔ او مالک نال
 وفادار ہوندے۔ اسلامی وسیب ایچ مہی طور تیں مسلمان کتے کون پلیت جانور
 سمجھیندن۔ اتلے تائیں وی آکھیا ویندے جو جیو ہے گھر ایچ کتا ہووے اتھاں رحمت دے
 فرشتے نہیں آندے۔ ایندے باوجود وی اسلامی وسیب ایچ کتے دے تعلق دیاں بہوں
 کہانیاں ہن جیہیں کنیں کتے دے احترام دا پہلو نکلدے۔ ویتیں ایچ لوک آدمی تیں کتے دی
 قربانی نا جائز ہونوں دی ایس توجیح کریندن جو آدمی ایچ ادب اے، ایس واسطے آدمی دا
 احترام اے۔ تانہوں آدمی دی قربانی دا حکم نہیں ڈتا گیا۔ اینویں آبدن جو کتا وفادار اے
 تے کتے دی وفاداری دا لحاظ کر کے ایندی قربانی دا حکم نہیں کتے دا احترام ودھانوں آلے
 کئی قصے کہانیاں ہن۔ ہک لوک قصہ اے، ہک آدمی کون روپے دی ضرورت ہئی۔ اوں کتا

جانبے رکھ کے کھد رقم گھدی۔ وعدہ اے تھیا جو رقم دی واپسی تیں کئے داسائیں کتا گھن
 بگی۔ اتفاق ایں تھیا جو ہک ڈبہ نہ کئے دے نویں مالک دے گھر چور آئے۔ انیں سامان
 چاتا، کئے کو جاگ آئی تے او چوریں دے کچھو کچھو گیا۔ چوریں جتھاں مال دفن کیا او
 ڈیکھ کے کتا گھر ول آیا تے مالک کوں چکایا تے مالک کوں اوں جاتیں گھن گیا۔ کتا اپنی
 تانبہ ندریں نال زمین کھٹن لگ پیا۔ ایں طریقے تیں سارا مال مالک کوں مل گیا۔ اوکوں
 ایں خوشی تھی کہ کئے دے گل اچ اوں ہک چٹھی پا کے اوکوں آزاد کر ڈتا۔ کتا اپنے پرانے
 مالک دے گھر دو ویندا پیا ہا۔ انوں مالک رقم گول کے آندا پیا ہا۔ راہ اچ ڈونہاں دا کرا
 تھیا۔ مالک کئے کوں بجا ڈتا تے اوں کوں بے وفا آکھس۔ کتا اے میہ ٹانٹن کے اکتھا ہیں مر
 گیا۔ اے تیں ایہو جیہیں بے قصے کئے دی وفاداری کیجے مشہور ایں۔ اے قصے اشارہ ایں
 اوں وسیلی تعلقات دا جیڑھے تعلقات اوں وقت دے ذرائع پیداوار دا نتیجہ ہن۔ اینویں
 گھوڑا کار آمد جانور اے، گاں دی کار آمد اے۔ گاں دا پیداواری عمل اچ دخل ہا۔ ڈاندا مال
 دیندا ہا۔ اے مل، رڑھ وانی اچ بہوں اہم ہا۔ ایں واسطے انسان دے قدیم تہذیبی دور اچ
 گاں دا احترام ہا۔ گاں پوجا جاتاں دی نشانی اے۔ جاگیرداری دور اچ زیادہ ہک بے مال
 زیادہ جنگاں تھیں یاں ہن۔ اے بہادری دا دور آکھا ویندے۔ ایں دور اچ ڈاندا کتیں گھوڑا
 زیادہ کم آنون آلا جانور ہا۔ ایں واسطے ایں دور اچ گھوڑے دی وڈی قدر رہی تیں گھوڑے
 دی وفاداری دے قصے بہوں سٹائے ویندن ہان۔ گھوڑے دی وفاداری انسانیں دے
 ذہن تیں ایں حد تائیں رہی جو سکندر دا گھوڑا مویا تاں سکندر بہوں مونجھا تھیا۔ کئی بچ روٹی

ہاں کھاؤں۔ گھوڑے دی قبر وی بٹو اُس۔ گاں تیں منجھ زیادہ فائدہ مند ہن تے۔ ایندا فائدہ
 غریب لوک وی چاہندے ہن۔ گھوڑے دا فائدہ تاں جاگیردار کوں ملدا ہا۔ جاگیرداری
 دور۔ داں قدر اں غلامی وسیب کنیں اچ ایں۔ غلامی دے وسیب اچ گاں اہم
 رہی۔ جاگیرداری دور اچ گھوڑا اہم ہا۔ انیں دی اہمیت تیں اوں وقت دی سمجھ دے مطابق
 انیں دی قدر کیجی گئی۔ گاں، گھوڑے تیں کئے دی اہمیت ہک وسیبی ذہنی عمل ایں۔ اے وسیبی
 ذہنی عمل، قدر اں اصول، ضابطے قانون تیں مذہب واسطے ہک لوظ 'بالائی ڈھانچہ' ورتا
 ویندے۔ بالائی ڈھانچہ نتیجہ ہوندے وسیبی تعلقات دا۔ ایندا مطلب اے جو وسیبی رویے
 وسیبی تعلقات دا اظہار ہوندن۔

جاگیرداری اچ تعلقات ذاتی سطح تیں ہوندن، جاگیردار تیں اوندی وی جاگیر
 دے آدمیں اچ ذاتی حوالے بنڈن۔ اوندی جاگیر دے لوک اوندے لوک ہوندن۔ ایں
 واسطے جاگیردار اپنی جاگیر دے لوکیں دی حفاظت دا خیال رکھیندا ہا۔ انیں تعلقات دا
 اظہار زمانے دے رسم و رواج اچ تھیندا ہا۔ ڈوہیں فریق وقت دی رسمیں دا خیال رکھیندے
 ہن۔ جاگیردار دے مرد و بچن تیں بادشاہ اوندی اولاد دے گوارے دا بندوبست کریندا
 ہا۔ تاں جو بادشاہ دے اقتدار دے اے تھلھے مطمئن تھی کے بادشاہ لو مر سکے۔ اینویں
 مزید تیں جاگیردار دے ڈوہیں لوکیں دے مرن تیں جاگیردار انیں دی اولاد دا
 دھیان رکھن اپنا فرض چاندھا تاں جو اپنی اولاد دے مستقبل کنیں کہیں حد تائیں پریشان
 ناں ہونون تیں اوندا ساتھ بھاؤن۔

لکھن پڑھن دی ابتدا تاں عبادت گاہیں کنیں شروع تھئی۔ عبادت گاہیں دی نذر
 نیاز دا حساب رکھنا پوندا ہا۔ لوکیں کوں رڑھ واپسی دا وقت ڈٹا عبادت گاہیں دے ہک وڈا
 کم ہا۔ ایں وجہ کنیں لکھائی پڑھائی شروع کنیں مقدس آدمیں دے ہتھیں ہئی۔ جاگیر داری
 دور ہج اے چنگاں کم سمجھا ویندا ہا۔ بادشاہ تیں جاگیر دار مدرسیں کوں زمین تیں نفرت
 ڈیندے ہن تاں جو مدرسیں دے خرچ پورے تھیندے رہن۔ انیں کوں انیں دی ضرورت
 دے پڑھے لکھے آدمی ملدے رہن۔ ایں دور ایچ وی پڑھائی مسیحی تیں چرچیں دے
 قبضے ایچ ہئی۔ اینداریک مذہبی ہا۔ جیڑھا پڑھ لکھ ونچے ہا اوندے مستقبل دے بن و بنجی دا
 یقین ہوندا ہا۔ استاد حکومت دے ملازم ناہن ہوندے۔ مدرسیں دی آمدنی تے لوکیں
 دی ڈٹ نال اوہک عزت دی زندگی گزریندے ہن۔ ایں کم کوں مقدس وی چاندے
 ہن۔ پڑھن آلیں دا وی سارا خرچ مدرسہ برداشت کریندا ہا۔ ایں واسطے لوک جاگیر دار
 واپگوں طالب علم دی بھلائی دا استاد کوں نگران چاندے ہن۔ اوں ویلے دا اکھاں اے جو
 ”پیو دے پیار کنیں استاد دی مار چنگی اے“۔ طالب علمیں دے مایہ استادیں کوں آکنیں
 آہدے ہن۔ ”چم تباڈا تیں بڈیاں ساڈیاں“۔ مطلب اے ہوندا ہا جو تسا کوں اجازت
 اے جو اینکوں مارو۔ جاگیر داری دور دارواج باجو فاقیں انعام تے غداری تیں سزا۔ ایہو
 رویہ ڈرسیں ایچ ایں صورت تیں ہا جو سبق دے یاد کرن تیں انعام، احترام تیں پسندیدگی
 ملدی ہئی تے سبق یادناں کرن تیں سزا۔ اوں وقت انعام تیں سزا تعلقات دی ہک ہی
 منائی صورت ہئی۔

نانگ لکھ ویندے اوندی گھیلھ چکھو رہ ویندی اے۔ وقت تیں اوندیاں
 ضرورتاں تبدیل تھی ویندن، او وقت تیں انیں ضرورتیں دے بے سماجی تعلقات دا بالائی
 ڈھانچہ قائم رہ ویندے۔ ضرورتاں او انیں راہندیاں، انیں ضرورتیں دے تھانے ایچ
 بنیاں رساں رواج تیں روئے باقی رہ ویندن۔

اساں اپنے ماضی دی روایت دی وجہ کنیں اچاں بس دی ملکیت تیں جاگیر داری
 ملکیت ایچ فرق نیسے پئے کریندے۔ کل دے جاگیر دار تیں ایچ دے تھانے دار تیں حاکم
 ایچ جیہڑا فاصلہ ہے اوں کوں نیسے سمجھ سکے۔ کل دے مدرسے تیں ایچ دے مدرسے، کل
 دے استاد تیں ایچ دے استاد ایچ بنیادی فرق اے۔ ایں فرق دے مطابق ساڈیں
 روہیں ایچ فرق نیں پیا آندا۔ انیں فرقیں کوں چائن لوسا کوں وت ماضی دوول و بنچاپوسی۔
 مغلیں دے بعد ہندوستان ایچ انگریز یں دی حکومت قائم تھئی۔ جڈاں انگریز
 اتھاں آکے قابض تھئے تے 1857 ایچ ہندوستان ڈاکٹر انگریزی حکومت دے تابع
 تھیا، تہاں انگریز ہک وڈی صنعتی قوت ہا۔ انگلستان دے سماجی تعلقات صنعتی تعلقات
 ہن۔ ایں واسطے انیں دے وسیب دا وسیبی تعلقات دا احوال نہا، جیڑھا اتھو دے وسیب
 تیں وسیبی تعلقات دا ہا۔ اتھاں مشینیں دا استعمال ہا۔ اتھاں سرمایہ داری دور ہا۔ سرمایہ داری
 دور ایچ بینکاں تیں فرماں (Firms) پیداواری عمل ایچ وڈا حصہ گھنن۔ جاگیر داری دور
 ایچ تاں اساں ڈٹھے جاگیر دار تیں مزیرے ایچ تعلقات دی نوعیت ذاتی ہوندی
 اے۔ سرمایہ داری دور ایچ اینویں نیں ہوندا۔ سرمایہ داری دور ایچ مشین مالک تیں مشین

تیں کم کرن آلیں اچ غیر ذاتی، غیر شخصی تعلق ہوندے۔ مشین مالک دی مزدوریں شکل دی
 نہی ڈٹھی ہوندی۔ تعلقات دی اے نوعیت مشین مالک کوں مزدوریں کنیں بیگانہ رکھیندی
 اے۔ ٹساں آپ قیاس کرو، جیکوں ناں ڈٹھا ہووے، جیندے نال نہ الایا ہووے
 جیندے نال ناں واہ پئی ہووے، اوندے مرجی نال کتلی دلچسپی تھی سگدی اے؟ مشین
 دے مالک کوں ناں مزدور کڈا پئیں ڈٹھے، ناں الایا ناں اوکوں انیں نال کئی واہ پئی، اوکوں
 مزدوریں نال کیہوی دلچسپی تھی سگدی اے؟ کیہوی ہمدردی تھی سگدی اے؟ او انیں
 کیہوی ڈکھ درد چاٹن سگدے۔ ایندے برعکس جاگیردار اپنی جاگیر دے آدمیں کنیں اکو
 ذاتی طور تیں واقف ہوندے۔ رسم رواج دے تحت اکثر نذرانے وصول کریندا ہا۔ جاگیردار
 مرے ہاتاں جاگیر دے آدمی نوں جاگیردار دی پگ پدھن تیں آندے ہن۔ پگ دے
 پیسے ڈیندے ہن۔ اینویں جاگیر دے اہم آدمیں دی موت تیں جاگیردار ویندا ہا۔ اوندے
 وارث کوں پگ پدھویندا ہا۔ پگ پدھن جاگیرداری دور دی رسم اے۔ ایں رسم
 دامطلب نوں وارث دا نوں ذمہ واریں کوں سنبھالنے اے۔ ذاتی وفاداریں دا نوں
 رشت نال گانڈھا گنڈھن اے۔ مشین مالک یا مزدوریں دے وچ ہک بے دے مرجی تیر
 آونج نہیں ہوندے۔ نوں مشین مالک دامزدوریں نال ناں کوئی ذاتی واسطہ اے ناں کوئی ذمہ
 داری اے۔ انیں داتعلق ناں بچی محنت دے و تکیں تے ہے۔ مزدور محنت وچ کے ہفتے یا مہینے
 دے بعد ایندی قیمت گھنندے۔ اے قیمت مل نیجرا اوکوں ڈے ڈیندے۔ مزدور مرے
 جیوے، ایندے نال کارخانے دے مالک دا کوئی تعلق نہیں۔ جاگیرداری دور دیاں اے

رواج تیں ریتاں تاں ماضی داورش ان۔ تعلقات دی بیگانگی دی وجہ کنیں تعلقات اچ ہک
 (Abstraction) ہوندی اے۔ سرمایہ داری دور اچ تاں قاعدے، قانون تیں
 ضابطے اہم ہوندن۔ اتھال ذات دے حوالے نہیں ہوندے۔

انگریز صنعتی دور دی پیداوار ہا۔ او قاعدے تیں قانونیں دے عادی ہا۔
 ہندوستان آکے وی انگریز قاعدے تیں قانونیں کوں وڈھایا۔ او مادی ماحول، او پاپرلے
 حالات، جیندے نتیجے اچ قاعدے قانون اہم ہوندن، او پیدا ناں کتو نہیں۔ لوکیں اچ
 رواج رسم اہم ہن تے۔ او اپنے ڈکھ سکھ اچ اپنے حکمرانیں دو ڈیہدے ہن۔ حاکم تیں
 محکومیں اچ صرف زمینی فاصلہ نہا، جی فاصلے وی ہن۔ ہک تاں انگریزیں دا ہندوستان
 نال بنیادی تعلق تجارتی ہاجیرہا پہلے کنیں غیر انسانی ہا۔ ڈو جھی گا لہر اے تھی جو اتھال خارجی
 حالات پیدا کیئے بغیر صنعتی دور دے قاعدے لاگو کیئے گئے۔ ”ہک چکڑو ہی ڈو جھا بیڈ پئیں
 مٹرا“۔ آساں جاگیرداری دور دے واسی ہا۔ اے قاعدے قانون ساڈے سنگھوں ناں
 لکھ سکے۔

انگریز دے آنون کنیں پہلوں زمینی ملکیت دی اے صورت نہی جیڑھی اچ
 اے۔ اے انگریز دی پیدا کیتی ہوئی اے۔ انگریزیں زمینی بندوبست کر کے ذات برادری
 دی کٹھی زمینیں کوں یا تاں برادری دے سردار دے نانویں کر ڈتا یا لوکیں کوں ایں ملکیت
 دا ہوں تھولا حصہ ملے۔ ایندے نتیجے اچ ملکیتاں مستقل تھیں گئیں۔ سرداریں دامفاد انگریز
 دی حکومت نال جو گئے۔ ایں واسطے سردار تیں جاگیردار، جاگیرداری دور وانگوں انگریز حاکم

دے وفادار بن گئے۔ ایں وفاداری دی نوعیت اقتدار اچ حصہ داری نمی۔ زیادہ صحیح
تاں اے ہے جو اے جاگیردار ناہن، اے زمیندار ہن۔ ایں دی وفاداری دی نوعیت
حکومت دی فوجی امداد نمی تاں اُنیں کنیں ذاتی فوج ہئی۔ اے انگریزیں دی حکومت کوں
قائم رکھن دی آجکئی کریدے ہن۔ اے اپنا مفاد انگریزیں دے اتھاہیں رہن اچ
کجھیدے ہن۔ انگریزیں اپنی قوت تیں اقتدار واسطے اُنہائیں دا آسرا گھدے۔

لوک رواج تیں ریت دے واقف ہن۔ رواج ہا جو ڈکھ سکھ اچ جاگیر دے رہن
آلے جاگیردار دو یا ذات برادری دے سردار دو وچن ہا جڈاں جو سرکار دربار دے وچ
رواج تاں ہا۔ اُنیں دی جاہ قاعدے قانونین گھن گھدی۔ لوک قاعدے قانونیں نال جو
تاں گئے پروا اُنیں قاعدے تیں قانونیں کنیں واقف ناہن۔ اُنیں کوں جیڑھی مشکل آوے
ہا او مقامی زمیندار دو ڈیہدے ہن۔ خاص کر سرائیکی علاقے اچ اے صورت زیادہ
ہئی۔ ستلج کنیں پواندی پنجاب تاں انگریزی قانونیں کنیں پہلے واقف ہا۔ ماجھے دا علاقہ
اُونویں حکومت دامرکز ہا۔ اوکوں اے قاعدے قانون کجھن اچ کجھ آسانی رہی۔ اوں وقت
سرائیکی ڈیس اچ آنون وچن اوکھا ہا۔ جھر جنگل زیادہ ہن۔ وڈے وڈے زمیندار ہن۔
لوک قاعدے قانون تاں جاٹن سکے۔ او اُگیں واگیوں زمینداریں دو گئے زمیندار اگلے
زمیندار ناہن۔ اُنیں کوں نویں صورت اچ ذاتی جائیداد جوڑنی ہئی۔ ایں واسطے او مزیں
دے استحصال کیتے ہک پے دے ہا نہ بلی بن گئے۔ انگریز اپنے وفادار طبقے زمینداریں
کنیں دیسی انتظامی تیں فوجی افسر گھدے۔ اے دیسی افسر شاہ کنیں شاہ دے زیادہ وفادار

بن گئے۔ سارے ہندوستان اچ پنجاب دی پولیس انگریزی وفاداری لو بدنام
ہئی۔ حکومت اچ سیاسی اقتدار اچ لوک شریک ناہن۔ حکومت انگریزی مفاد دی بنیاد تیں
تھیدی پئی ہئی۔ ایں واسطے لازم ہا جو لوکیں دے اندر مجرات ختم کیتی وچے تاں جو او
انگریزیں دے خلاف کوئی قدم تاں چا سکے۔ لہذا زمینداریں تیں انگریزیں دے مفاد اچ
تضاد نہا۔ زمیندار، انگریزیں دے نال تھے۔ لوک قاعدے قانونیں کنیں واقف ناہن۔
تھانے شاہ دے وفادار ہن۔ او قاعدے تیں قانون جیڑھے انگریزیں دے مفاد اچ آپ
انگریزیں بٹائے ہن، اُنیں دی پرواہ تاں کیتی گئی۔ تھانے عذاب گھر بن گئے۔ تھانے کوں
زمیندار دی ضرورت ہئی جو اوجیڑھا غیر قانونی کم کرے اوکوں زمیندار دی امداد حاصل
ہوے۔ زمیندار کجھ سرکار دربار کنیں واقف ہا، او ہو کجھ تھانے واسطے اوکھ پیدا کر سگدا
ہا۔ اُنیں کنیں آنون وچن دے ذریعے ہن او ہوا توں تیں کٹھاہیں وچن سگدا ہا۔ زمیندار پہلے
جاگیردار ہونون دی وجہ کنیں آپ اپنے آدی دا انتظامی افسر ہا۔ جے کوئی تابع دار تاں رہے
ہا۔ اوکوں سدھا کر سگدا ہا۔ ہن اوں کنیں انتظامی اختیار نہ رہے بلکہ اے اختیار تھانے
آگئے۔ زمیندار کوں اپنے مزیں کوں قابو اچ رکھن لو تھانے دی ضرورت ہئی۔ اُنیں
ڈونہائیں دیاں ضرورت مل کے لوکیں لو تھانے زیادتی روکن دیاں جاہیں تاں رہیاں۔
اے ہک عذاب خانے ہن۔ او وقت دے زمیندار تیں تھانے دے ایں اتحاد دا نتیجہ اے
ہے جو اچ وی کوئی وتی یا قصبہ دا پڑھا لکھا تھانے وچے تاں مقامی زمیندار کوں یا اوں دے
کارندے کوں گھن ویسی۔ تھانے جیڑھے ظلم روکن لو بٹے، ظلم دیاں جاہیں ان۔ آزادی

دے بعد وی ایس صورت اِج کوئی تبدیلی نہیں آئی۔

اِج دی صورت حال اے ہے جو اسماں جاگیر داری دور نہیں نکلدے پئے ہیں۔ صنعتی دور پیداواری لحاظ نال مکمل آگئے۔ ہر شے اِج مشین دی بٹی ملدی اے۔ ایس واسطے ساکوں قاعدے تیں قانونیں تیں زیادہ زور ڈیونا چاہی دے۔ اِج اجتماعی پیداوار دا زمانہ اے۔ کوئی ہک شخص پوری ہک شے نہیں بڈیا۔ پیداواری تعلقات گڈ بڈیاں۔ ایس واسطے ہر کہیں کوں اپنے حقوق دا تحفظ کرنے۔ اے تحفظ رُل کے، کٹھ کر کے، تنظیمیں جوڑ کے تھی سبکدے۔ بس دے کنڈ کٹر دے اٹھانوں تیں، تھانے دے غیر قانونی سبڈے تیں، اُستاد دی مارتیں جے اسماں پُچ ہیں تاں اے غیر صحت مند گالہ اے۔ اے ویسی بیماری اے۔ اے اوں ماضی دی گالہ اے جیڑھا گذر گئے۔ اِج دے سرمایہ داری دور اِج اے روڈیہ ویسب کوں اندھے کھوہ دو گھن ویسی۔ اِج جیویں چیزیں وڈے پیمانے تیں تھیں دیاں چین، اینویں اسماں وڈے پیمانے تیں تنظیمیں جوڑوں جاگیر داریں، سرمایہ داریں تے حاکمیں تیں کوئی بھروسہ ناں رکھوں۔ اسماں اپنی ذات تیں یقین رکھ کے اپنے طبقے دے نال جو کے تنظیم بنا کے اپنے حق دی حفاظت کر سبکدے ہیں تیں کرنی چاہی دی اے۔ پرانے سارے راہ بند گھیاں دوویندن۔ اِج دی ضرورت لواج دے راہ گھنوں۔ سرمائے تیں مزدوری اِج بیگانگی اے۔ سرمایہ دار تیں مزدور اِج بیگانگی اے۔ زمیندار تیں مزیّرے اِج بیگانگی اے۔ بیگانے بیگانے ہوندن۔ اپنا اوہو اے جیڑھا اپنے وانگوں مظلوم اے۔ مظلوم ہک ذات برادری اے۔ سر جھکا کے فُرن ویسی بیماری اے۔ سر چا کے ہتھ اِج ہتھ پا کے فُروں تیں حق دی حفاظت کروں۔

اے مضمون ان جمیل ”سنجان“ (1986ء) حصہ ہئی جیڑھا ایس 6 ویں لڑی اِج چھپدا پئے۔

سنسکرت دا جبر و سارا...

ریاستی پالیسی دے تعلیم اتیں زبانیں تے اثرات

احسن داگھا

انٹروڈکشن:

”لینگویج ڈویلپمنٹ“ دا مطلب ہے زبان کوڈ جھیں (عانونی) ورتینیں مثلاً لکھن، پڑھن اتیں نصابی قاعدیں کیجے ترقی ڈیون۔ ایندے کیجے جیڑھے کم کرٹے پوندن انھیں وچوں کجھ اے ہن۔ زبان دے انجوانج تھی سگن آسلیں اوزاریں دے مطابق انھیں دے ڈکھائت (ڈسٹن ہار۔ بھری) نشانیں داسیٹ یعنی رسم الخط بٹاون، زبان وچ ذریعہ تعلیم کیجے قاعدے اتیں کتاباں تیار کرن اتیں زبان دے نویکلے اوکھرے ورتارے اتیں قانونیں دے بارے وچ آنکھیاں گرامراں لکھن جیڑھیاں زبان دے غیر مقامی و دیار جھیں دے کیں آون (Eastman, 1983)۔

لینگویج ڈویلپمنٹ کیجے کہیں زبان کوں چُٹن (اتیں ہی زبان کوں نہ چُٹن) کوں ہک معاملے اتیں مسئلے دے طور تیں ڈیکھن کیجے ہک ہی شے دی لوڑھ پوندی ہے اتیں او ہے زبان دے وچ ٹکڑپ (پاور) دے داہ ولا گئے کھیڈن دی شدہ بندھ۔ زبان ورتن وچ

کچھ اچھے کرتن شامل ہن جیرھے ایندھے محض سُنیا ڈیون آ لے بے ضرر (نیوٹرل) ورتارے کنوں علاوہ ان (Sew, 1997)۔

تکڑپ داسدھاسا ہنڈا رتارا ہک شے ہے۔ اتیں بیا، مانس کماون اتیں ہتھیرکا کرن کیجے جیرھے متبادل ڈھنگ ڈا اختیار کیتن، انھیں وچ وی تکڑپ ورتیل ہوندے۔ پر اے ذری ملو کھڑا اتیں پیچ دار ہوندے۔ جیویں جو بولی دے ذریعے اپنا آپ ڈساوون دا عمل۔ ایس نکتے کوں عالمیں بہوں پہلھے سمجھ گدھا ہا اتیں سینکے (عصری) لکھاری آج دی ایس نکتے کوں درست ڈیہدن۔

’ارسطو۔۔۔ مدتیاں پہلھو ایس گالھ کوں سمجھ سَنان گدھا ہا جو منواون کیجے سکھناں ہتھیتاں اتیں منطق پوری نیں پوندی۔ ہتھیتاں اتیں منطق جیرھیاں منواون دیاں عام تجویز شدہ بنیاداں ہن، انھیں کوں سے اتیں صورتحال دے مطابق بناوون دی لوڑھ پوندی ہے۔ اتیں اے کاڈھازبان اتیں زبان داسا نکل کدھیںسی‘ (اتلاحوالہ)۔

زبان دے راہیں ڈسن ڈساوون دا اے مٹھے ویلھے تھیون آلا کم نہ تاں اُن چتیا (آپ خوردہ) ہوندے اتیں نہ خیرسلاہی (والنٹری)۔ اے ان چتیا ایس کیجے نیں جو بول موہونکلن کنوں پہلھو کایفشن یعنی عقل دے ایکوں چن گھنن، او کوں سٹ گھنن (انتخاب و حذف) دے تلکھے مرحلے وچو گزردے۔ (Sperber and wilson, 1987)۔ اتیں اے خیرسلاہی (مفتی دا) ایس کیجے نیں ہوندا جو بولن والا ہمیش اپنے بول دا کئی نہ کئی فائدہ چاوون پہلھو مٹھیندے۔ گھٹ کنوں گھٹ اے جو آکھن آ لے اتیں سُنن

آ لے دے وچا لے اُدوہا نتیجہ گیری اتیں باہمیت پیدا تھی پو دے جیرھی بولن آ لے دے من وچ ہو دے۔ تہوں زبان دے ذریعے ڈسن داکم، محض اپنے اندرو دی، ہک سیاست رکھیندے جیرھی فائدے تے قائم ہوندی ہے۔

ساڈا سب میل جول سیاسی ہوندے، توڑیں اساں مٹھوں یا نہ مٹھوں۔ اساں فجر کنوں شام توڑیں جیرھی جیرھی شے کریندے ہیں اوساڈے نسبتی تکڑپ (گھٹ کنوں ودھ تکڑپ۔ relative power) کوں بے توڑیں پھیندی ہے۔۔۔۔۔ ایس وپار بھنوتی وچ اساں جان بچھ کیس بھانویں رلوں تیں بھانویں نا، بھانویں اساں آپ چلتے ہوو اتیں بھانویں پے دے چلتے دے داہ چاوٹے۔ پر اے گالھ کچی اے جو اساں ہمیش منواون دے زچھپے وچ ہوندے ہیں اے جو بھئی بیا ایس سمسار کوں یا ایندے کہیں نکلے تھیں پکھ کوں میں آلی کارڈ کیکھے اتیں نتیجے وچ اونویں کرے جیویں میکوں سہاوے۔ جیکر اساں ایندے وچ کامیاب تھی پو ووس تاں سا کوں تکڑپ حاصل تھی ویندے (sew, 1997)۔

تکڑپ تیں غلبے دے ایس متبادل ذریعے، یعنی زبان دے تعلیم وچ ورتن دا وی مقصد ہوندے۔ او مقصد پڑھا ک (سکھن آ لے) دے چیتے کوں اُستاد دے نصاب نال رضامند بناوون ہوندے تاں جو اوند اکر تَن ایہنہ مطابق تھی وچے۔ چنانچہ بالکل اینویں کہیں زبان کوں ذریعہ تعلیم وغیرہ توڑیں ترقی ڈیون دا عمل وی نہ غیر جانبدار ہوندے نہ خیر سلاہی۔ جیرھی شے کوں جاجن پرکھن دی لوڑھ ہے، او ہے پالیسی دی کھیڈ۔

اے مضمون ایس مسئلے دی تھولی بہوں پڑتاں کر لسی جو کچھ: بانیں کوں تعلیم اتیں

ہے ثانویں ابلاغیں دا ذریعہ بناؤں کیتے چا گھنن اتیں کجھ ہے زبانیں کوں سٹ گھنن اتیں محروم رکھن دا جیرہا کم تھئے اوندے پٹھ کیرھے شیں کوں گم کر پڑتے نیں۔ ایس پڑتال دے ڈوپکھ ہوسن: (i) ملک دے موجود زبانیں دے ایرے اتیں اُساری وچ سنسکرت دا نشان ڈیون اتیں (ii) موجودہ ویلھے دے تحقیقی اتیں پالیسی سازی دے کم دا جائزہ گھنن جو بھی کیویں اتھو دئیں زبانیں دے فارسی، عربی رنگ کوں ودھاؤں اتیں انھیں دی مقامیت یعنی ہند آریائی نوڑی کوں مارن دا سلسلہ سچ کوں ”لکامکاون“ دی سیاست دی شکل وچ نشا برکیویں تھئے (Shiva, 1993)۔

سنسکرت بطور ملکی زبانیں دی ورڈ فارمیشن دی پار دے
تھالی لسانیات وچ گرامر دے لحاظ نال زبانوں ڈو قسم دیاں ہوندئیں: تجزیے تے قائم (انا لیک) زبانوں جنہیں کوں انج لفظیاں (ایسولینگ) زبانوں وی آہدن اتیں جوڑویاں (سنتھیک) زبانوں۔ انج لفظیں یعنی ایسولینگ زبانیں وچ جوڑو لفظی (مورفیمک) جڑت دی تھول ہوندی ہے۔ ایہہ کیتے اچھاں زبانوں کپے کپے لفظیں اتیں لفظی ترتیب (ورڈ آرڈر) دیاں متھاج ہوندئیں: سادہ لفظیں وچ آکھن دی کوشش کرتے جے تاں ایس قسم دئیں زبانیں وچ جملہ سازی کیتے سابقہ لاحقے اتیں صیغہ ساز جزو لفظ (ایفیکسز اینڈ ایفیکسز) ورتن دی گنجائش یا محدود ہوندی اے یا ناموجود ہوندی ہے۔ چینی ویتنامی اتیں بیاں مشرقی ایشیائی زبانوں ایس قسم وچ شامل سن (Crystal, 1997)۔ ڈوجھی قسم یعنی جو

جوڑویاں زبانوں جملہ سازی کیتے کثیر جزو لفظی (multi-morphemic) انتظیں دے اتیں اپنا سمل بدھ (انحصار) کریندئیں۔ انھیں دے وچ لفظ کئی جزو لفظیں نال جڑیے ہوئے ہوندن۔ یعنی اے زبانوں ہک معنی کتوں ہے رلدڑ معنی دو وچن کیتے انج لفظ نیں ایندیاں بلکہ اونہہ کپے لفظ دے جزو لفظ بدل کیس یا ودھا گھٹا کیس معنی بدل ڈیندئیں۔

انھیں زبانیں دی اے ملٹی مورفیمک خاصیت جیر چلے ہک بھنج (سپلک اسپل آرڈر) بندی تاں اے معنی دی تبدیلی اتیں لفظ سازی دے عمل کوں سوکھا کر پڑیدی ہے (مثلاً لکھ کتوں لکھیا، ان لکھیا لکھیل وٹ اے بھنج بن وٹے تاں مچھپ مچھیا ان مچھیا مچھیل) جوڑو دئیں زبانیں کوں اکووت ڈو قسمیں وچ وٹے نیں ہک او جیرھیاں صیغہ ساز جزو لفظ (افلیکشنز) کوں ورت کیس کپے مادے یا مورفیم دے مزید فعل تے صفیے بُدیندئیں انہیں کوں انفلیکشنل زبانوں آہدن ایندی ہک درمیانی مثال انگریزی زبان ہے جیویں جو work /+/-ed / > / worked (اُتلاحوالہ)

سرائیکی وچ مثلاً، رورت /+/-یسی /+ ورتیسی /- عربی اتیں لاطینی وچ اے خاصیت بہوں اے۔ ڈوجھی قسم او ہے جیندے وچ ہک مورفیم نال سابقہ یا لاحقہ یا ڈوبائیں لاکیں ی ہک مورفیم وچونواں لفظ بنا گھنیدے مثلاً انگریزی وچ - /dis- /+ /di seestablishment /+ment /- استھیں زبانیں کوں اشتقاقی (derivational) آہدن (اُتلاحوالہ اتیں Bart, 1999)۔ ساڈے ملک دیاں اکثر زبانوں تھولے بہوں فرق نال، سنتھیک ہووٹ دئیں انھیں

ڈوہائیں خاصیتیں دیاں مالک ہن کیوں جو اے اوں پرانی لسانی اصل دا حصہ ہن جیندے
 وچ ایسے خاصیتیاں ہین (ہن) پیاں اتیں جیکوں پرانی مقامی اصطلاح وچ سنسکرت اتیں
 نویں تاریخی لسانیات وچ پرائیاں ہند آریائی (Old Indo-Aryon-OIA) زبان
 آہن۔ اتیں ایندے اتیں قائم موجودہ زبانیں کوں 'نویاں ہند آریائی' (New Indo
 Aryan-NIA) آہن۔ اتھیں نویں ہند آریائی زبانیں (اتیں بھادویں اتھیں کوں
 ایں گروہی نال نال سڈن دی بجائے کئی بیاناں ڈیوں) دا بہوں وڈا اتیں نسبتاً اصلی ذخیرہ
 الفاظ بلا شک اونہہ قدیم زبان دے نال جو یا اتیں ستریا ہوئے جیکوں پڑھن اتیں سمجھن
 اساں آپ اپنے اتیں یا سرکار ساڈے اتیں حرام کر ڈتے۔ ایں مناہی دے ڈو نتیجے نکھن۔
 ہک اے جو فرضی لسانی ٹکے گھڑیے نیں جنھیں دے اتیں متھا مارا کیں ہک غیر سائنسی
 بلکہ بے بنیاد تہمت بھارت بھرے علمی ذخیرے دے اڈھ لگ کھن۔ ڈو جہا اے تھے جو
 ساڈے کیتے تعلیم اوکھی تھی گئی۔ ساڈے زبانیں وچ سٹھ دے گرامری اصول موجود
 ہن۔ وٹ اے ہے جو انھیں کوں درتے تہاں ہک تاں نویں لفظ بناون تے لفظیں وچ
 روز ویندے نویں معنی پوون ممکن تھی ویندے، ڈو جہا چیتے کیتے الفاظ دے معانی یاد کرن
 سوکھا تھی ویندے۔ مثلاً اردو وچ اساں ہک لفظ امضار بہ اپڑھدے ہیں۔ یاد کر کریں وی
 معنی وٹ چھٹے پونہن۔ جیکر لٹریچر دا لفظ بھنوتی / ہووے ہا تاں ساڈے علم دے لفظ ابھن
 'بھنوتی' کیش کر ڈے 'نقدی' نال وٹا ڈے، نویں معنی یاد کرن وچ ساڈی مدد کرن ہا بھنوتی
 بالکل انھیں معنی دا لفظ ہا۔ اساں ہک پاسو بھنوتی، کوں چیتے وچولہا نے ہکے، ڈو جہا

پاسو 'مضاربہ' کوں چیتے وچ بلھانے ہکے۔ نتیجہ ہک وقت اتیں جس ضائع تھی ہے، ڈو جہا
 علم تے سکھن یعنی لرننگ کمزور تھی ہے۔

اگلے شخصیں وچ اساں ملک دے کجھ زبانیں وچ کجھ سمولیاں (مختصر) مثالیں
 ایں گالھ دیاں آنیسوں جو اتھو دے زبانیں دی قدیم ہند آریائی زبانیں نال جڑت دی
 شکل کیا ہے اتیں انھیں وچ بعد دی عربی / فارسی زلت دی لسانی پوزیشن کیا ہے۔ اساں
 ہک ہک ڈو ڈو مثالیں آنیسوں پراوکھیاں نہ ہوسن بلکہ اتلی عمومیت آلیاں ہوسن جو پتہ لگ
 ہکے جو اے ہک پورا سلسلہ (فاما) ہن۔

تاریخی لسانیات دی رائے اے ہے جو ہندی (اردو) تے پنجابی دے ذخیرہ
 الفاظ دا سنسکرت وچونکھن یعنی اشتقاق ڈو جھے مرحلے دا (بالواسطہ) اشتقاق ہے۔

ہندی (اردو) وچ سنسکرتی لفظیں دی ہک قسم او ہے جیندے وچ سنسکرتی
 زمانے وچ ڈو وکھرے حرف صحیح درمیان وچ حرف علت آندے بغیر (consonant
 cluster) موجود ہین۔ جیرہلے پراکرت دا زمانہ آئے تاں ڈو جہا وکھرے حرف صحیح پیلھے
 حرف صحیح وچ بدل کیں ڈو ہک قسم دے گڈ تھیل حرف صحیح (double consonant)
 بن گھن۔ اردو رسم الخط وچ ہک قسم دے ڈو حرف صحیح دا کٹھا تھیون تشدید دی شکل وچ ظاہر
 تھیندے۔ رومن اتیں ناگری رسم خطیں وچ ڈو ہیں کٹھے لکھیل راہن۔ پراکرت دے
 زمانے کوں ابوتیں نویں آریائی زبانیں دی تشکیل دے مرحلے تیں ایں سنسکرتی نقش کوں
 ہر زبان اپنے اپنے طریقے تیں سودھے۔ پنجابی زبان پراکرت آلی صورت یعنی ڈو ڈا

موجود رہندے۔ (اتیں مورفیمک تبدیلی دا قانون معلوم کرن اتیں بے شمار لفظ معلوم کرن دے بعد نویں لفظ بناؤن ممکن ہے اتیں کہیں بے مضمون وچ ایندی مشق تھی سگدی ہے۔ لوکیں کوں ایس کم وچ ایم فل کیوں نہیں کرویندے)۔

سنسکرت پشتو ہندی (اردو) پنجابی سندھی سرائیکی
ورثاتی وړول روارول برسانا ورھانا وسائن وسان وسان

نویں ہند آریائی زبانیں وچ اتلا فرق کیوں ڈسدے۔ ایس سوال دا ہک جواب فونالوجی (phonology) وچ لہسی یعنی ادائیگی تلفظ، صوتیات یا لہجے دی سائنس دا مطالعہ کرن نال پتہ لہسی جو لفظ ہووے پر ادائیگی دی اُنکل دی سمجھ نہ ہووے تاں لفظ دی پکڑ نہیں تھیندی۔ ڈوجھا جواب مورفولوجی وچ لہسی۔ مورفولوجی وچو ایس ویلھے اسان محض ڈومثالیں دا تذکرہ سکدے نہیں۔

(1) ہک کنوں ودھ ماخذ ہن۔ یعنی اے جو سنسکرت اوں زبان داناں ہے جیکوں ہک زمانیں بانہویں ریکارڈ کر چھوڑیا ہا۔ وٹ لمبی مدت لکھن تے ریکارڈ کرن دا کم ڈکچ گیا۔ اوں لکھیل زبان یعنی سنسکرت وچ ہک معنی کیجے ہک کنوں ودھیک لفظ وی ہن۔ نویں زبانیں وچ ہک زبان سنسکرت دے بنیادی اکھر یعنی روٹ ورڈ دا مشتق گدی کھڑی ہے بنی زبان ہے دا۔ مثلاً انگریزی دے لفظ Wet (ویٹ)۔ کیجے سرائیکی دا لفظ رینا سنسکرت دے روٹ ورڈ رسوتا کنوں اتیں پنجابی دا لفظ رگتا سنسکرت دے روٹ ورڈ

رگتا کنوں مشتق ہن۔

(2) کجھ آریائی زبانان براہ راست سنسکرتی سلج دے لفظیں کنوں مشتق تھئے لفظ سانہی کھڑن جیویں جو سندھی تے سرائیکی۔ اتیں کجھ زبانان دو بارہ ریکارڈ کرن دی پراکرت سلج کنوں مشتق الفاظ جھلی کھڑن (ڈیکھو پیلھی ٹیبل)۔ کشمیری سمجھ آؤن دے حساب نال بہوں پریں دی زبان لگدی ہے پراہند اقدیم ہند آریائی دے اتے مبنی ہون آلا ٹکھ بہوں پکا ہے۔ پٹھ اسان کشمیری دے سنسکرت وچو مشتق بہوں ڈھیر لفظیں وچوں ہک نمونہ ڈیکھ سکدے نہیں۔

سنسکرت	کشمیری	معنی
ناسا (nasa)	نس (nass)	نک (nak)
اکشی (akshi)	اچھی (achchhi)	اکھ (akkh)
اوستھا (ostha)	ڈٹھ (vuth)	ہوٹھ (hoth)
دورارگھا (doragha)	دورگ (drog)	مہانگا (mahanga)

(Kashmiri Zabaan صفحہ نمبر 30-37 سی ڈی آئی اے ایل اندراجات نمبر 70,89,43,2563,6426)

کیس مار کرز۔ صرفی لائحہ عمل

جیری زبان پیلھو اپنے لہجیں دا ون پون مارکیں آپ معیاری زبان بندی ہے یعنی جتھ کتھ کو

تھیں ہوندى ہے۔ وٲ۔ جتھاں پہنچدى ہے اوتھو دے زبانیں کول انھیں دئیں دستیں دیہاتیں وچ ڈک ڈیندى ۛ۔ انھیں زبانیں دا ہک پئے نال وٲاندر اڈکچ ویندے۔ ہولیں ہولیں اے زبانان گک ہک پئے کیتے او پریاں بن ویندئیں۔ ہک پئے دے پوٲن اسٹیں کیتے آن بجھ تھی ویندئیں۔ لکھو کم فارسی اتیں اوندے بعد اردو دے معیاری اتیں حاوی تھیوٲن دے بعد اوتھو دے زبانیں نال تھے جو انھیں دیاں دکھریاں وکھریاں صرٲی نحوی صفتاں ہک ہے تو زیں نیں پہنچیاں۔

جوڑویں زبانیں وچ ہکے مارٲم (morpheme) کول کئی ضرورتیں کیتے ورتن دیاں گنجائشاں ہن سالبقے لاحقے اتیں صیغہ بناوٲن آلے حرفیں کنول وی باریک ہک ڈھپ ہوندے جیکول کیس مارکر آہدن۔ کیس مارکر کہیں اسم دے چھیکو وچ اوں تبدیلی (عموماً حرف علت دی) کول آہدن جیندے نال اوں اسم دے معنی کنول علاوہ اوندے پاسے اتیں پوزیشن دا وی پتہ لگدے قدیم ہند آریائی زبانیں دی اے وصف کجھ جدید زبانیں وچ موجود ہے۔ اترادھو ویب (شمالی علاقہ جات) دی زبان کھوار دا اپنا کیس سسٲم ہے (S.S.N.P. 5، صفحہ 34)۔

پوٹھوہاری گروہ دے زبانیں وچو مثال ڈیون سوکھا ہوسی۔ سرائیکی وچ لفظ رچن / رچنہ بکی حالت وچ راہندے۔ پوٹھواری دے کجھ لکھیں وچ ایندے نال کیس مارکر دے طور تیں وڈی / ے / داودھارا تھیندے جیرھا اے ظاہر کریندے جو ایں موقع تیں اے اسم رچن / فاعل یا موضوع نیں بلکہ مفعولی حالتیں وچو کہیں حالت وچ ہے۔ مثلاً اضافی حالت

وچ جیویں / اپنے نی چائٲی / اتیں مفعولی حالت وچ جیویں اُٹھے آں کھلا چھوڑا۔ اے ڈوہیں اسم جیرھلے فاعلی اتیں موضوعی حالت وچ ہوں تاں کیس مارکر متو یعنی رچن / اتیں / اُٹھرا راسن مثلاً چن چڑھ آئے اتیں اُٹھ مست ہے۔ کیس مارکر دی صفت والیں زبانیں وچ پوٲن آلیں کول جیرھلے اردو فارسی وچ منڈھلی تعلیم ڈیندن تاں اوکھ ڈوڑا تھی ویندے ہک اے جو انھیں کول اوپر آتیں توٲواں ذخیرہ الفاظ ’آئی سولینگ‘ زبانیں آلی کار یاد کرنا پوندے۔ ڈوڑھا اپنی بولی دے کیس مارکر زکول اردو فارسی تے عربی دے خلط ملط حروف جار نال وٲا وٲا پوندے۔

سرائیکی اتیں سندھی وچ سنسکرت دے پیلھے مرحلے دے اشتقاق ایں خطے دیاں زبانان خبرے کتے پڑھیں کنول اپنی قدرتی حالت وچ آندیاں ہئیں۔ پیلھی واری انھیں دی ہک معیاری شکل سنسکرت دے ناں تے پئے چڑی اے۔ مزید کیتے پراکرت دے ناں تے گنجائش رکھ چھوڑی نیں۔ مثلاً بُدھ مت دے مواظ جیرھلے ریکارڈ تھئیں تاں اوں پراکرت دا ناں پالی ہا۔ سنسکرت اتیں پراکرتیں دے وچالے ویلھے دا پورا اندازہ لاوٲن تاں اوکھا ہے پراسانی تبدیلی دے رخ دے لحاظ نال سنسکرت دا پیلھا اتیں پراکرت دا بعد دا لسانی روپ ہوٲن صاف ظاہر تھیندے۔

سنسکرت دے لفظ زیادہ درگھے اتیں واوہو صوٲیں آلے ہن۔ پراکرت دے لفظ گئے اتیں تھپے ہوئیں۔ جیرھلے پانینی ریکارڈ کتیں تاں لفظیں دی شکل کجھ ہئی۔ وٲ بُدھیں

ریکارڈ کیتن تاں کجھ بنی۔ اتیں جیرھلے برٹش آئین تے مقامی زبانیں داریکارڈ تر کجھ واری کٹھاتھن تاں لفظیں داروپ مزید وڈیا ہو یا ہا۔ اتیں ڈوجھی پاسوائے جو کھو ونا پھیر دے بعد دی جڑت اتیں ہکا پا (وحدت) موجود رہ گئے۔ قدیم لفظی شکل وچ جدید لفظ اتیں جدید لفظی شکل دے پچھو قدیم لفظ (جیکر آندا ہووے) تاں سنسکرت چنیدج ویندے۔

برٹش حکمرانیں زبانیں دے معاملے وچ ”ڈیوائیڈ اینڈ رول“ دی بجائے آریائی وحدت اتیں برتری دی پالیسی اختیار کیتی اتیں نویں زبانیں کوں جدید ہند آریائی لکھ ڈتا۔ اے غلط نظر نوآبادیاتی تاں ہا پر لسانی حقائق کوں اتلا پرین نہا جتلا آزادی دے بعد ساڈے کجھ مقامی کارلرز رائے ڈتی ہے چا (ڈکھیے مہر عبدالحق، 1997)۔

ادھار اکھریں کوں انج رکھ کیس سرائیکی تے سندھی دی ’لفظ مزوی‘ ساری دی ساری سنسکرتی ریکارڈ نال جڑ ویندی ہے۔ انھیں ڈوز زبانیں دے اکثر لفظ سنسکرتی سطح دیاں صوتی شکلاں سانھی آندن اتیں پراکرت دی سطح دی تبدیل تھی صوتیات والے لفظ انھیں وچ تھولے ہن۔ مثلاً سنسکرت دے رتر۔ کوں شروع تھیون والے شبد پراکرت وچ ایس بدلن جو ر۔ ڈھے کیس اگلے حرف صحیح دے ڈوڑ یعنی تشدید وچ وچ برابر تھیندی ہے۔ سرائیکی تیں سندھی وچ اے رتر۔ موجود راہندے۔ جیویں جو سنسکرت دے اکھر رتریکا۔ (تریوڑا) رتریکوٹی۔ (متھے تیں ترائے لیکاں) اتیں رتر ویتائی۔ (ترٹ پنے) پراکرت وچ بالترتیب رتگا۔ رتیوری۔ رتنٹائی۔ اتیں پنجابی وچ رتیا۔ رتیوڑی۔ اتیں رتنٹا۔ ربن ویندن۔ پراسرائیکی (اتیں سندھی وچ) سنسکرت مرحلے دا

رتر۔ موجود راہندے، تہوں رترک۔ (پنیل) رتریڈھی۔ (متھے تیں وٹ) اتیں رترٹن۔ موجود رہن۔

سرائیکی تے سندھی وچ سنسکرت دے لسانی مرحلے دی رٹیل (باقیات) دئیں کجھ مزید دلچسپ شکلیں دا تذکرہ پٹھ لکھیل ہے۔

(1) سنسکرت دی رو۔ کئی شکلیں وچ پنجابی اتیں ہندی (اردو) وچ ب۔ ربن ویندی ہے۔ سرائیکی سندھی وچ یا رو۔ راہندی ہے یا پ۔ تھی ویندی ہے۔

سنسکرت پنجابی/ہندی (اردو) سرائیکی/سندھی

ویاتا۔ (voyata) بات (مشکوک ماخذ) وات

باہو۔ (bahu) بہتا بہت بہوں

(2) سنسکرت دا فونیم (phoneme) ر۔ دوا۔ پنجابی اتیں ہندی (اردو)

وچ۔ ب۔ راتیں سرائیکی سندھی وچ رپ ربن ویندے

سنسکرت پنجابی/اتیں ہندی (اردو) سرائیکی

دوالتی (dvalti) بالن (ہندی شامل نیں) پان

دوادسا (dvadsa) باراں بارہ بارھاں

(3) کجھ صورتیں وچ سنسکرت دی صوتیات کوں پنجابی/ہندی اتیں سرائیکی/سندھی

کے ڈھب تیں ویند نیں۔ مثلاً سنسکرت دے رش۔ کوں رس۔ یا رچھ۔ وچ بدلن۔

سنسکرت

شڈسا (shadsa)

شڈستی (shadasti)

شاماسیکا (shamasika)

سرائیکی تے پنجابی

سولہ سولہاں (16)

چھیاسی (86)

چھ ماہی (چھی مہینے وار)

برطانوی حکمرانیں دی لسانی اتیں تعلیمی پالیسی ہک پاسوتاں تعلیمی اداریں یعنی مدرسیں اتیں ودیا شالیں وچ عربی رفاہی اتیں سنسکرت دی بے کار اجارہ داری دے مسئلے کوں سمجھے اتیں زبانیں دے نویں شکلیں دو توجہ دتی نیں۔ ڈوجھی پاسو محض وقتی سیاسی مجبوری یعنی مسلم اشرافیہ کوں انج تشکیل کرن دی لوڑھ دی وجہ کوں انگریزین محض ڈورسم لفظیں کوں ہندی اتیں اردو دے ناں تے ڈوانج زبانیں دا مقام ڈے چھوڑے یعنی اوں ویلھے دے ہک ’غلط العام‘ اندازے کوں اداراتی اتیں قانونی کرڈتے۔ آزادی دے بعد ایس بے ڈھب کم کوں مزید پختہ اتیں ودھیک کرن پاکستانی ریاست دی مجبوری اتیں مفاد بن گئے۔ ودھیک اے تھئے جو

(1) قدیم ہند آریائی اصل دے لفظیں کوں نصاب تیں میڈیا دی زبان وچ کڈھن اتیں ڈکن (سرکاری میڈیا تیں نصاب وچ بہوں سارے لفظیں تے بن (ban) لاوٹن)۔

(2) روز ڈیہاڑی دی زبان وچ شامل فارسی/عربی لفظیں کوں علاوہ فارسی تے عربی وچ اکجھی لفظ سازی کرن جیہدا ہر لفظ لوکیں کیئے گالھ یا سلیہا ہووے دی بجائے

منجھارت بن ویندے۔ پاکستانی ریاست ایس شے کوں ہک وڈی قومی پالیسی دے پٹھ ہک لسانی اتیں تعلیمی پالیسی بناڈتے۔ ایس پالیسی دے ماتحت بہوں سارا فرضی قسم دا علمی اتیں تحقیقی کم تھئے۔ مقتدرہ قومی زبان دی اصطلاح سازی اتیں ملکی یونیورسٹیں دے تھیسز ایندیاں وڈیاں مثالاں ہن۔ ہک دلچسپ مثال پنجاب یونیورسٹی دے اورینٹل کالج دا پنجابی کوں فارسی کوں نکھتی زبان ثابت کرن دا تھیسز ہے۔ حسین اتیں رانا دا اے مقالہ بے شمار پنجابی لفظیں کوں فارسی کوں نکھٹل (ماخوذ) ظاہر کریندے۔ ایس عالمانہ کم وچ ڈو طرائخ دے مسئلے ہن۔ ہک اے جو ہند آریائی سنسکرت اتیں ہند ایرانی ”اوستا“ زبانیں دی قدیم آپسی رلت کوں جو بھئی پچھوں کہیں مقام تیں اے ڈو زبانوں ولڈر مہین۔ اصول من کیں اتیں زیادہ قریبی تیں نکڑے لسانی ماخذ سنسکرت کوں وسار کیں بہوں سارے لفظیں کوں فارسی الاصل لکھ ڈتے نیں۔ ڈوجھا اے جو بہوں سارے مزید پنجابی لفظیں کوں کافی لسانی جواز دے بغیر فارسی نال جوڑ ڈتے نیں۔ اے او کم ہے جیہدا صوتیات کوں علاوہ تاریخی لسانیات وی انکار کریندی ہے۔ کیوں جو انھیں لفظیں دی جوت تے روپ رنگ دے نشان ایس خطے دے فارسی دے اثرات دی زد وچ آوٹن کوں چنگی طرائخ تیں پیلھو دے ہن۔ اے سارا کم دراصل ہک فنا منا (phenomena) دا نتیجہ ہے۔ اے فنا منا ریسرچ دا ریاستی پالیسی دے تابع تھی وئجن ہا۔ ریاستی پالیسی اے ہائی جو ایس خطے دے زبانیں تے علوم کوں فارسی الاصل، عربی الاصل اتیں پورے دا پورا ”ماسواہند“ بناڈیو تے۔ حسین تے رانا دے ایس مقالے وچ کجھ مثالاں پٹھ لکھیل ہن۔ ایندے وچ پنجابی لفظ تیں مفروضہ

REFERNCE AND BIBLIOGRAPHY

1. ABDUL Haq, Mahar, Seraeki zaban aur uski hamsaya ilaqai zabanen, Multan, 1977.
2. BAART, John, A Sketch of Kalam Kohistani grammar, (a manuscript), Islamabad, 1999.
3. CRYSTAL, David, Dictionary of linguistics and phonetics, Blackwell, London, 1997.
4. EASTMAN, Carol, M. Language planning: an introduction, San Francisco, 1983.
5. HUSAN, Muhammad Bashir and Muhammad Aslam Rana, Farsi aur Punjabi ke lisa:ni rawa:bit, in Kho:j, Punjab University, Oriental College, Lahore, 1992.
6. Kashmiri zaba:n si:khan ke lie ba'z bunya:di usu:l, Markaz-e Adab-o Saqafat-e Kashmir, Rawlpindi, 1980.
7. Krishnamurthy, N. D. and Jayanhi Manohar, Conventioal Sanskrit, Banglore, 1984.
8. SEW, Wee Jyh, "Power pragmatics in Asian languages" in Language series, 19:4, pp.357-67, Great Britain, 1997.
9. Shiva, Vandana, Monocultures of the mind: perspectives on biodiversity and biotechnology, Delhi, 1993.
10. Sperber, D. and D. Wilson, Relevance - communication and cognition, Oxford, 1987.
11. S.S.N.P.-Sociolinguistic survey of Northern Pakistan, Vol:5, N.I.P.S., Q. A. U., Islamabad, 1992.

فارسی ماخذ اسان مقالے وچو گدھن اتیں اپنی پاسو سنسکرت دے اوں روٹ دا اندراج کیئے جیرہا ساکوں پنجابی لفظ دا اصل ماخذ ڈسدے۔

پنجابی لفظ	ذیل (مُبدع) فارسی ماخذ	درست معنی	سنسکرت آماخذ	معنی
دا	باد	ہوا	والو	ہوا
جنار/جوانا	سزید	دے لائق ہوں	سجایتی	نہا ہون/بچن
گھنا گھساونا	فرسودن	پرانا تھیوں	گھرشی	گھساؤں/مٹاؤں
بھوئیں	بوم	زمین	بھوی	بھوئیں
اٹ	خشت	سلہ	اشٹکا	سلہ
سدنا/سد	خواستن	خواستن کرن/چاہن	شد/اشد/یاتی	الارٹن/سٹن

(حسین اتیں رانا، متعلقہ اندراجات، صفحہ نمبر 17، 215)

سمجھ اینویں آندی ہے جوان کھ دی ساڈی لکھت پڑھت اتیں علم تعلیم دی ساری ریت ہک اکھ ہک رو لے وات ہے۔ لفظیں متوں گدارا کے نی۔ لفظ جیکر اپنے پورے بُرا تیں ورت ورتارے نال آون تاں معنی پاؤں تیں معنی کدھن دا ہک آپ خوردہ کم ٹرپوندے۔ ڈوجھی صورت وچ، یعنی ادھار گدھ لفظ ورتن نال ہک کنوں بیا لفظ نہیں بُردا۔ ڈونگھے معنی نہیں بُندے۔ آکھن سٹن، لکھن، سمجھن، دا عمل لولا لنگڑا رہ ویندے۔ محنت تیں مشقت ڈھیر ہوندی ہے تے سکھن تے علم تھولا۔

ملوہیا: وسوں دی اجوکی ہک اکھ

رفت عباس

سندھ وادی دی ایہہ سرانیکی وسوں پئی آلو بندی اے۔ سُنوتاں ہک مُد پچھوں کوئی بُلا را تہاڈے بوہیاں تائیں جُک گیا ہے۔ گلیاں، کوچے، بازاراں وچ اکھیں دا ہجوم ہک وڈی اکھ بن تے تہا کوں ڈیدھا پئے۔ تہاڈا مکھ، جتھاں اکھیں تے کنیں دے تہاڈے آہٹے ہن، نوں پکھیاں نال آباد تھیند آندا ہے۔ ایہا ادھ دید (gaze) اے جیندی اساں گالھ پئے کریندے ہیں۔ ایس وسوں دی ایہا رمزاے جیڑھی اپنے جیون وچوں اساں لدھی اے۔ ہک وڈی شعری واہند، ہزاریں ورہیں دے پندھ اچ، کینویں ہک سماجی، تہذیبی تے سیاسی تہ بندی اے، اجوکی سرانیکی شاعری وچوں ایہا گالھ اے جیڑھی جُوی اے۔

’ملوہیا۔ سداسہاگن‘ ایہا اکھ اے جیڑھی جاگی اے، تہاڈے پوڈاڈے توں تہاڈے پالیں تیں تہاڈی اپنی اکھ۔ تاں ایس اکھ نال جہان کوں کینویں ڈیدھے ہو، ایہا توفیق اے جیڑھی اجوکا ہک نروار پئی بندی ہے۔ اجوکی ایہہ دید ہک وڈا سوب اے، نہ تاں

پاد کرو، کڈن ایس جہان کوں تُساں اپنی اکھ نال ڈٹھے۔ ’رگ وید‘ توں ’مطالعہ پاکستان‘ تیں کڈن تُساں اپنی اکھ لدھی اے۔ ’رگ وید‘ تہا کوں داس تے راس (راکشس) کر پئی ڈیدھی ہے، تے کاں تے کاں لے کوں کو جھاتے کو ہترا کرتے انج کر کھڑایا جئے۔ تے مقامی مانس کو، جیندے پچھوں موئین جودڑو تے ہڑپہ جہیں آبادی کھڑی اے، کو ہتری تھاں (جاہ) تے رہون والا، کھانا یا کٹانا اکھ تے مندیا گئے۔ پوری وادی سندھ اندر تے سورہ دی رتھاں دی گزر ان گاہ اے۔ تہاڈیاں اپنیاں گائیں تہاڈے ہتھوں چھلیاں گن، تے اندر انہاں کوں اُسمان دے ہک بھانے وچ وڈے ہک پھانک پچھوں جھل گھنڈے۔ پرتساں جا گدے ہو، اینویں مُندریاں ہوئیاں اکھیں نال اپنے ست دریاواں دے گیت لکھدے ہوئے۔ تہاڈی ایہہ نکڑی وسوں اپنیاں پرتاں وچوں بہوں کجھ سانجھ گھنڈی ہے تے ہم جو آریا اگاں رواد تھیندن، گزگا جمنادی وادی وچ ترے پئے وید، پراٹن تے رامائن ستریندے ہوئے رامائن وچوں ایس انت تائیں ادھ بچدن جو مقامی ثقافتاں کوں گنڈھے مٹوں ایہہ جڑھت جاری نہیں رکھی وچ سبگدی، ادھ ڈکھن وچوں ہنومان (باندرا) تے گنیش (ہاتھی) تے کجھ بیاں ثقافتاں کوں نال گنڈھ تے (باندرا تے ہاتھی انہاں ثقافتاں دا ٹوٹم ہن) لکا تائیں پل پدھن دا اہر کریندن۔ لکا کوں بھانویں جو بھالگ ویندی اے پر راوٹن ہک ہیرو دا گونجودے تے ڈکھن وچ آریاواں دی جڑھت

ہمیشہ کیلئے رک و بند ہے۔ رام دے اگہوں راوٹ داوڑ ماتھی کھڑن سوکھا سمجھ نی آند۔
کیوں جو اساطیر اپنے زور و چوں بنی طرحاں کھڑ الویندی ہے، ریاست آپ ایس ڈڈھپ
دی اساطیر نال جوی ہوئی اے، اوند اساراڈھا نچہ ایس اساطیر دے وچوں تھی کے لنگھدے
تے شمس کوں ڈیکھن دی ہک آتشی اکھ پیدا کریندے جیڑھی ماہو دی اکھ نی
ہوندی۔ ایندے کیلئے ہک نویں اکھ تے دید دی لوڑ پوندی ہے۔ اندر دی جاہ تے
مہابھارت 'وچ کرشن داہیر تھی الاوٹ، مقامی ثقافتاں دے پرتن تے نزدیکیوں دی کھا
ہے تے اتھاہوں اساکوں اساطیر کوں پرتا تے ڈیکھن دی اجوکی سرائیکی شاعری دی سک
دی سمجھ لگدی ہے، تے تاساں 'ملوہیا۔ سداسہاگن' تیں شمس کوں پرتا تے ڈیکھن دی
سک تائیں بچدے ہو۔ تاساں آکھسو، اوپری ہک اساطیر وچوں اپنی ہک چالھ اساکوں
ہے، پر کیڑھی اوپری اساطیر۔ آریاواں اتھاہوں سندھ وادی وچوں گنگا، جمن دا پندھ کیلئے
تے اساکوں اپنی اس نکڑی تے سپورن دسوں دے مان وچ آباد ہیں۔ ساڈے کیلئے جگ
جہان دی اساطیر کوں ڈیکھن بہوں سوکھا تے روز دے کم و انجوں ہے۔ 'رگ وید' توں
رامائن 'تے' مہابھارت 'دی اساطیر کوں سندھ وادی دی اس تہ تے مان وچوں اوپرا
اساکوں نی چاندے۔ سرائیکی دسوں اپنے ایس آدر وچ جیندی ہے تے منڈھ قدیمی حملہ آوری
توں گھن تے انگریزی کالونی گیری تیں بہوں سارے احوال کوں سوکھا کرٹن جوگی ہے۔

بھل' رگ وید' تاساں اپنے ویلے تے جاہ وچوں اتھاہوں بھٹی ہے تے بہوں سارے
مندپ پنچھوں وی اساکوں ایس کتاب کوں اپنا کر چاندے ہیں۔ 'رگ وید' کوں کڈاھی
ویں گنگا تے جمنادی دسوں اپنا نی کر چائیا۔ اساکوں آہدے ہیں ایہہ ساڈی کتاب اے۔
ساڈی دسوں وچ ڈسن والی پہلی کتاب۔ اجوکی سرائیکی شاعری 'رگ وید' دے لاہریاں
کوں اپنی واہند دا ہک حصہ چاندی ہے، پرائیویں آکھو ہک جیندی جاگدی دسوں و انجوں
اساطیر کوں انج اپنے ویلے وچوں اساکوں ڈٹھے۔ ایہہ ساڈی دید اے۔ نہ تاساں اپنے تل دی
واہند تے ایندی اساطیر کوں کو جھا کرٹن والیاں اتھاں اوں اکھ کوں بہوں ڈکھا کیلئے
جیڑھی ہک وڈی دید دا سوب بندی ہے۔ پرتساں ایس اکھ کوں ڈسدا ہویا ڈیدھے ہواپنی
دسوں تے ایندیں ثقافتاں کوں گم لیاں وچ زچھاوٹن تے اپنی سوز دے پائیاں اُتے اینکوں
رکھن والیاں کیلئے بہوں اوکھا ویلا ہے۔ انہاں کوں ایس تل وچ اساطیر دے، ایندیں آکھو
ماہو دے اپنے نواں تھیون دی سمجھ نی پئی لگدی۔ اساطیر کیوں تاریخی تے جغرافیائی واہند
وچوں سیاسی تہ بٹن تے اگونی تھیندی ہے انہاں کوں ڈسن نی پئی پوندی۔

'ملوہیا۔ سداسہاگن' ایس سارے پنچھوڑ وچوں جاگدی ہوئی اکھ اے،
ماہو کوں ویلے دی گنگی تروٹ وچوں کڈھ تے وڈی ہک واہند وچ ڈیدھی ہوئی، تہاڈی
اپنی ڈکھ۔ جینویں اساکوں آکھ، آریاواں تہا کوں ڈٹھے، یونانی تہاڈے قبیلیاں تے دریاواں

دے ناں رکھیں دے ہوئے لکھن۔ ایرانی، عرب، ترک تے افغان وڈے ہک قلام، شہریر دی بھاتے کھوپڑیاں دے مناریاں پچھوں سوئے آن لکھن، ابن بطوطہ جڈن ملتان شہر وچ لاہندے، تعلق دے قلام کوں چالیہہ ڈہنہہ پورے نہ تھئے ہن تے خلق خدا دیاں لاشاں شہر دی فصیل تے جاگدیاں پیاں ہن، تے ایں توں پہلے محمود غزنوی ایں شہر ایچ اتنی رت دہا گھنڈے جو خیمے وچ تلوار دی مٹھ توں پانی کوسا کرتے اوند اہتہ چھڑوایا ویندے۔ اوندے ستار ہاں حملیاں وچوں ادھ توں ڈھیر خود مسلمان حکومتاں تے ہن۔ خیر تے شر دے کلرا وچوں ٹردی اے رزمیہ نظم اتھاہیں تہاڈے کیچے سورج مکھی دا گھوں کھڑدی ہے۔ تساں ڈیدھے ہو، شاہی تذکرہ نویسیاں توں اکونہاں ہک برطانوی جاسوس الیگزینڈر برنس ایں تل وچوں کیویں لکھدے۔ تساں پڑھدے ہو، ضلع در ضلع برطانوی گزٹیر وچ گورا ہک ڈپٹی کمشنر وفاداریاں تے اٹن وفاداریاں وچوں تہاڈی ذاتاں تے قوماں دا نزوار کیویں بہہ کر پندے۔

’ملوہیا۔ سدا سہا گن‘ دی شاعری اوں ویلے سامنے آئی اے جڈن ساڈی حیاتی وچ سماجی، تہذیبی تے ثقافتی رخ تے بہوں سارے سوال پئے بھندن۔ 1947ء، پاکستان بنن توں گھن تیں اسان انہاں بہوں سارے سوالیں کوں کنڈیتا کیچے یا سنجھا ہک دوتارا دھارے حیدر شمشوی ہن سامنے آوٹن پئے گئی اے۔ مسلمان تے پاکستانی ہونڈن

ساڈا مان تے آدر ہے۔ پرایں دسوں کوں، جینکوں اسان وطن سہائے ہک مفتوحہ دھرتی کنوں ڈھیر انجی کر چائیا! اسان ایں دھرتی دی واہند کوں دل ول ترؤڑ تے اپنا جیون کرن دا اہر کیچے، پر حیاتی اینویں نہیں ٹردی۔ اسان ایں تل دے قدیم شہریر تے اوندے آثار ایں کوں تاں چاہیے، اوں عہد دے ماٹو دا تک نقشہ، اوندے اٹھن، باہون، کھاوٹن پیون کوں تاں کھاوٹن آن پھرو لے، پراوں عہد یا اوں ماٹو نال کوئی روحانی یا ثقافتی سنگ ساڈا جڑیا نہیں۔ جینویں مسلمان ہونڈیاں وی مصریاں اپنا ساگا فراغت تے سکندر یہ نال جوڑے، عراق دی اجوکی ساری پنڈ پچھوں کربلا دے نال نال بابل تے نینوا دا مان دی کھڑے، خود جاز دا بندہ آپ کوں چوڑاں سو سال توں ڈھیر پچھو نہاں کر ڈیدھے، پر اسان 712ء، محمد بن قاسم دی آمد پچھو نہی ہر شے کہیں اُپر ایچ گنڈھ کھڑائی ہے، تے اپنے پاکستانی ہونڈن کوں وی ہک نظریے دے ہونڈیں سوندیں اوں کان توں نی بچا گئے جیڑھی جان وچ لاہندی ویندی ہے۔ آج پاکستانی ہونڈن کوں ہک سماجی تے سیاسی رخ توں ودھ ہک روحانی تے ثقافتی رخ تے ڈیکھن دی لوڑ ہے، اتھاہوں اسان آہدے ہیں اجوکی سرائیکی شاعری ایں سوال وچوں پئی لکھدی ہے، تے ’ملوہیا۔ سدا سہا گن‘ ساڈے بہوں نیزھے تھی کے الوائی ہے۔ ہک وڈی واہر وچوں لکھدی ایں نظم دا پرہلا دے ویلے وچوں منڈھ ہڈھن ایں سوال دا چھڑا جواب ای نہیں بھل ساڈی حیاتی وچ اوڈھارس وی

ہے جیڑھی اس وسوں دا ہک نواں مہاندرا پئی بنڈی ہے۔ پر ہلا دتے ہرنا کشپ وچوں خیر
تے شر دا اے ٹکرا، جینویں ابراہیم تے نمرود داقصہ، عہد در عہد نویں تھیندے کرداریں
وچو آج دی ترکھا ہے۔ تساں ڈیکھو تاں شیر حسن اختر ایہہ منڈھ کتھوں ونج چاتے، تہاڈے
کیتے بہوں سوکھی تے ششیں کوں اپنے پر چھانویں تیں ڈیکھن والیاں کیتے بہوں اوکھی
جاء۔ باری میت کوں ڈھاؤں بہوں وڈا دروہ تے ڈکھ ہے پر ملو ہیا دی اس دھرتی وچ
پر ہلا دے مندر دی مساری وی سچائی تے سکھ نہیں۔ ایہہ ماہٹو وی اس تل دے گھر
وچ سچ کیتے نکھتے تے بھا دے ہلے ہوئے تھب اُتے کیڑی کوں خُردا ہو یا ڈیدھے تے
ٹساں آج وی اس کیڑی کوں اس تھب اُتے خُردا ہو یا ڈیدھے ہو۔ آشوال توں خال
اقبال دی شاعری تیں پر ہلا دے نال نال او کیڑی آج وی پئی خُردی ہے۔ پر ہلا دے
ہرنا کشپ دے زوار وچوں آج وی ہک چون ہے۔ تساں ڈیدھے ہو، ایہہ تل اپنی داہند
وچوں کیڑھے ہک منڈھ توں نکڑا تھی کے خُڑے۔ اس تہ تے ڈھارس کوں او پرا اسان آکا
تے اپنے ویلے وچوں بہوں کھلے تے پٹے تھی کھڑے ہیں، پر ایہہ سرائیکی وسوں اپنے جیوں
جوگ، نویں کافی تے نت نانک وچوں کھی تے پٹتی نہیں۔

اچوکی سرائیکی شاعری دے ماں وچوں 'ملو ہیا۔ سدا سہا بگن' جیڑھا

کھلیندی اے او اس وسوں ساہگے پاکستان دی ہر وسوں نال جڑ دا ہوا ہک نواں مہاندرا

بندے، مسلمان تے پاکستانی ہووٹا دا وی ہک نواں مہاندرا، جیندے وچ اسان گزریل
سجھ حملہ آوری کوں کہیں کاوڑ متوں دھیرج نال پئے ڈیدھے ہیں۔ منڈھ قدیم توں
آریاواں، یونانیاں، عرباں، خُکماناں، ایرانیوں، افغانیاں، سکھاں تے انگریزاں نال کہیں
بھیڑے متوں وسوں دی اس وٹت کوں نویں سروں کھنڈ دا اہر۔ اسان اس دھرتی کوں اپنی
کہیں جیت یا ڈڈھپ وچوں نہیں، ایندے پکھیاں پائیاں دی ہمیش دی سنگت وچوں
ساخچا پئے کریندے ہیں۔ ساڈے چاٹ 712ء یا 1947ء اس دھرتی دی فتح دی کوئی
تاریخ نہیں بھل اس تل دی وراثت دی اوہ پریت اے جیڑھی اسان نبھاوٹی ہے۔ ساڈے
سانگے مسلمان یا پاکستانی ہووٹا کوں آج کہیں فتوحات وچوں نہیں اس دھرتی دا وارث
کرڈٹھا ونج سگدے، نہ تاں اٹھ سوسال پین تے حکمرانی دی دھج تے اچ تاں اوندانوحہ
کوئی ڈھیر کھیاں گالھیں کاسنی، تے مشرقی پاکستان دا بنگلہ دیش بن وچن تاں کل دی گالھ
ہے، اتھاہیں ہک سُر ت پئی جاگدی اے مشرقی پاکستان اپنے بنگالیاں تے پین اپنے
ہسپانویاں دوں واپس ول گئے، اتھاہوں تہا کوں وارث تھیوٹا دی گالھ سجھ لگ سگدی
ہے۔ 'ملو ہیا۔ سدا سہا بگن' اوں ویلے لکھی گئی ہے جڈاں اسان ششیں دے وارث تھیوٹا
دی گالھ پئے کریندے ہیں۔

'ملو ہیا۔ سدا سہا بگن' دی کتھا پر ہلا دتوں شمس سزواری دے قتل تیں کھمدی

ہے۔ پائمن، پروہت تے نکلاں دی اپنی ڈکھالی اگوں حیاتی دی اپنی سکاند اتھاں وڈا ہک
 رزمیہ بندی ہے۔ جیون دی ایہا سکاند ہے جیڑھی ماہنوکوں ٹور تے ایہہ تائیں گھسن آئی
 ہے۔ پر ہلا دے پٹے توں شمس دے قتل تئیں ایہہ واہر کھائیں تھیں، نظم دی ہنر وندی
 وچوں رزمیہ آکھو ایہونے جواہر واہر انج وی نی تھئی۔ ایہہ نظم اپنی ڈنٹ وچ بہوں ترکھی،
 بہوں مٹھی؛ بہوں کسی ہوئی، بہوں ڈھلی؛ سوٹھپ تے کھتاہوں بہوں کھرپ توں وی
 گزردی ہے۔ کھتاہیں ایندا بیانہ اصولوں تاریخی واہند نال وچ جودے، پرٹساں ڈیکھو
 تاں ایہہ تاریخ نہیں، تاریخ دا پرتا ہے، جینویں اساطیر دے اسان پر تا دی گالھ کیتی
 ہے، اتھاہوں ہک نویں شعری انکل ایں واہر وچ جودے ہے۔ اوں ساری شعری انکل توں،
 جیدی اسان جس ڈوہڑے تے پئے وچ چاتی ہے، بنویں۔ ایہہ نظم اپنی ٹور وچ دھیان دی
 اوں تند کوں کھتاہیں نہیں ترٹن بیدی جیڑھی ایں دھرتی دے ماہنو دی خیر وچوں گزردی
 ہے۔ نصابی تاریخ دے دروہ وچوں ایہا او سانویں (Parallel) فردی واہند ہے
 جیڑھی اجوکی سرائیکی شاعری وچوں نسری ہے۔

ایں وڈی ہک واہر وچ پرم کہانی وی ہک کھڑی ہے۔ پدماوتی، پرہلا د بھگت
 دے مندر دی ہک زنگی، تے ساگر، ایں مندر دا ہک سنگ تراش دی امر کہانی۔ برہا دی ایہہ
 زرت کہانی کہیں نہ کہیں بھید وچ انج وی ایں دوسوں دے چوگبوٹھ پئی نچدی ہے۔

اتھاہوں ایہہ نظم ہک تاکزی کھلیندی ہے۔ ایں نظم دا دھیان تے ٹور چیکر سمجھ ساکوں ہک
 پوے تاں ہر ہانگلا ندی ہے تے اگوں ہک بے انت ملاپ اے۔ اوں نویں تھئی اکھ
 سانگے بے انت ملاپ، جیڑھی ایں دھرتی دے وارثیں دا بگوں جا بگی ہے، ایں تل وچوں
 ہندواں دے ونجن پچھوں تہذیبی تے ثقافتی ہک وڈی ذمہ داری وچ سچاک، تے اجوکی ہک
 پید وچوں دنیا کوں کھل نال ڈیڈھی ہوئی۔

لکھت کیا ہے؟

ژاں بال سارتر

بولی وٹار: مشتاق گاڈی

نہیں، اسل اے میں چاہندے جو مصوری، سنگ تراشی تے موسیقی کول ”بدھا“
(commit) ونجے۔ اسل اے کیوں نے چاہندے؟ پرانے ویلے جڈاں لکھاری اپنے
فن بارے گالھ کرے ہاتاں اوں کنیں اے تقاضا نہی کیا ویندا جو او اپنے فن دی پرکھ کہیں
ڈوجھی صنف دے پیرائے وچ کردائے۔ پرانے اے گالھ عام اے جو لٹریچر بارے
مصوری دے پیرائے وچ گالھ کہتی ونجے تے مصوری بارے گالھ شاعری دے پیرائے وچ
تھیوے۔ ایس رویے دے پچھوں اے یقین کم کریندے جو سکھ فنون دا منڈھ کو اے
تے انہیں دا اظہار چھڑا انجوان پنج پولیس وچ تھیندے۔

کوئی شک دی گالھ نہیں جو ہر فنی بل چل (stimulus) دے پچھوں کوئی اٹ
جاتی چٹا و ہوندے جیڑھا اگول ونج کے حالات، تعلیم تے دنیا نال اپنے گانڈھے سانگے
خاص صورت تے شکل گھنندے۔ ایندے وچ وی کوئی شک نہیں جو کہے ویلے دے فنون
آپت وچ ہک بے تے اثر انداز تھیندن تے ہکے سنوین وسیبی دھارے نال انہیں دی

اساری تے ودھارا تھیندے۔ پر او لوک جیڑھے لٹریری تھیوری دے
ابہام (absurdity) کول اے ڈسا کے ٹھابر کریندن جو اے موسیقی تے اپلائی نہیں تھی
سکدی، انہیں کیئے لازم اے جو او پیلھوں اے ثابت کرن جو سکھ فنون کو سنوین تے
متوازی تے متوازی ہن تے انہیں دی آپت وچ پرکھ دی کیئی ونج سکدی اے۔ پر سکھ
فنون کو سنوین تے ہک بے دے متوازی نہیں ہوندے تے نہ ای تھی سکدی اے۔ انہیں دا
آپت وچ ہکے صورت (form) دا فرق نہیں ہوندا بلکہ انہیں دے
مواد (content) وچ وی دکھرپ ہوندے۔ رنگ یا آواز دی مدد نال کوئی فن پارہ تخلیق
کرن ہک گالھ اے، جڈاں جو لکھت پی شے اے۔ آواز، رنگ تے صورت کوئی لسانیاتی
اشارہ علامت (sign) نہیں ہوندے۔ اے گالھ صحیح اے جو انہیں کول چھڑا اپنے آپ
وچ محدود نہیں کیا ونج سکدا۔ مثال کیئے خالص آواز دا تصور سکھنا تجربہ ای تھی
سکدے۔ جیویں ساکول پونٹی ڈسیندے جو کوئی وی احساس بالکل ننگا تے خالی نہیں تھی
سکدا۔ اتجھے احساس وچ وی کوئی نکا جیہاں نمکدا معنی نکی جہیں سک، نہہا نمہا ڈکھل ویسی
جیڑھا اوندا فطری خاصہ ہوی تے اے ساڈے اگول اینوین نشابر تھیں جیویں ہو لیس ہو
لیں برف پنگھر دی اے۔ اتجھا احساس کلہا تھا کول کہیں رنگ یا آواز وچ ای مل سکدے۔
کیندے وچ اے جرات اے جو او ساوے سیب دی پیلی جھال کول سیب کنیں جد اکرے؟
رنگ ساوا اے، رنگ نیلا اے تے بس۔ اتجھے شیش (آواز، رنگ) دی اپٹی انج ہوندی
اے۔ اے صحیح گالھ اے جو اسل ریت رواج (convention) دی مدد نال اتجھے

شیش کوں کوئی وی معنی پواسکدے سے تے ایں کیئے ای تاں اسان بھل دی جھرنے وی بولی دی چالھ کریندے سے۔ پر جے چٹے گلاب کوں اسان کہیں معاہدے دے تحت وفاداری دی علامت بناؤ پوتان حقیقت اے جو اے گلاب ساڈے کیئے گلاب نہ رسی۔ اتجھے مجرد معنی دی بولی وچ ساڈا دھیان خود بخود گلاب کنیں ہٹ ویسی۔ اینویں ای میڈا دھیان گلاب دی خوشبو تے رنگ کنیں وی ہٹ ویسی۔ حدتاں اے ہے جو میں خوشبو تے رنگ دے آپت وچ کھرپ دے ادراک کوں وی بھل ویساں۔ جے معاملہ اینویں ہوی تاں کچی چالھ اے جو میں کلا کار نمی۔ کلا کار کیئے رنگ خوشبو، آواز حتیٰ کہ کھانے دی میز تے وجد اچچا وی اپنی دکھری ہوند رکھیندے۔ جیڑھا وی کلا کار ہوی، او دوروں آندی مٹھی آواز یا سوٹے رنگ دے بھل کوں ڈیکھ کے کھڑ ویسی، اوند ا دھیان آپوں آپ اوں آواز یا رنگ دی پاسوں لگا ویسی تے او دل ول اوں مٹھی آواز یا سوٹے پھل دے جاود کوں محسوس کرن چاہی۔ او مصور ہوی تاں اوں رنگ کوں اپنے کیڑوس تے اتار گھسی۔ سکھنا ردو بدل جیڑھا مصور اوں رنگ وچ کریسی او اتلا ہوی جو اونکوں ہک تشبیہاتی شے (imaginary object) وچ بدل ڈیسی۔ اوندی ہمیش اے کوشش ہوی جو رنگ تے علامت کوں بولی دے طرائح نہرتے۔

مصور کیئے اپنی بنائی تصویر کوئی اشارہ ر علامت (sign) نیں ہوندی۔ اوندے کیئے اے تصویر ہک جیندی جاگدی شے ہوندی اے۔ جنیں ویلے مصور رتے، پیلے ساوے رنگ کٹھے کریندے تاں لازمی نیں جو اوندے پچھوں کوئی خاص معنی ہوو یا ڈو جھے لوٹیں

وچ او رنگ کہیں بی شے دا حوالہ ہون۔ ایندے وچ وی کوئی شک دی چالھ نیں جو رنگیں دی اتجھی ترکیب پچھوں کوئی روح (soul) وسدی ہوندی اے۔ اینویں ای مصور دے رنگیں دے اتجھے چٹاؤ پچھوں کوئی ہل چل (حرک) دی لازمی ہوو نا چاہیدے چاہے اے ہل چل کتنی وی گچی کیوں نہ ہووے۔ ایں کیئے اے آکھیا ونج سگدے جو کہیں مصور دی تخلیق پچھوں اوندے ڈوٹکھے تے گچھے رجحان ہوندن۔ پر دت وی مصور دے ور تے رنگ کڈا ہیں وی اوندی کاوڑ بخشی، ڈکھ تے اتجھے نہیں جذبات دا اظہار اونویں نیں کریندے جیویں جو ساڈے لوٹیں تے چہرے دے تاثرات نال تھیندے۔ ساڈے ور تے لفظ یا چہرے دے تاثرات جذ میں نال بھر پور ہوندن۔ مصور انہیں جذ میں کوں رنگ وچ گھولن کیئے، جذباں جو اور رنگ آپانج معنی وی رکھدے ہون، اپنے جذ میں کوں دھندلا کریندے تے ایں کیئے اوندے علاوہ کہیں بے کیئے اتجھے جذ میں دی سنجان سوکھی نیں راہندی۔

جنیں ویلے فنو ریو، دیگر ویلے آسمان تے کھنڈی پلو تن دی تصویر بنیدے تاں اوند ا مقصد ڈکھ درد ڈکھاو نیں ہونداتے نہ ای اوند ا مقصد اتجھے جذبے کوں ساڈے اندروں ابھارن ہوندے۔ اصل وچ اے تصویر ہکے ویلے پیلے آسمان تے ڈکھ درد دا جذبہ ڈو ہیں ہوی۔ اے کڈا ہیں وی ڈکھ دا آسمان تے آسمان دا ڈکھ نہ ہوی بلکہ سچ چالھ تاں اے ہے جو اے آپ مجسم ڈکھ ہوی۔ موٹی چالھ اے ہے جو مصور دی تخلیق کوں لفظ دی طرائح سمجھیا نیں ونج سگدا۔ اتجھی ہر کوشش بیکار اے تے آسمان تے بھو نیں وچالے لڑکیج کے کھڑ ونج ایندا مقدرانے۔

اینیس ای کہیں سر دے معنی، جے سر دے کوئی معنی تھی سبکد ن تاں، اؤں سر دے
 پاہروں انج ہوند نہیں رکھ دے تے نہ ای انہیں دی کہیں پاہر لے خیال نال جوت ہوندی
 اے جینکوں تبدیل کرن سوکھا ہوندے۔ ٹساں چاہے ایند اکوئی دی ناں رکھ گھنوں چاہے کسی
 آکھو یا غم پر ایندے وچ کوئی نہ کوئی شے ہمیش ایہو جہیں ہوسی جیندے بارے تساں کجھ نہ
 کجھ آکھ یا ڈھ سا سگدے دے۔ اے گالھ نہیں جواں سر وچ موجود جذبے جیڑھے شائد
 اؤں سر دی ایجاد کنیں ای اؤں سر دے نال ان اے جذبے سر دی صورت تے مواد کوں
 تبدیل کر ڈیندن۔ ڈکھ درد وچوں نکھستی چیک اؤں ڈکھ درد دی علامت بن ویندی اے
 جیڑھی ایں جذبے کوں ساڈے وچوں ابھریندی اے جڈاں جو ڈکھ درد دا گیت اپنے
 آپ وچ ڈکھ درد وی ہوندے تے ایندے سوا کوئی بی شے وی ہوندے جے اسان
 وجودیت پسندی دے پیرائے وچ آکھوں تاں کوئی وی آنجھا ڈکھ درد نہیں جیندی آپنی انج
 ہوند نہ ہووے۔ بلکہ سچ گالھ تاں اے ہے جواں سکھنا ڈکھ درد ای تاں ہوندے۔ کوئی
 آکھ سگدے جو فرض کر دہک مصور کہیں گھر دی تصویر بنیدے؟ اے تصویر اپنے آپ وچ
 سبھ کجھ ہوندی اے۔ جنیں ویلے مصور اؤں مکان دی تصویر بنیں تاں اے ہک تشبیہاتی مکان
 (imaginary house) نہ ہوسی بلکہ حقیقی سچ سچ دے مکاں دی کار او تصویر
 والا مکان وی ہر قسم دے ابہام کوں اپنے اندروں چھلی کھڑا ہوسی۔

لکھاری ساڈی رہنمائی کر سگدے۔ جے لکھاری ساکوں کہیں اُجڑے بچوے
 مکان بارے ڈیسی تاں اٹھھے مکان کوں او سماجی بے انصافی دی علامت بنا ڈیسی تے

ایندے نال ساڈے اندروں کاوڑ دا جذبہ ابھر لسی۔ پر مصور ساکوں کجھ دی نیں ڈسیندا، او
 چپ چاپ ہوندے، او کلہا اپنے کیوس تے ساکوں اُجڑا بچڑا مکان ڈکھیںسی تے بس۔
 اسان آزاد ہوسوں جواں اُجڑے بچوے مکان دی بنائی تصویر کوں جیویں ڈیکھوں تے
 سمجھوں۔ اینویں ای کہیں تہہ خانے دی بھنی ترٹی دری دی تصویر لازمی نیں جو ساڈے کیسے
 بے وی تے بے چارگی دی علامت بن ونچے۔ اؤں تصویر کیسے اٹھھی علامت تھیون کیسے
 ضروری اے جو او کوئی (لسانیاتی) اشارہ ہووے، جڈاں جو او تصویر اذری اپنی انج
 ہوند رکھیندی اے۔ ناکارہ مصور کہیں ٹائپ دی گول وچ راہندے، ایں کیسے او کہیں عرب
 نینگر یا تریٹ داپوٹریٹ بنیدے، جڈاں جو استاد مصور چاندے جو نہ تاں اؤندی تصویر تے نہ
 ای حقیقت وچ کوئی اصل عرب اے، نہ اصل نینگر یا تریٹ اے۔ او تاں سکھنا ورک مین
 دی تصویر بنیدے۔ ایں تصویر دے کیا معنی تھی سبکد ن، اے سچندے ای ان گنت تضادات
 ساڈے اگوں اولین۔ اصل وچ تاں کہیں وڈے وکھرپ متوں سکھ سوچاں تے
 احساسات ایں تصویر وچ موجود ہوں۔ اے ساڈی مرضی ہوندی اے جو کیڑھی سوچ تے
 احساس دا اسان چٹاؤ کریندے ہائیں۔ اینویں ای ہک مصور اٹلی لیبی لیبی نال اٹھھے
 محنت کش داپوٹریٹ بنیدے جیڑھا ڈھانڈی برف وچ کم کارلن ڈی تاگھ وچ بیٹھے یا اینویں
 ای او سکے سڑے منہ آ لے بے روزگار نینگر یاوت کہیں جنگ دے میدان دی تصویر بنیدے
 پر اے مصور ساکوں گریز دی ”پراڈی جیل سن“ (Prodigal Son) کنوں گھٹ
 متاثر کریندے۔ اینویں ای شاہکار ”دی ماسکر آف گورنیکا“ (The Massare)

دے لفظ نہ الیند تے نہ چپ راہندن۔ آکھیا ویندے جو شاعر اپنے جناتی مصرعیں بولی کول مار ڈیون چاہندے پر اے گالھ صحیح نیں۔ جے اے گالھ صحیح ہوندی تاں ورتن اچھیلج کے سندر سلودی کار گھڑی بولی دے وچالے ڈھو تھی ونج ڈھاندا۔ او غیر موزوں نکلے نکلے لوٹیں دے ٹولیں وچوں اپنے کم دے لفظ کڈھ کے ورتیندا۔ مثال کیجئے جیہڑے 'ہارس' تے بڑ کول رلا کے "ہارس آف بٹر" (horse of butter) بنا ڈیوے پر اے گالھ درست نیں۔ شاعر تاں بولی کول سندر سلودی کار سمجھن دی کیفیت کنوں اٹھ کپے ویلے نکھتا ویندے جنیں ویلے اندامزاج تے رویہ شاعرانہ تھیندے۔ شاعر لوٹیں کول اشارے (sign) دے طور نیں ورتیندا۔ اوندے کیجئے لفظ سبھ کنوں پہلھوں آپ ہک

ہوندے۔ "Poet considers words as things, not as signs"

اشارے/علامت (sign) وچ جیڑھا ابھام پاتا ویندے، اوندے نال کوئی وی دڙے سوکھ نال ایندے اندرون وڑ سبگدے۔ اشارے/علامت دی مثال اینویں اے جیویں کوئی شفاف شیشے دی کندھ ہووے تے کوئی اوں شیشے دی کندھ پچھوں نظر یجن والی شیشے (signified things) دی گول وچ شیشے کول ڈٹھے تے توجہ ڈتے متوں ای ترہہ کے اڳاں لگا ونجے یا وٹ کوئی بیابندہ شیشے دی ایں کندھ دی بھال رکھیندے ہوئیں اوکوں ہک آبجیکٹ دی طراح طور گھنے۔

اساں عام بول چال وچ لوٹیں کنیں ماوراء تھی ویندے ہائیں جڈاں جو شاعر پار دی کندھی وسدے۔ عام بول چال وچ بندہ سُدھایا ہو یا ہوندے جڈاں جو شاعر فطری

حالت (wild state) وچ جیندے۔ عام بول چال وچ لفظ بندے کیجئے ہک فیدے مندریت رواج (convention) ہوندن، جڈاں جو شاعر کیجئے لفظ فطری شیش ہوندن۔ لفظ شاعر دے اندرون اینویں جمدن پھندن جیویں بھوئیں کنیں ساوا ساوا گھا پھندے۔ شاعر دا لوٹیں نال اوھوگا کڈھایا ہوندے جیڑھا مصور دارنگ تے موسیقار دا آواز نال ہوندے اتجھی گالھ وی نیں جو لفظ شاعر دی دیدا گول اپنے معنی گم کر کے گذردن۔ اے کلہا معنی ای تاں ہوندے جیڑھا لفظ کوئی زبانی وحدت (verbal unity) ڈیندے۔ معنی معنوں ہر لفظ سکھٹی آواز یا قلم دی جنبش اے۔ پر معنی دی گول ساڈی پہنچ کنیں کڈاہیں دی باہروں نیں ہوندی تے نہ ای اے کوئی استجھا مقصد اے جیندی انسان دی ماورائیت (human transcendence) کول ہمیش دی گول ہووے۔ معنی تاں ہر لفظ دی اپنی فطری خاصیت ہوندن۔ پر لوٹیں وچ وے ونجن دے باد لوٹیں دی نغسگی وچ رچن دے باد لوٹیں دا ودھیک گھانا (condensce) تھی کنیں اپنی صورت بدلن دے باد لفظ اتجھی شے بن ویندن جیویں او تخلیق نہ تھے ہون بلکہ ابدی چا پن۔

شاعر کیجئے بولی دی حیثیت ہک باہر لے سٹرکچر (external structure) دی کار ہوندی اے، جڈاں جو عام بول چال دی بولی ہڈی ہونی ہوندی اے۔ بول چال وچ لفظ قینچی یا اٹھینے دی کار ہوندن۔ لفظ عام بول چال وچ معنی بھریندن تے ایں عمل وچ لوٹیں کول اندرون کنیں پترایا (manuevring) ویندے۔ بول چال وچ اینویں لگدے جیویں لفظ بولن آ لے دے وجود دا کوئی حصہ ہون۔ پر ایں گالھ

دے باوجود وی بولن آلا پولی کنیں اٹن چاٹن راہندے، جڈاں جو اوندہ ہر فعل رکتھ (action) پولی دی مد نال اگوں ودھدے۔ ڈو جھی پاسوں شاعر پولی کنیں باہر وسدے۔ او لوظیں کوں اندرو باہرو ڈو ہیں پاسوں کنیں ڈیہدے۔ لفظ نال شاعر دا میلھا میل اینویں تھیدے جیویں لوظ کوئی ڈک ہوون۔ شاعر شیں نال میلیھوں انہیں دے ناویں پاروں سجاٹوں نیں تھیدے۔ اینویں لگدے جیویں شاعر د شیں نال میلیھوں کنیں کوئی گانڈھا ہووے تے ایں کیے جیہیں ویلے او شیں کوں ہتھ لیدے، انہیں تے انگل پھریندے، تاں لگدے جیویں او انہیں شیں دے رنگ، لمس تے انہیں دے بھونیں، آسمان تے پائی نال خاص گانڈھے دی گول وچ ہووے۔ شاعر اے گالھ نیں جاندا جو لفظ کوں اشارے علامت (sign) دے طور کیویں ورتے؟ شاعر کیے لفظ ہک شبیہ (image) دی کار ہوندے۔ جنیں ویلے شاعر کہیں لفظ۔ شبیہ (word-image) دا چٹاؤ کریندے تاں اے ضروری نیں اوہو ای لفظ چٹے جیڑھا عام طور تے اوں شبیہ کیے مقرر اے۔ شاعر تاں لفظ کنوں میلیھوں ای باہر ہوندے۔ اوندے کیے لفظ انجھا پھندہ، ہن جنہیں دی مد نال اوں نے دور بھج دی حقیقت کوں ہتھیں کرنا ہوندے۔ شاعر لفظ کوں اشارہ نیں سمجھدا۔ جے لڈی گالھ کرتے تاں شاعر کیے پولی دنیا دا شیشہ اے تے ایں کیے او لفظ دی اندرونی گھارت تے ورتارے (internal economy of word) وچ تبدیلی گھن آوٹن وچ مطلق ہوندے۔ لوظیں دی نغسگی، انہیں دا دگرپ تے صفی اختتام انہیں دا بصری پہلو اے

سجھے شاعر اگوں کہیں جیدے جاگدے مکھڑیں دی کارا بھردن جیدے معنی دے اظہاری بجائے معنی دی نمائندگی کریندن۔

شاعر کیے لفظ شیں دی کار موجود ہوندن۔ اینویں ای اوکوں لوظیں دی تیند نیں بدھٹی پوندی۔ لفظ تے جیڑھی شے او لفظ ساکوں ڈکھلیدے۔ (signified thing) شاعر انہیں ڈو ہیں کوں آپت وچ ہک جادوئی رشتے نال گنڈھ ڈیندے۔ ایں کیے شاعر نہ ای لفظ ورتیندے تے نہ ای انہیں دے کیے مقرر تھے انجوانج احساسات دا چٹاؤ کریندے بلکہ لفظ اوکوں اپنی مادی خاصیت سمیت دان تھیدن جیدے وجہ توں اوندی دید اگوں لفظ دے مجرد تے تسلیم شدہ معنی گم تھی ویندن۔ او لفظ جینکوں شاعر اپنے شاعرانہ مزاج تے رویے دی بناء تے چنڈے او لفظ انجھا استعارہ، بندن جیدے بارے پکاسو اوں ویلے خاب ڈیہدا ہئی جنیں ویلے او آنجھی ماچس دی ڈبی بٹاؤن چاہندا ہائی جیڑھی ماچس ہوندی ہوئی وی ہک مکمل تھا پا (bat) نظرے۔ شہر دا استعارہ گھن گھنو فلورنس ہک شہر اے، فلورنس ہک مھل اے، فلورنس ہک تریت اے۔ فلورنس دا اے استعارہ ہک ویلے شہر۔ مھل (city-flower) شہر۔ تریت (city-women) تے پھل تریت (flower-women) ہوندے۔ آنجھی تشبیہات نال جیڑھی شے نشا بر تھیں، ادعیب و غریب ای ہوئی۔ اے دریا دی روانی ہوئی، ملوک ہوئی، سونے دا بھورا رتا لشکارا ہوئی۔ جے ایں فلورنس دے استعارے وچ میں اپنی حیاتی دے تجربے وی رلا ڈیواں تاں فلورنس میڈے کیے خاص تریت اے، اے ہک آنجھی امریکی اداکارہ اے جینکوں میں

اپنے بلیٹن وچ گوئی فلمیں وچ ڈیہدا ہم تے جیندے بارے میں ہر شے بھل چکاں
سوائے ایں گالھ دے جو او ہمیش تھکی ماندی ڈسڈی ہی، ہمیش غلط سمجھیا گیا۔ اے او
تریت اے جیندے نال میں محبت کریندا ہم تے ایندا ناں فلورنس اے۔ تے اے ہک
استعارہ اے۔

جئیں ویلے نثر دا لکھاری لفظ ورتیندے تاں لفظ اپنے اصل وجود کنوں دور تھی
ریندے تے لکھاری کوں پٹویندے، چکویندے۔ جڈاں جو لفظ شاعر کوں اپنی اصل یعنی
شبہہ (image) واپس موڑ ڈیندے۔ شاعرانہ لفظ بارے لیرس جو کم کیلتے او بہوں اہم
اے۔ اپنی گلاسری (glossary) ڈٹی ہوئی اے۔ اوندے نزدیک شاعرانہ لفظ او لفظ
ہوندے جیندے صوتی شری (Soundbody) تے بولی روح (verbal
soul) آپت وچ ہک پے تے اثر انداز تھیندیں ہونیں ہک نواں روپ گھن ویندن تے
نال نال ایندے وچ گزری شے دی جھال وی ملدی اے۔ اوندے نزدیک شاعر کجھ لوٹیں
کوں گائیڈ دی طرائق ورتیندے تے اتجھے لفظ شاعر کیلتے خوردین دی کار ہوندن۔

ایں صدی دی ابتداء وچ جیڑھا بولی دا گڑدھال مچا کھڑے او اصل وچ شاعرانہ
گڑدھال اے۔ ایں گڑدھال پچھوں چاہے جو وی ویسی تے ترنجی عوامل کم کریندے پے
ہوون پر ایندا اظہار ”غیر ذاتی پٹن“ (depersonalization) تے حملے دی
صورت وچ تھیندے۔ شاعری کوں ”غیر ذاتی“ نہیں بنایا وئ سگدا۔ ڈو جھی پاسو
لکھاری دا لوٹیں نال واسطہ ہوندے ہونیں وی اوکوں اکثر اے نیں پتہ ہوندا جو او

رٹیں دا ورتارا کیوں کرے؟ برگساں دے مشہور فارمولے دی کار لکھاری لوٹیں دا اَدھ
چکڑھا چاٹوں ہوندے۔ لکھاری دا لوٹیں نال ہک فیدہ مند آپر ہوندے، جڈاں جو شاعر
کیلتے لفظ شیشہ ہوندن جنہیں تے آسمان، بھونیں، پانی تے اوندی اپنی حیاتی دا عکس پوندا پیا
ہوندے۔ انت وچ تاں اے عکس وی عکس نیں راہندا تے اپنے آپ وچ ہک وجود گھن
چکڑے یا اوں وجود وچ وسدی گھپ اندھاری چپ بن ویندے۔ جئیں ویلے شاعر اتجھے
ہوں ساریں خوردین کوں کٹھا کر کے جوڑ ڈیندے تاں او مصور دے مقام تے آکھڑ
ہے۔ اتجھا شاعر مصرعے نیں بڈیدا اودا ہوندا، اے تاں کلہا ساڈا اگمان ہوندے او تاں
اصل وچ تصویراں بڈیدے۔ شاعر لفظ۔ شے (word-thing) کوں آپت وچ
اوکڑی طریقے نال گنڈھ ڈیندے۔ اتجھے لفظ سا کوں اپنی پاسوں پھکیندن، اپنے کنیں
میں پھکیندن، ہک بے کوں سڑیندن تے انہیں دی آپت وچ اتجھی سچی شاعرانہ وحدت
دی اے جینکوں فریز۔ ابجیکٹ (phrase-object) آہدن جے گالھ اینویں ہے
ایں شاعرانہ بدھ (commitment) دی گالھ کرن ہک وڈی حماقت اے۔ کوئی
ہک دی گالھ نیں جو ساڈے احساسات جذبات حتی کہ کاؤر ویسی وکھرپ تے سیاسی نفرت
دی جے کہیں نظم دا موضوع ہون تاں انہیں دا اظہار کہیں پمفلٹ یا اعتراف نامے وچ
کیلتے اظہار کنیں جدا ہوسی۔ نثر دے لکھاری دے احساسات کہیں دیر متوں نشا برتھی ویندن،
جڈاں جو شاعر نظم وچ اپنے احساسات اینویں بھریندے جو انہیں دی سچاں اوکھی تھی ویندی
ہے۔ لفظ شاعر تے چھا ویندے، اوندے اندروں پاڑاں لہا کنیں اوکوں نواں نرویا

کر ڈیندے۔ اتجھے شاعرانہ لوظیں دے معنی خود شاعر اگوں دی پوری طرائع
گھلدے۔ شاعر کیجے شاعرانہ لفظ آپ شے بنی ویندے تے اتجھے لفظ وچ او
ملاحتیاں آویندن جیڑھا اوند اخاصہ ہوندن۔ اتجھے بہم لوظیں شاعر کوں چار چوہیرے
ہوندے۔ جملہ۔ شے (phrase-thing) ساڈے ہر پاسوں گھنڈے ہوئیں تے
گھٹ ہن۔ اے ساڈے احساسات تیں ہر ویلے اپنی بارش کیتی رکھدن۔ شاعر کنیں اس
اے اُمید کیوں رکھوں جو او ساڈے اندروں سیاسی جوش یا کاوڑا بھارے۔ شاعر عام انسان
حالت کنیں پریں وسدے تے بولی کوں خدا دی اکھ نال ڈیہدے، ہک اتجھی اکھ
جیڑھی اندرو کنیں باہر آویندی اے۔ کوئی اکھ سگدے جو اسان مزاحمت دی شاعری کوں
بھلدے پئے ہائیں، اسان پیری ایونیل کوں بھلدے پئے ہاں پر اے گالھ درست ہن۔
جے شاعر کیجے آپ کوں پھیل کرن منع اے تاں کیا وجہ اے جو اے لکھاری کیجے
جائز اے؟ نثر دا لکھاری تے شاعر ڈوہیں لفظ ور تیندن پر ایں ہک گالھ دے سوا جی
گالھ اُنیں دی آپت وچ ساجھی نیں۔ ڈوہیں دا جگ جہان ہک بے کنیں انج ہوندے۔
دی خاصیت اے جو ایندے وچ بولی کوں ورتارے دی منطق utilitarian
logic) دے طور ڈٹھاتے سمجھا ویندے۔ میکوں اے گالھ آکھن وچ کوئی شرم نیں تھیں
جو لکھاری کیجے لفظ سکھنے سندر سلو دی کار ہوندن۔ بول چال دی ریت وچ رہندیں ہوں
لکھاری شمس کوں ناں ڈیندے، اپنے آپ کوں نشاہر کریندے، حکم چلیندے، اکھ
کریندے، ہچکچاندے، دعا کریندے، بے عزتی کریندے، تجویز ڈیندے۔ اے سکھ

آپ تے وڈا اثر گدھے متوں کریندے تے ایں گالھ پاروں او شاعر نیں تھی سگدا۔
ہن تائیں اسان بولی کوں اندر کنیں باہر و بہوں کجھ ڈیکھ تے پر کھ چکے ہائیں،
ہن ویلا اے جو اسان بولی کوں بولی کنیں باہر و کھڑکیں ڈیکھو۔ اسان جائنڈے ہائیں جو نثر
دافن گالھ مہار (discourse) وچ ورتا ویندے تے اے اپنے مواد تے فطرت وچ
اشاراتی (signative) ہوندے۔ ایں گالھ دا مطلب تھیا جو لفظ نثر دے لکھاری کیجے
سبھ کنوں پیلھوں شے دی کار نیں ہوندے بلکہ شے دا مقرر کیتا ناں ہوندن۔ اینویں ای نثر
وچ لفظ دا ہک وڈا کم اے ہوندے آیا او کہیں شے یا خیال دی صحیح تے صاف نشاندہی
کریندے یا نیں کریندا۔ نثر وچ لفظ ساڈی دید اگوں اینویں گذر دے جیویں او شیشے
دے آر پار لکھ گئی ہووے تے، ساکوں اینکوں ڈیکھن دی کوئی ودھیک کوشش نہ کرنی
پوے۔ مثال کیجے جنیں ویلے کوئی بندہ خطرے وچ ہوندے تاں مدد کیجے سبھ کنوں پیلھوں
کہیں سندر سلو دو ہتھ مریندے تے جڈاں خطرہ منک ونجے تاں او کوں اے وی یاد نیں
راہندا جو اوندے ہتھ وچ ڈنڈا ہئی یا ہتھوڑا۔ عام بول چال وچ بولی دا کردار اینویں اے
جیویں کوئی اے ساڈی چھیویں انگل یا ترنجھی اکھ ہووے جیندے نال اسان اپنے
ہمسائے دے دل وچ جھاتی پاسگدے ہوؤں۔ بول چال ویلے اسان بولی وچ اینویں
سموئے ہوئے ہائیں جیویں اسان اپنے بدن وچ سمو گئے ہوؤں۔ ساڈے کیجے بولن
اینویں ہے جیویں ہتھیں پیریں نال کوئی کم کار کرن اے۔ ساکوں بولی دا ادراک کہیں
دے بولن نال تھیندے۔ بول چال وچ لفظ اینویں ہوندے جیویں ہتھوڑے کہیں

فعل / کرتن / اکوئی پل یا سبندھ ہووے تے ایس فعل / کرتن / باہروں جیویں لفظ دے کوئی
 حتی ہون ای نہ۔ جے کہیں دی یا دواشت گم تھی ونچے تاں اوندے کیتے کم کار کرن،
 حقیقت دی بھال رکھن، حتی کہ اپنی مخالف جنس نال جنسی گانڈھا رکھن وی اوکھا تھی
 بندے۔ یا دواشت دا اتجھے طریقے گم تھیوون اینویں ہے جیویں کوئی سبھ توں شاندار تے
 شفاف اُساری ڈھے پئی ہووے۔

جے نثر ایندے علاوہ کجھ نہیں جو اے ہک اتم سندر سلو اے جیندے نال
 ساڈے کم کار پورے تھیندن جے اے کلہا شاعر داکم اے جو او کہیں فیدے تے دلچسپی
 متوں لوظیں تے وچار کرے تاں وت ساکوں اے حق پہنچدے جو اسان نثر دے لکھاری
 کنیں پیلھوں اے پنچھوں جو ”ہیڈے لکھن دا کیا مقصد اے؟ لکھن نال ہیڈ کیا
 خاص کم کار تھیندے تے ایس کم کار کیتے تیکوں لکھن دی لوڑ کیوں اے؟ چاہے جو وی وجہ
 ہووے پر لکھن دے کم وچ خالص سوچ وچار گھٹ ہوندے۔ گالھ اینویں اے جو ساڈے
 (اندرو دا) وجدان ساڈی نموشی وچ رہ ویندے جڈاں جو بولی دا مقصد ابلاغ ہوندے۔
 کوئی شک نہیں جو وجدان دے نتائج دی سنجان تھی سبکدی اے تے ایندے ڈسن کیتے کاغذ
 تے پھیلھوئے پیندے کجھ لفظ ای در بہرہ تھین۔ کہیں لکھاری کیتے اپنے ذہن وچ آئے
 خیال دی سنجان اوکھی نہیں ہوندی۔ جے وضاحت کرن کیتے لوظیں کوں جوڑ کرائیں جملے بنا
 ڈتے وچن تاں اتجھے فیصلے پنچھوں ساڈے وجدان تے پولی ڈوہیں دا عمل دخل ہوندے پر
 جینجھا وی معاملہ ہووے ساکوں اتجھے فیصلے دی وجہ پنچھن دا حق ہوندے۔ کامن سنس

جینکوں ساڈے عالم فاضل لوک بھل ویندن اے کامن سنس اپنے آپ کوں ہمیش دھریندا
 رہ ویندے۔ کیا ساڈی اے عام عادت نہیں جو اسان ہر نتواں لکھاری پن دی سک
 رکھدے عینگر کنوں اے پنچھدے ہائیں جو ہیڈے کولوں ساکوں ڈسن کیتے تنویں گالھ
 کیا اے؟ مطلب اے جو اتجھی گالھ جیندے کیتے ڈسن دی تکلیف چاتی ونچے۔ پی گالھ
 اے جو ڈسن بولن دا مطلب کجھ کرن اے۔ (To speak is to act) کوئی
 شے جینکوں نال مل پووے تاں او پیلھے دی کارنیں رہندی۔ اتجھی شے اپنی معصومیت گم
 کر ڈیندی اے۔ اینویں ای کہیں بندے دے رویے کوں جے کوئی ناں ڈتا ونچے تاں اوں
 بندے دے اگوں اپنا رویہ گھلدے جیندے نال او اپنے آپ کوں ڈیہدے۔ جیویں جو
 ہک ویلے او ناں کہیں پے بندے تے وی لاگو تھی سبکدے۔ ایس کیتے او بندہ چاندے جو
 جنیں ویلے او اپنے ناں دے ویلے اپنے آپ کوں ڈیہدے تاں او آپ وی ڈٹھاویندا پیا
 ہوندے۔ اسان کاوڑ ڈکھا کے بھل ویندے ہائیں پر ساڈا اے رویہ نہیں کوں یاد رہ
 ویندے۔ ایس گالھ بارے اُمید کیوں کیتی ونچ سبکدی اے جو او بندہ پیلھے دی طرائح
 ہووے۔ اتجھا بندہ یا تاں شرم ونچا کے اپنا اے رویہ جاری رکھی یا وت ایس چانکاری باد
 اپنے ایں رویے کوں چھوڑ ڈیسی۔ ایس کیتے جنیں ویلے میں پلینداں تاں میں کوئی پنچھون
 بیان نہیں پیا کریندا ہوندا بلکہ اوں پنچھون کوں اپنے کلام نال بدلیندا پیا ہوندے۔

نثر دا لکھاری ہک اتجھا بندہ ہوندے جیوہا بولی کوں ہک ثانوی فعل / کرتن دی
 طرائح ورتیندا پیا ہوندے۔ جیندے وچ فعل دا مطلب کجھ ڈسن ہوندے ایس کیتے لکھاری

کنیں ڈوجھا سوال، کچھن دی گنجائش بندی اے جو ”تساں ساکوں ایں جگ جہان دا کیرھا
رخ ڈسن چاہندے وے؟ تساں اپنے ایں ڈسن نال ایں جگ جہان وچ کیا تبدیلی گھن
آون چاہندے وے؟“

ہک پدھیل (committed) لکھاری اے چاندے جو لفظ آپ ہک فعل
اے۔ او اے چاندے جو کوئی شے ڈسن یا آکھن دراصل اُون شے کوں تبدیل کرن اے۔ او
اے وی چاندے جو ایں جگ جہان تے ایندے شیں دی کوئی غیر جانبدار تصویر نیں بنائی
ونج سگدی۔ انسان اگوں کوئی شے غیر جانبدار نیں، حتیٰ کہ انسان اگوں خدا وی غیر جانبدار
نیں۔ موٹی گالھ اے جو نژد لکھاری چاندے جو لفظ بندوخ دی گولی دی کار ہوندن تے
جئیں ویلے او اکیڈے تال او فائر کریندا پیا ہوندے۔

ہن تائیں دی گالھ دا بے نتیجہ کڈھوں تال لکھاری نے جگ جہان کوں کھولن
تے نشاں کرن دا فیصلہ کیا ہویا ہوندے۔ جئیں ویلے لکھاری اپنے آپ کوں بولی دی ایں
کائنات نال جوڑ پدھ ڈیندے تال او ول اے کڈا ہیں وی نیں آکھ سگدا جو او پول نیں
سگدا۔ جئیں ویلے وی کوئی بولی دی ایں کائنات وچ اپنا پیر رکھ ڈیندے تال کوئی وی استغھا
طریقہ نیں جیندے نال او ایندے باہروں آہنگے۔

لوظیں کوں آزادی نال ہک بے نال سلہاڑ ڈیوتے او جملے بن وین تے استغھا ہر
جملہ اپنی پوری کلیت نال منو جو درہسی تے ایں جگ جہان تے کائنات دا حصہ بن ویسی۔
حدتاں اے ہے جو خاموشی وی اپنی سنجان آلا نال کرویندی اے۔ اے اینویں ہے جیویں

موسیقی وچ ہک سہ دی وتھ دی سنجان اپنے چند ہاروں کھنڈرے سُر میں نال کرویندی
اے۔ استغھا خاموشی بولی ادا آپنا ای کوئی پل ہوندی اے۔ استغھے معاملے وچ خاموشی دا
مطلب ڈورا ہون نہیں ہوندا، اے تال بولن کن انکار اے تے ایں انکار وچ بلیکندارا ہون
اے۔ ایں کیٹے کوئی لکھاری ایں جگ جہان دے خاص رخ تے چپ راہندے تال اوندی
خوشی دی! وجہ کچھن وی ہک جائز سوال ہوسی۔ اُون کنیں اے کچھن جائز ہوسی جو تساں اے
گالھ آلائی، او گالھ کیویں نیں آلائی؟ تساں اے تبدیلی گھن آون چاہندے وے، او تبدیلی
کیوں نیں گھن آون چاہندے۔ استغھے سھے سوال لکھت دے سائل تے کوئی ودھیک اثر
نیں سنجیدے۔ کوئی ایں کیٹے لکھاری نیں ہوندا جو اُون نے شیں کوں خاص طرح نال
ڈیکھن تے آکھن دا فیصلہ کیا ہوندے۔ ایندے وچ کوئی شک نیں جو نثر وچ سائل دی اپنی
ہک اہمیت اے۔ پر ہوندا اے چاہیدے جو سائل پڑھن آ لے کوں اپنی پاسوں متوجہ کیٹے
متوں گذرے۔ لفظ اپنی گھاڑت وچ شفاف ہوندن تے ساڈی دید انہیں دے وچوں
ڈیہدی اے۔ اینویں بے لوظیں وچ گھر دے عد سے پاڈتے وچن تال اوندے نال
ابہام ودھدے۔

لکھت وچ سٹہپ ہک ملائم ریشم دی کار کوئی قوت ہوندی اے۔ مصوری وچ
سٹہپ دا اگواہاں اظہار تھیندے جڈاں جو کہیں لکھت وچ سٹہپ گھنڈ کر کھڑ دے۔ لکھت
وچ سٹہپ ساکوں اینویں شہہ ڈیندی اے جیویں اے کہیں مٹھی آواز یا سوہنے کھڑے دا
جادو ہووے۔ اے ساکوں اپنے تلے ڈے پھید انیں۔ چنگی لکھت بندے کوں کہیں شک

یا احساس متوں اپنی پاسوں مائل کریندی اے۔ پڑھن آلا بیان کیے دلائل کو اینویں منید ا ویندار ہندے جیویں او کہیں جادو وچ ہووے۔ پرنٹر وچ اتجھی جمالیاتی لذت اؤں ویلے خالص وچ بندی اے جئیں ویلے اونداسٹہپ تے ابلاغ ہک سودے وچوں گذر دے۔ اتجھے سادہ خیالیں کوں یاد کریندے ہوئیں میکوں شرم آندی اے جو کیویں آسانی نال انہیں کوں بھلا ڈتا گئے۔

لکھت دی صورت (form) بارے پہلھے کنیں کجھ وی نہیں آکھیا وچ ہنگد اتے ایں کیے اسال ایندے بارے ہن تائیں کوئی وی گالھ نہیں کیتی۔ حقیقت اے ہے جو ہر لکھت اپنی صورت آپ بیدی اے تے اوندے وجود وچ آوٹن دے بادای اسال اوندی پرکھ کر سگدے سے۔ موضوع (subject) کنیں لکھت داسٹائل تجویز تھی سگدے پر اے حتی نہیں ہوندا۔ لٹریری (لکھت) فن وچ کوئی وی اتجھاسٹائل نہیں جیوہا اپنے ظاہر تھیوٹن کوں پہلھوں وجود رکھدا ہووے۔ لکھت دے موضوع دا پہلھے فیصلہ تھیوے تے باد وچ اے فیصلہ کیئا ونجے جو اینکوں کیڑھے سٹائل وچ لکھا ونجے۔ پر اکثر اے ڈوہیں چٹاؤ کٹھے تے ہک ویلے تھیندن پر چنگے لکھاری کڈا ہیں وی لکھت دے سٹائل بارے اوندے موضوع کنیں پہلھوں فیصلہ نہیں کریندا۔ جیویں جو کجھ تنقید کار آہدن جو سبھ توں اہم گالھ اپنا سٹائل بولن اے تے خیال وی جاہ باد وچ آندی اے۔ پر اے تنقید کار غلطی تے من۔ خیال کڈا ہیں دی باد وچ نہیں آندا۔ ایندے اُلٹ جے کوئی موضوع کوں سٹائل دے طور تے گھنے جیوہے ہمیش ساڈے اگہوں ساڈی ترجیحات تے توقعات دی طراغ کھلے پئے ہوندن

ہاں اے گالھ سوکھی سمجھ وچ آویسی جو آرٹ اپنے آپ کو بدھیل (committal) بنا کے کجھ وی نہیں گلیندا۔ جیویں فنز کس دا علم ریاضی دے علم اگہوں ننویں مسئلے رکھدے تے جیندی وجہ توں ریاضی دے علم وچ نویاں علامتاں گھڑنیاں پوندن، اینویں ای ننویں وسیبی تے روحانی لوڑھیں دی وجہ توں فنکار اکلا کار کوں ننویں بولی تے ننویں لکھت لکھتی پوندی اے۔ آرٹ کڈا ہیں وی خالص پسندی (puritanism) دی سائیڈ نہیں گھندا۔

اے مضمون خزاں پال سارتر دی کتاب "What is Literature?" دے پہلھے گجھ حصے دا ترجمہ ہے۔

عزيز شاہد.....سادہ سنگت دے اول وچ

پبلڪ ريكارڈ يعنى کہیں مصنف دے بجائے ڈھیر لوکيس دے پتر پنے اتیں لکھتیں۔ تحریریں کوں آرکائیوز (archives) آبدن۔ سنجان کوں جیجھاں مواد وصول تھیدے اوندے وچ ہن آرکائیوز وی شامل تھيون پے گئے ہن۔ پچھلے تریہہ سالیں وچ چچکا چوکھا سرائیکی آرکائیوز ٹیے اتیں کئی ہک سالہ مرکز نہ ہون دی پاروں ڈھیر جاہیں تے لکھیل ہے۔

سرائیکی آرکائیوز کوں ڈکھ پجے تاں کئی دلچسپ گلھیں گھلدن۔ چٹھیاں ڈکھ کيس پتر لگدے کیرھے کیرھے سرائیکی مہاندراں چٹھی چٹھاں دے کم وچ ابردار اتیں ڈیلن آئے ہمن۔ جیویں جو مرحوم ممتاز حیدر ڈاہرا اتیں سید انیس شاہ جیلانی۔ سائیں جیلانی دیاں چٹھیاں کٹھیاں کرکجن تاں ہک مزے دار مجموعہ ٹھی۔ اینویں اے نقشہ وی ساہنے آندے جو اوکیرھے سرائیکی کرتاوے ہمن جنھیں تھجوں سرائیکی کوں خط و کتابت دی پولی بنا گدھا اتیں اوکیرھے ہمن جیرھے تمام پک تے کٹ منٹ دے ہوندیں دی کہیں ڈوٹھی طبعی اچھک دی وجہ کوں اردو اظہار کوں نہ نکل گئے۔ سرائیکی آرکائیوز کوں اساں سرائیکی لکھیل تاریخ دے ہک وڈے سورس دے طور تیں وی ڈکھ سکدے ہمن۔ ”سا کوں گبولن لوک گواٹھ دے“ اے کم وی شروع تھی گئے۔ سرائیکی دے بارے وچ تھیں ہن

”تخت شہر“ کوں آون شروع تھی گین۔ ایندے وچ وی کئی حرج نہیں پرکب ڈرتاں ہے اپنی دہائی آپ نہ ڈسن دے نقصان دا ڈر۔

سائیں عزیز شاہد دے بارے وچ اے پٹھ تھیاں چٹھیاں ہک چسولا مطالعہ ہن۔ آپ ہوریں شاعر ہون کوں علاوہ لوکيس دے ”سینگے سنگتی“ وی ہن جیڑھے اوہ کہیں دے نہیں۔

بھٹہ واہن رحیم یار خان
۲۷ نومبر ۱۹۷۹ء

سوہنا بھرا!

مجاں! تساوی خیریت دا طلبگار ٹھیک ٹھاک اے میکوں اپنے لفظیں دی کم مانگی دا اوں ویلھے شدید احساس تھیدے جیڑھے ویلھے میں محسن نقوی سرور کر بلائی یا سا کوں جواب لکھن بہنداں تے میکوں اپنا ہک اردو شعر یاد آویندے

قبط گویائی میں الفاظ بھی نایاب ہوئے

خشک دریا سے کوئی کیسے روانی مانگے

تے ہیں ویلھے میکوں سمجھ نی امدی جو کیا لکھوں؟ تساں میکوں شکوے کرن تے مورد الزام ٹھہرائے مگر سفر وچ جھاں لوکيس کوں مونڈھیں تے چاتے اپنے نال لائی رکھدوں اوہے وی جیں ویلھے اسا کوں آبلہ پائی دے طعنے ڈیندن تاں ضرور ڈکھ لگدے تے اللہ سیں انسان کوں صرف ایہا اضافی خوبی ڈتی ہے جو او اپنی کیفیت دے اظہار تے قادر ہے۔

تساڈیاں غزلاں، نظماں مل گئیں۔ میڈے اُتے جیڑھے اعتماد دا اظہار کیجے
اللہ کرے اوں تے پورا تھی پواں۔

اجازت

ممتاز حیدر ڈاھر

بھٹہ واہن، رحیم یار خان
۶ جولائی ۱۹۸۰ء

نگتی!

کچھ عرصہ پہلے ہک شخص کنوارے حرفیں کوں چن چن تے عبارتوں لکھدا ہا۔
اونکوں جواب ڈیون واسطے اپنی فہم دے ست سمندر کھگا لئے پمدے ہن، شعور دین تہیں
وچوں بوکھرتے تے لفظیں کوں چھنڈک پھوک تے دھوپو کراہیں اپنے مفہوم دے تن
تے ولہیٹن دی ناکام کوشش کریدی پمدی ہئی۔ میں سمجھداں میکوں اوں شخص نال محبت اے
تے یقیناً میں وی اوندے دل دی کہیں پختہ ایچ اپنی کم مائیگی نال موجود ہوساں جو ایہہ
جذبے یک طرفہ تاتھی ای نی سبکدے۔

صدیاں گذر گئیں، اوں شخص دی موجودگی دے سارے ثبوت تے گواہیاں
اوندے نال ای کتھیں وچ گئیں۔ میں نیچے جو او شخص محبتیں دی تلاش دے سفر وچ سنجان
دے سارے وس وچا بیٹھے۔ محبتیں دی تلاش دا ایہہ سفر اسان سمجھناں دے ہتھیں اُتے
لیکریں دی صورت وچ اُکیریا گئے مگر ایں چوکھی جنگ ایچ سمجھناں لکیریں کوں روشن رکھنا

سنجانی

پمدے۔ ہک لکیر وی مدھم تھیوے تاں ذات دے کتنے رخ اندھارے تھی ویندن؟

اون شخص دیاں یادوں تنہائی وچ جیہیں دیکھے بینگھاں ڈیندین تاں وچنی جدائی دا
کرب اپنی تمام تر شدت نال حملہ آور تھیندے۔ ایں کرب دے اگوں ہتھیار سٹن دی
بجائے میں اوں شخص دی تلاش ایچ ہاں۔ اگر تسا کوں اوندے متعلق کوئی خبر ہووے تاں
میکوں وی اطلاع کر بچو۔ تھورائت رہساں۔ اوں شخص داناں عزیز شاہد اے۔

ایسویں نہ؟؟

ممتاز حیدر ڈاھر

بھٹہ واہن، رحیم یار خان
۹ ستمبر ۱۹۸۱ء

نگتی!

رزق دی گول داسفر اساڈے ہتھ دین لکیریں تے ساہیں دے پنچم سُرین نال
وابستہ ہوندے۔ کون کتنا اچھا تے سچا سُر مریدے ایہہ اوندے بھاگ دی کھڈا ندے تے
اساں تاں اونویں ای سمیت دی شطرنج دے ماریے ہوئے مہرے سے۔

میڈ میں سطریں دے لفظ لفظ کوں کھتریندا، میڈی تحریر دا مفہوم پختہ ابھیٹاں۔
کاغذ دا لکھیا لفظ بین السطور کون کتنا وکھرا مطلب ڈیندے؟ یقین ادا پئے میڈی تحریر دی
وچ اکتھیں دے رسول دے ذریعے دل دے حرا وچ بیٹھے میں، تیں کتنی پھرتی نال بہتی
اے۔ حیرانگی تھیندی پی اے۔

سنجانی

میں اپنے رزق دے بھاگے وچوں تیکوں کتنا ارسال کر سبکداس؟ ایں
اندھارے کوں پھر ولن دی کوشش کریدا پیشاں۔ جواب آون اچ کجھ عرصہ لکسے۔ پر ضرور
اؤسے۔ توں انتظار کر سبکداس؟

توں یقیناً انتظار کر سبکداس جو اسان تاں ازل کنوں عرصہ انتظار اچ ہیوں۔ کجھ مند پی
وی سہی۔

کجھ عرصے تیں کجھ دا انتظار کر۔ میں یقیناً اپنی موجودگی دی گواہی ڈیساں

محبان

دور افتادہ

ممتاز حیدر

بھٹو واہن، رحیم یار خان

اظہار دے یقین دا پیکر نہ توں نہ میں

منکر ہے لفظ لفظ پیسیر نہ توں نہ میں

ہر کوئی ہے اپنے آپ تے شاہی تو مطمئن

اپنے بدن دی حد کنوں باہر نہ توں نہ میں

نقطہ اپنی جاء تے مکمل وجود رکھیندے۔ سوال ایہہ نی جو نقطے دی حیثیت کیا

ہے؟ بلکہ مسئلہ ایہہ ہے جو نقطے دی اہمیت کتنی اے۔ ایں نکلتے تے جیکر وسپار کرے تے

منہاج

بڈھی عقل دے کالے متھے والے بے رحم گنجر سوچ دے ملوک تن تے گھریاں بن ونجن۔

نقطہ جتنا وی باری ہووے اتنا سبک وزن تاں ہوندا ای ہے جو کہیں لفظ نال

وصال کرتے اوں دے معنی خوشگوار کر ڈیوے۔ تے میں بہر حال ہک سمجھا بسا لفظ آں

جینکوں اپنی موجودگی دے بھرم اظہار دے سوئچ تے ہوون دی نشان دہی واسطے ایں

کو جھ بے مفہوم ماحول اچ دکھ دکھ تے نقطے دی طلب اے۔ چنانچہ نقطے دی سنگت دی

تلاش دے ایں بے منزل تے بے انت سفر دچ مقصد ماٹن دے امکان دی خواہش وی ہے

تے امید وی۔

جے میڈے خلق دا دریا فرات وانگے ہے

تاں میڈی تریہہ وی آب حیات وانگے ہے

ممتاز حیدر

بھٹو واہن، رحیم یار خان

۱ مارچ ۱۹۸۱ء

میڈے ہتھ ہن توں نہیں سمجھ دے سلامی

میڈے دل دی سلیمانی اونویں ہے

میں اوندہ وصل منظر ویڑھ پھنداں

طلب دے تن دی عریانی اونویں ہے

میڈی سنجان واسطے تیں لفظ دے جتنے چہرے استعمال کین او میڈی شخصیت

منہاج

دے ظرف کنوں بہوں زیادہ وسیع ہن۔ چنگا تھئے جوتیں خود کوں وی ایں گالھ دی نظر ثانی واسطے رضامند کیئے۔ میں جیڑھا کچھ وی ہاں دیوار تے لکھیا ہو یا ہا۔ میڈے ابلاغ واسطے شعور دی کہیں تہہ کوں کیتھی پرتنا پمد۔ کیوں جورنگ جیبھاوی ہووے اوندی اشتریح سچے لفظیں نال ممکن ہوندی اے تاں ذہن اوندی اہمیت تے حیثیت کوں متعین کریندن۔

تیں میڈے حوالے نال اپنی سچائی نی کروائی بلکہ اپنی آسمان قامت شخصیت دے پیمانے نال میڈی ”شخصیت“ دے کھنڈریے ہوئے نقش چن چن تے میڈا قد بناؤن دی کوشش کیتی ہئی۔ توں تاں اپنی ایں کوشش وچ (شدت) کامیاب تھی گئیں لیکن میڈا چہرہ کچھ تبدیل تھی گئے۔ میکوں میڈے حوالے نال محسوس کریں ہا تاں میڈی صورت اپنی کھنڈری ہوئی ہر نشانی وچ واضح تھی کراہیں کاغذ دی سطح تے مکمل آن تھیوے ہا۔

میں ۲۲ اپریل کوں پرنسپل جی دی صلاح کیتی اے ایں کوں میڈا لالچ سمجھ یا جت جو میں تیکوں وی سڈیاں۔

ایہہ میڈا لالچ عیا جت؟ کوئی نویں غزل؟

ممتاز حیدر

فاضل پور

سینا

مدت دے بعد جناب دی نویں نظم سنن دے بعد دل آکھیے جو مبارخی ڈیواں۔ پرائی کلاسیک لوک فن پارے اساڈا قیمتی اثاثہ ہن۔ اساڈیاں پاڑاں ہن، اساڈا ماضی تے

اساڈی بنیاد ہن۔

گھب گھب مٹی، چھا تیڈی کھٹی
سونے دا نہیلا، مکھن تیڈا پیلا

ٹساں نواں تے پرائیلا، بہوں وڈی صنعت کاری تے محنت نال بہوں وڈا آرٹ تے فن پارہ تخلیق کیئے۔

ایں پاسے مزید توجہ ڈیو۔ گھریں اچ نچھوٹے چھوٹے پالیں کوں کافی نظماں یاد ہن۔ بجھارتاں جہاں کوں تلاش کرتے ایں سفر کوں باوقار بنزایا ونج سبکدے۔ میڈے پتر بسطین گوپا نگ کوں ہک پرانی لوک نظم یاد اے شہیت اتھا ہوں دے پالیں کوں وی یاد ہووے۔

اُجڑ دا میں آجڑی تے بکری میڈی مور
مور دا میں کھیر پیتا میکوں پئے گیا زور
بچ منسٹریں دی منگی چاتم ونج کھنوم لہور
لہور والے بکے بکے میڈی ڈیکھن ٹور
جی میڈی چیکوین تے کنگھی رکھاں جوڑ

فقط

تہاڈا شاگرد
تاج گوپا نگ

عزیز شاہد!

میڈیاں کتنیاں راتیں و سرن؟ پرچھیکوی رات یا پہلی رات وچھوڑے دی ہمیش
یاد رہی۔ میڈے نال ملن دی سک ہمیش اینویں رہ ویندی اے۔ میڈے بارے میڈی
”منافقانہ“ نظم کہیں نہ کہیں صورت سچی تاں بڈی اے۔ ڈوجھی رات نہیں آندی۔۔۔
کڈاہیں ہفتہ کھن توں تے میں کٹھے رہوں، بھانویں توں میں کینیں آونج تے بھانویں میں
تیں کئے آونجاں۔۔۔

بھین۔۔۔ آ! کوئی اڑی وت ادھ اج آگئی اے۔ نہ تاں پہلے اینویں نہ ہوندا ہی۔

ہک ڈرے جیڈی جندڑی تے

تریہہ لیہہ پئی نال سراب لتھے!

سڈیندیں تاں سڈ۔۔۔ نہ تاں چچے تھی۔۔۔ اج پیلھی واری تیں نال الاون

دی بے حد سک تھی اے۔

جاوید چانڈیو

شیت مہینہ کھن پیلھے اے خط لکھیا ہم۔ ول پوسٹ کرن بھل گیم۔ اج ولا سامنے آگئے۔

میڈی امانت اے میڈے حوالے۔ باقی حال اوہے ہن!

نماں شودیاں گوڑ ہنڈاؤن

نمیں دا کیا ڈوہ!

سُخاں

عزیز جان!

محبتاں! اُمید اے خیر نال ہوسیں۔

میکوں میڈے اُتے کاوڑ وی امدی اے پر اے سوچیندا جو کوڑ تیج تے میں کیا کر
گھنساں! کراچی ایج ”خواجہ فرید کانفرنس“ تے میں اصلوں کائینا آواں ہا۔ بس میڈی
کتاب چھین دی خوشخبری سن کے میں ایس سک ایج ہر حیلے اُتھاں بچ گیم۔۔۔ پَر۔۔۔!!؟
ہک خواہش دایں میں بہوں مدتوں اسیر آں۔۔۔ جو عزیز شاہد دی کتاب میں چھاپاں۔
تے۔۔۔ میں ایس کتاب کوں آپٹے خوانیں وانگوں سوہنا ڈیکھن چھنداں۔ تمام تر محبت
چاہت عشق دے باوجود منافت دی ذرا جہیں کالون وی سوٹی شے کوں کوچھا کر ڈیندی
اے۔ تے ”من دریا تے“ دے نال وی اینویں تھے۔۔۔ جو کہیں دے ہک قطرہ ”لو بھ“
نے ساری پُخس وچا ڈٹی اے۔۔۔ کاش اسڈا اعتبار اتلا باقی ہوندا جو اساکوں وی کئی سو بھ
کھٹن دا موقع مل سگدا۔!!

عزیز شاہد! ٹیلیوژن والیں ”ایوارڈ یافتہ کتاباں“ اُتے پروگرام ریکارڈ کرنا ہا۔ ”رُت

رنکلیوی والیاں۔۔۔“ میڈے ذمے میڈی کتاب دی فراہمی تے اوندے اُتے گالھ مہاڑ

لائی۔ کتاب میڈے کول نہ ہائی۔ صرف ڈاہ چندرہاں صفحے فوٹو کاپی شدہ ہن۔۔۔ میں سعید

خاور کوں (کتاب دے ”حقوق“ دا ”رکھوالا“ جو تھیا) ارجنٹ میل سروس تے خط بھیجے پر ڈاہ

ڈینہہ دے انتظار دا وی کئی نتیجہ نہ نکلیا۔۔۔ بہاولپور فون کیتم۔ ہک ”بی بی“ نے وعدہ کیا جو

عزیز شاہد سائیں

میکوں نہیں پتہ انہیں کلمات دے لکھن ڈاکوئی جواز ہے۔ ہنٹ میں سوچے ایہو ہک
جواز تھولا اے جو میڈے ذہن وچ آئین اتے تہاڈے پساؤں آئین۔ تہاڈی شاعری پڑھ
کیس پھپھوین۔ ایں کنوں علاوہ اے وی ہے جو ساڈی سب لاغرضی اتے فنا پسندی وی
ماحول اتے آسیو پاسیودی ڈات ہے۔ تہوں آسیو پاسیو کنوں لاغرض کتلا تھی سگدے
ہیں۔۔۔ خاص کر شاعری۔۔۔ بس میڈے اے اکھر تہاڈے آسیو پاسیودی کوئی واندھی
کو ای ہوسن۔ میں کنوں اے تہاڈی امانت ان۔ ٹساں تیں سو گئے تھی پودن:-

عزیز شاہد کوں پڑھ کیس اجو کے سینگے (ہم عصر) شاعریں دے بارے وچ ہک
تھیم چیتے وچ آیا۔ اے تھیم لکھ کیس ہک ڈوسرا نیکی میگزین دے ایڈیٹر کوں پٹھیا۔ پر چھپ
کیس ساہنے نہ آیا۔ اوں مضمون وچ اجو کی سرائیکی شاعری کوں دریائے سندھ دی بچی کندھی
دے شاعریں اتیں دریائے سندھ دی کھی کندھی دے شاعریں ایچ ونڈ کیس پر کھن دا خیال
پیش کیا ہا۔ ہک ڈومنڈ ہلیاں گالھیں اے ہن:

سندھودی پچا دی کندھی یعنی دمان وچ منظر دی ست رنگی کوئے نی۔ یعنی منظر دا
رکھیا اے۔ بیا اے جو جیوٹ۔۔۔ ہوند وچ امکانات دی کھیڈ محدود اے۔ وسپہ ای
اینویں ہے جو ہک پاسو کوہ سلیمان دیاں بے فیض چاڑیاں تے ڈو جھے پاسو سندھو رستے چکڑ

او یونیورسٹی دی لائبریری ایچ ڈیکھسے۔۔۔ بہر حال آخری ڈیہ نہہ یعنی کل سویرے جڈاں جو
میں پروگرام دی ریکارڈنگ کیےتے ویندا پیا ہم۔ تاں عطاء اللہ عیسیٰ خیلوی دے دفتر ایچ افضل
عاجزل پیا۔ تے عطاء اللہ نیازی دیاں کتاباں ایچوں ”من دریا تے“ کڈھ ڈتس تے میں
ٹی وی والیں اگوں ”سرخرو“ تھیم۔۔۔ پر ٹی وی والیاں کتاب واپس نہ کیستی تے ہن عیسیٰ
خیلوی دا قرضہ لہاون اوکھا تھی گئے۔!!

بہر حال کیمرے دے اگوں آونٹ دا پہلا ”چانس“ ہاتے اونویں اساں گالھیں دے گھوڑ
تاں اصلوں کانہی۔۔۔ پتہ نہیں ”کارکردگی“ کیہو جھیں رہی اے۔۔۔ ڈو جھانے جو اساں
تاں سبھ کجھ لکھ کے گئے ہاسے تے اتھاں پتہ لگا جو ”نی البدیہہ“ بولنا اے!!
باقی سنگت دانشا کیا حال؟

میں تیکوں کراچی ایچ وی آکھیا ہا جو سرائیکی دا ہک صحیح تے معیاری ادبی پرچہ کڈھیندا اپیاں۔
ایندے کیے ان چھپیا تازہ کلام فور اتوں وی پہلے بھیج۔۔۔ ایندے علاوہ جے وقت ملی تاں
نثر وی لکھ۔۔۔ سرائیکی شاعری تاں آسمان تے بچ گئی تے نثر شودی اجاں زمین دے سینے
تے وی نہیں بچی۔۔۔ اتے میکوں پک اے جو توں نثر وی سوئی لکھدیں
ساری سنگت کوں محسناں۔۔۔ فرخو کوں پیار باقی گالھیں میڈا اولد آونٹ تے۔

ارشاد امین

کیتی رکھ دے۔ محدود دمان ہک سچ حویلی آلی کار رہ گئے۔ ہک بے منظری دامنظر۔۔۔ ہک
 ڈکی کھڑی زندگی۔ شاعر ایں بے منظری وچ۔ ایں ڈکیے ہوئے ویلھے نال سینے نال سینہ ڈے
 کیس جیندے۔ او ایں بے رنگ آسیو پاسیو کون اینویں شست لاکیں، اکھ جھکائے بغیر
 ڈسیدے جیویں کوئی منڈھڑا چھڑو بے موسی اتے کریہہ ماری بنی دے ککڑے، سکروڑ منظر
 وچ ڈسیدے۔ ایں صلیب تے چڑھ کیس جیڑھی شاعری تھیندی اے۔ او
 رنگدار تاں نہیں ہوندی بھل ڈونگھی ہوندی اے۔ ایں بے منظری دی حالت وچ شعر آہیں
 شاعر دے متھے تے پکھر آویندے (آویندا ہوسی) دمان دے منظرو وچ واحد تبدیلی کھمن
 اے اتے کھمن کھمی تاں کھسی گئی کھیں دی بینائی۔

ڈوجھی پاسو۔ سندھ دی کبھی کندھی بھوئیں دے اتو پٹھور ریڑھ ہووٹ دی اتے پانی
 دے فیض دی پسواں منظرست رنگے ان اتے جیون وچ کھنڈار وی ہے تے امکانات
 وی۔ تھل توڑیں جیجھاں تاں اتے تسارہ گئے اوندے ڈوہائیں پاسو تھلو چڑیں کیتے
 امکانات دے ڈوسمندر بن۔ پچا دھو سندھو دیاں چھلوں تے وہیرے اتے پواہ تیں انہیں
 دی پہنچ اچ چہاں ہا۔ (چہاں تھل دا حصہ نہیں پر تھلو چڑیں دے مزاج دی ساخت دا حصہ
 ہے) جیون وچ رنگ اتے ہوند دے امکان تھل دی زبان کو شعریت ڈتی اے۔ پوادھ دی
 سرانیکی وچ باقاعدہ منظوم phrases (ادھ جملے) بے انت ان۔ زبان دانی (اتے
 سارے سماجی علوم) ماضی پرست حافظے (nostalgic memory) دے اُتے
 تھل دا سندھو دی کبھی کندھی دا شاعر اپنے چیتے دی پوتھی وچ محفوظ شاعری ادھ تھلین (تے

پھنھڑیں معنی آلے یعنی Unfixed meaning والے لفظیں) کون
 ولا ترتیب ڈیون دے فن دا ماہر ہوندے۔ بے شک موجود زبان خلق وچو poetic
 antiquity تے شعری ثقافتی حُسن دا بن گئے ہوئے لفظیں تے محاوریں کون باقی
 زبان وچو نکھو کیس نظم کر کھڑاؤن ای کمال فن ہے۔ تھل دی جدید سرائیکی شاعری دی پہلی
 کھپ دراصل زبان خلق وچ موجود linguistic antiquity اتے زبان وچ
 موجود اتے ماضی بن کیس و سندی، شعریت دی جمع جتھا اے اتے ابھو ایندی تاثیر دا راز
 اے یعنی جیڑھلے قاری اسامع آنجھے ڈوڑائے فریز زکون جنھیں کون اوندا چیتا کڈا ہیں سوہنا
 ہاتے بھلا چکا، شاعر دی پسواں ولا حاصل کریندے تاں ہاں اچ لگدی اس۔ وغیرہ۔

ایں تھیم دے مطابق عزیز شاہد کون دمان وچواتے اشوال کون تھل تے کچھی وچو
 مثال بٹا سگدے ہیں۔ بہر حال ایں گنجل مارے تھیم تے حالی کم کرن دی لوڑ اے۔
 ایں کون علاوہ عزیز شاہد دی شاعری وچ کچھ چیزاں آنجھاں ہن جنہیں کون
 بطور ہک عام قاری، ایں لکھاری ولا ولا محسوس کیتے۔ کچھ گالھیں زیادہ یقینی طور تے آنج
 سگدین۔ مثلاً

شاہد دی زبان دی ورت۔۔۔ لفظیں کون نظم وچ آسن دا عمل کمال حد تاں بے
 عیب ہے۔ کوئی لفظ زائد یا بے جا نہیں لکھدا۔ آکھن کون اے کئی جھیں گالھ اے پرا کیوں
 چیتے لکھ کین شاہد دا مطالعہ کرتے تے تاں قادری آوندے فن دے مزید تخلیقی کچھ کون معلوم کرن
 دیاں چہاں چنیدے۔ پیلیھے پیلیھے اے گالھ شاہد دی ہک نظم ”پیلیھی رات وچھوڑے“

دی“ وچو نوٹ کیتی۔ اوئیں اے نظم غالباً عصری سرائیکی شاعری دی ہکا، کھٹی ”سیح معلقتہ“ ہووے (جے کرایں طرائح دی تعریفی درجہ بندی تے بریکنگ روا رکھیں جیسے تاں) بلا شبہ اے شعری کلام دی تقریباً بے عیب فارم ہے۔ ایں مختصر نظم دی تشریحی حواشی وچ کئی جگہیں لکھیں سبکدین۔ مثلاً اے جو:

پیلھیاں چار لائیاں:۔۔۔ ہجر دے ہک مرحلے دی تکمیل تے رعایت لفظی دے سوہنے نمونے ہن مثلاً ”ڈرے“ دے ریفرنس وچ ”سراب“۔ صوتی ہم آہنگی (جیرھی دمان دی شاعری دا اوئیں وی ہک خاصہ ہے) دیاں زیادہ (لفظیں) مثالیں مثلاً: ”مندری مندری“ (پیلھا مندری noun ڈو جھا ہک بالکل جدا معنی آلا verb) اتے ”جیڈی جندڑی“ وغیرہ۔

بچوں لائن ہجر دی ہک state of mind یعنی حالات کنوں عبور transformation دا مختصر تے حتمی۔ مُوجز اتے معجز بیان؟ ”جاں ریت اندردی ریت بنی“۔

ریت (رے ت) دا بندے دے اندردی ریت (ری ت) بن وچن آپ ہک نواں مضمون اے اتے اوسھے تفصیلات رکھیندے جیرھیاں کہیں صحرائی دی کردار سازی وچ شامل ہوندن۔ ریت وجودی تحلیل اے تجزیہ اے فنا دا اٹنک جریان اے صحرا دی لامتناہیت دا حوالہ اے۔ ریت دی ریت ہجراتے ہجر زدگی دا لاجواب بیان اے۔ ایں کنوں علاوہ ریت اُن گنٹ لا محدود کثرت دی وحدت کیئے بے مثال بیان اے۔

ایں ٹرانسفارمیشن وچ جو حاصل تھیندے اگلیاں لائیاں اوندا بیان ان۔ ہک بنی معجز لائن اے ہے ”سک سُدھ دی سو بھ دھنوالی گئی“۔ ایں لائن وچ ہک کنوں ودھ انجوائن لمحوں ملدن۔ جنھیں دا ہک سطر وچ خیال رکھن عموماً اوکھا ہوندے۔۔۔ یعنی ہکے بیان وچ بغیر اوکوں بھنے تروڑیں ڈو جھا وکھرا یا اضافی بیان وی شامل کرن ایں جو اصل بیان دی فارم ذرانہ بدلے۔ پیلھا اتے بہوں موثر اتے refined شکل ہے جذبے دی۔۔۔ جیرھلے بندہ ایندے نال نبھاوے۔ نہ پوری تھیوے نہ کئے اتاں سک سُدھ بن ویندی اے یعنی نہھی لوڑھ ای پوری نہ تھی کیں شعور تے آگہی بندی اے۔ گویا محرومی نال نبھا آوے تاں اے عرفان بندی اے؟ گالھ اتھائیں نہیں مکدی۔۔۔ ڈو جھا بیان اے ہے جو سک کوں سُدھ دان تھیوٹن دا مرحلہ بہوں سوہنا اے۔۔۔ ”سو بھ اچ دھنولچ وچن“ جھیں blessing اے۔ ہجر وچ ہک واری فنا تھیوٹن ایں سمندر کوں سو دھن دے بعد سُدھ ملن۔ گویا ہجر دا ہک بہوں قابل رشک صلہ اے۔ اے گالھ شاہد وچ اتے شاید ہک شاہد وچ محسوس کر سگدے ہیں جو ہجرا سمجھاں سوہنا وی تھی سگدے۔ اکثر نظمیں وچ شاہد عاشق دی دامانگی کوں اتلا سنگار پنکار ڈیندے جو قاری معشوق دے تاثر کنوں باہر آویندے۔۔۔ شاید شاہد دا نظریہ عشق ہے وی ایہو جو محبوب دے طلسم کنوں نکلن کیئے عاشق اوں کنوں وڈا ہک اپنا طلسم قائم کرے تے اے ہجر کوں سو دھن دے بعد ممکن ہوندے۔

نظم دیاں چھیکڑی پنج لائیاں ہک پاسوا بن عربی دے کوڈ (وحدت وجود) دا سادہ

اتے جامع حوالے ان ڈوجھی پاسواں ذہنی نفسیاتی عالم دی جدید تشریح تے وی پوریاں
لہندین جیکوں شیر و فرینا/سیکرو فرینا schizo/hrenia آہدن۔ (سیکرو فرینا محض
نفسیاتی بیماری دے معنی وچ نہ۔ اتے اے اکثر شکلیں وچ بیماری ہے وی نہ۔ مغرب دراصل
شاید ایس حالت وچ جیون کون انورڈ نہیں کر سگدا اتہوں علاج تے جٹ ویندن۔ نہ تاں
بہوں سارے ذہنی کمالات اتے خوارق عادت ایس سیکرو فرینا دی حالت وچ سرزد
تھیندن)

اے نظم شاہد دے فن وچ لفظ ورتن دی بے عیبی اتے خیال دی وُنت دی جامعیت
دو متوجہ کریندی اے۔ ایندے بعد شاہد کون ولایٹ ٹریجے تاں پتہ لگدے جو اے
ڈوگاہیں اوندے وچ منڈھ لادیاں ہن پیاں۔۔۔ ڈگری دے فرق نال۔ شاہد دی
”عمومی عشقیہ“ better letters قسم دی شاعری وچ وی لفظیں داسٹوڑا
(economical) استعمال اتے فکر و منطق دے دائریں پورا ہوون ڈا حسن
نشا براے۔ مثلاً ہک ٹکوی تے سلھوی جھیں نظم۔۔۔ ”پینگھیں وانگوں ونگیں والی“۔۔۔
اے اووہا شاہد دے نظریہ عشق دا عکس اے۔ اے نظریہ باقاعدہ کلاسیکی فلسفہ عشق دا حصہ
اے جو محبوب مجازی ہک ذریعہ، ہک لمٹس، ہک عمل انگیز کون ودھ کجھ نہیں۔ معشوق بیچارہ
ایں ٹھسی داہل اے تے بس۔ ساڈے اندر ورنگ و سِرنگی (آپ بے رنگ تھی ٹرنگی؟)۔

وقت، لمحہ، ویلھا، جھٹ۔ اے محض سائنس دان یا ریاضی دان دا مسئلہ نہیں بلکہ
فنکار دا وی مسئلہ اے۔۔۔ ویلھا ہک نہیں۔ ہکے ویلھے لکھو ”ویلھے“ کٹھے وگدے ویندن۔

بندہ کہیں ہک ویلھے وچ سمولاتھیا ویندے۔ (اے فنا کون بعد جیون ڈا ڈوجھاو ڈا المیہ
ہے) ہر فن کار دا تعلق اپنے ”ویلھے“ نال عجب کئی گانڈھواں اتے ترڈواں ہوندے۔ او
اپنے ”ویلھے“ وچ پھنسیسا ہویا نہیں ہوندا۔ کہیں کہیں ویلھے جیرھلے اپنے جھٹ کون
تھڑکدے تاں نال وگدے کہیں جھٹ دی جھلکی ڈیکھن وچ کامیاب تھی ویندے۔ بنی
طرائع بیان کروں۔۔۔ تاں اے شاید جھٹ دی اکائی داترٹن۔۔۔ time unit دے
split تھیون جھیں کوئی صورت ہوندی اے۔ غالب ایس حالت دا ابتدائی اشارہ ڈتا:

کبھی ہم ان کو کبھی اپنے گھر کو دیکھتے ہیں۔

حضرت فیض ایں نکتے کون پکڑے تے وت ”بیان ناممکن“ دی کوشش کیتی اس۔
چنانچہ مشکل پسندی کون ہُن فیض صاحب دی بس ہکا نظم کشش کریندی اے۔

”اب کے آئے ہو تو ٹھہرو۔۔۔ کہ ہر اک چیز وہی ہو کہ جو ہے۔ شاہد ہک نظم
”اساں زل گئے ہیں“۔۔۔ (یاد ڈو جھانا پیل۔ ”نکھیر دے دی نظم“) وچ پیلھی لائن کون
لاچھیکوی توڑیں۔۔۔ time split (اے کوئی سینڈرڈ ٹرم نہیں) کون ہتھ گھنن دی
کوشش کیتی اے۔ ایں نظم وچ فیض صاحب دے سوہنے narrative کون مختلف
اتے غالباً ودھیک ہک گالھ اے حاصل تھیندی اے جو پتہ لگدے جو کلاکار ”جھٹ“ دے
”وحدت“ نہ ہوون ڈا موہوم ادراک حاصل کرن دے بعد اے جھٹ جیں کون میں لنگھدا
پیاں اے ہک نہیں، ایندے وچ وچ کہیں بے جھٹ دا اولوں وی ہے۔۔۔ ایندے اتے
ارتکار کریندے اتے اپنے جھٹ کون اپنی فکر دی تپش نال ترور ڈیندے۔ جھٹ دے

ترن نال، اوندے اپنے وجود وچ پاڑے ویندے۔

اساں رل گئے ہیں

جو پیلھے تیکوں الوداع کر کے ڈیکھوں

یا میڈے وچھوڑے منظر سنبھالوں (چنوں اپنا چنیا۔ وغیرہ)

شاہد سوہنا! اتو لکھیے کلمات بس تیڈی امانت ہن۔ تیں توڑیں بجن۔ انہیں دا ایہو مقصد
اے جو کھائیں توں ہیویں انہیں سکھ شادا میں نال۔ کھائیں اساں ہیں، اپنے رنج
رکھیں نال۔ تاں وچو جیرھی وچھ اے اوندے وچ کوئی تندتاں ہووے۔ توڑیں لکھا بے
معنی کلمات دی تند۔

تہاڈا

احسن واگھا

کہانیاں

صندوق قری

ملک عبداللہ عرفان

(1)

”ہر گھے ماء تے مارے وچھا، جیڑھا کجھ پئی کریدی ایں توں پئی کریدی ایں میڈی دھی
نمائی نال، تے او مادا بھٹو وی اوہو کجھ کریدی جیڑھا کجھ توں گئی آہی ایں۔۔۔“
وئیں او کھوبلی رن آں! اکھیں توں پاسے تھی، متن بھٹن جوگے دانے ڈے
چھرائیں۔ دھی۔ دھی۔ دھی وڈا چٹی و دیں ہیں سرتے دھی کوں، جہیں ما، جہیں ماسی تے
کندھ ایرے تے آسی، ایہا ہئی وی سئی میڈے پڑدے ڈاء دی۔ سندھ نہیں کتھوں لکھی
پئی ہئی، اے بھونڈن میڈے سوہنے شہو زادے دے لیکھاں اچ۔۔۔“

”مری زئی ایہو سوہن سہرا۔۔۔ جیندے تے کٹ دی و دی ہیں۔۔۔ نہ راہیا ایہو
مان۔۔۔ مھر کیسا کھائیں گاڈی تلے آتے، تے میڈی نمائی دی پند چھٹسی۔۔۔“

اوں کٹ دے منگر کوں کھو دے کھاڈے اچ رکھے تے ٹوکرے اچ سنیاں،
منج دی بچی اورھی توں باہر کھنڈیاں بھکریاں تے رکھی، تے سواہ اچ لہریاں انگلیں نال
بجھون، بجھیدیں ہوئیں موہر سالھ دے در اچ کھڑی، وٹ کھانڈی کس کوں تے وت

”ڈھیر جو کھے نہ جکھ امڑی! کرند لہند جوگی دی کہانی اے، کرن ڈیوس ہٹ جیڑھے کر
اے۔۔۔۔۔ آپے اپنیاں کیتیاں چھسی۔۔۔۔۔ اسوں کیوں اپنی بجالی کھپاؤں۔۔۔۔۔“
”اومری امڑی! پیں کال مونہیں کوں ڈیکھ تے تاں ہڈاں کوں بھاگدی میوں ناگیکھ
کھا دھا جو میڈے پیو دی اُلی تے لگ تے ڈیر کوں پیں ہتھوئی نال پرنا آیم تے انج
اؤں شودے کوں وی سکھ داسا نہوس گھنن ڈتا۔ اینویں ایندھی دھی میڈے پتر
کرنے۔“

تے او۔۔۔۔۔ جیندے ساہ دی تند اؤں مور کھ نال اڑی ہوئی ہئی جیکوں اوندی ما
تلے ڈے تے پیرے پیرے کھڑی کریدی ہئی۔۔۔۔۔ تے سس جیندے ٹھڈھیاں
ہیلاں ڈیندے ویراں دے چار چار کھڑے کٹھے کھڑی چویدی ہئی۔۔۔۔۔ اوندے
لنگاں دی آسکت اتھائیں مک گئی۔۔۔۔۔ او مونہوں الفوں بے نہ الاٹی جتھ ہئی تھہ
گھرے جیڈے ڈھڈھ سو دھی اتھائیں آکر تے بڑھ تھی گئی۔

(2)

بھگی پوون توں چھی ورھیں اگے جڈن اوں ڈاڈا دے دیڑھے اچ گھ
کھولی ہئی تاں ایں جھگے دے بخت دیاں دُول دولاں ہن۔ بھانویں جو بختار دایوٹو
پھیری تے یاری باشی آلا بندہ ہا۔ گھر بار دے دھندھیاں کوں موڑی کھیا ای نہوس چاؤٹ
وی پیو پھر اکڈا ہن مٹھ نہی گھستی۔ خاص کر اوندی چانچی دھی بختار وی منڈھ لا دی اُشنا
رنگ رنگیاں پٹھا کاں پاوٹ دے پلکے جیج کوں ہمیشہ پورا کیا ہانے، بختار وی منڈھ

وی اُشنا کی تے رنگ رنگیاں پٹھا کاں پاوٹ دے پلکے جیج کوں ہمیشہ پورا کیا ہانے
بختار دایوٹو جھا جیج وی ہنو کھڑا ہئی، او اپنے پترے سکھاں لدھے کوں جیڑھا اؤں توں
چھڑا ڈوسال وڈا ہا، نہ کہیں دے نال کھیڈن ڈیندی ہئی تے نہ کہنا میں کھاؤنچن ڈیندی
ہئی۔ سدا ایہو پورا راہندا نہس جو ”اوندے نال میں کھیڈساں“ اوندے نال میں
دیاں۔۔۔۔۔ تے بھڑدی وی سکھ توں ڈھگ ہوندے نال ای ہئی۔ مجال اے جو سکھے
دیاں سکیاں بھینٹیں اوندے نال لکھیں بہہ کھیڈن ہا۔۔۔۔۔ او آوٹن سیتی دھاما گھت
ڈیوے ہا، مٹی دے گھر ہون تے بھانویں۔۔۔۔۔ گھانگھیاں دے بنائے، گسائے تے
تھوں ماریے ڈانداں دے جوڑے۔۔۔۔۔ او سبھ کجھ بھن بھروڑ تے بھکاٹے ہا۔۔۔
اتجھا ہئی اوند اے بلکا جیج۔

(3)

وت پورے وسیب اچ کئی اتجھا بنوارا آیا جو وسیب دا کرن گای ا کھیند اتھوت
پیا۔ وسیب واسی کا نا کا نا تھئی گئے، کئی چلیے کئی مرید ہانے تے جیڑھے پچ گئے، او
گھٹاں اچ لگ وُسر مول تھی کراہیں، اکھیں بھر کا بھر کا تے گھٹ کمت دے سھناں وسیبی
وسلیاں کوں مولے ڈھوراں واکن، کجھیں توں تمیند اڈہدے رہے ہے۔ بھلا اتجھ تماٹھے
انہاں گھٹاں اگے ڈٹھے ای کڈن ہن جو کٹھاؤں کئی پچڈ بنا پچاؤں کاں بکسں تھیں پوون
دادھرک مریدے۔ پرتھیا اے جو انہاں گھٹاں اچ وی اُکر تے سوڑ سگور شروع تھی
گئی تے بکھ انج نچن لگ پئی۔ کچھ اے وی ویہر ویلے تھیندے، بنگھر پو تھیندے ڈھڈھ

دیاں سپیاں کھولن سانگے ہک پے توں نکھو گئے۔ وِت جینویں چھل مہدیہ آون توں آگے
کولیاں اپنیاں اگیاں آساں مُراداں دے آنے چا کراہیں اتکھی تھارھاں سانجھ آندئیں
جتھوں ایں ڈر بھوکنیں کچھ کڈھ پر تاوی آون۔ اینویں ہی ایں ویسی بھویمب اچ نکوے
بالاں نال وی تھیا ہا۔ اُنہاندی جھوڑ آل وی انہاں دیاں نکویاں نکویاں خوشیاں تے آساں
دے ہلکے جیجیاں کوں چاتے انہاں دی بجالی دے کہیں اتکھے اکتھے اچ سانجھ آئی ہئی
جیکوں لو جوانی دے بے اکتھے ڈیہناں اچ ای باہروں کڈھن ہن تاں اکھیدا ویلے
گو ویلے دے ڈر بھو وی انہاں کوں دی ہوم تھی گئی ہئی۔

میندھیرے دے پیو ملک آمدو دے دانیاں کوں وی ایہا لٹ لگ گئی ہئی۔ سکھے ڈھڈھ
دے ہوئے کھائیں مونہہ کروچن کیتے پھاتھے پلے وا بگ اڈے اڈے دو بیٹھے تکیدے
ہن۔ اوڈک انت ایہو نکھتا جو سار اُتیر نکھڑ گیا تے ست اٹھ سالھیں کوٹھیاں والے دولاں
ڈیندے و ہڑے اچ گدڑ ہوا گن لگ پئے۔

(4)

میندھرا کھکھے کھوہ تے کھای کماون جو گارہ گیا ہا۔ ہن روزی اُوہا ہئی جیڑھی کھ
پنج تے پوری پی تھیدی ہئی۔ کڈے گیاں پنجوی پنجوی سالہ مستا جریاں تے کڈے گیاں
ترائے ترائے چار چار دا ہندھڑ کا بنجیں ڈاچیاں گھوڑیاں تے منجھیں گائیں۔۔۔۔۔ سھناں
گھوہاں دی بھوئیں ڈوڈو چار چار خٹاناں اچ پناہ گیراں کوں وِٹن گئی ہئی ایں گھوہ
وی کئی بچھلی کیتی کرنی اگوں آئی ہس جو کجھ کلے شلاٹ تے ڈاہ ویہہ وگھے کہان شہر

پناہ گیراں دے وِٹن اُتے تھ آگے ہانس اُتے چنگے دہانے ویلے دیاں نشانیاں چالھی ہک
ہکریاں تے ہک جوگ ڈانداں دی وی سنبھالی وداہا جو گھر دا گاڈا گھلید اپیا ہانتاں جتدري
کہیں لیکھے دی وی نہی رہ گئی۔

وِت سال پسالی جوان تھیندیاں دھیاں داسیک۔۔۔۔۔ جڈن وی کہیں ہک دی شادی
کریندا ہا زرا پر اکنگا تھی ویندا ہا۔۔۔۔۔ اوتوں کئی اتکھا اُتو چڑھیس جو پر نیٹے پتر سکھے کوں
اگھاں پڑھن کیتے کانچ پتھ ڈتس اے۔ او ویلے ہن جڈن جو وڈے وڈے ٹھنڈھ
زمیندار وی اپنے چھوہراں توں ہتھ مٹھو اگے ہن۔ کہیں اٹھویں اچوں کڈھ گھدا ہاتے
کہیں نانویں ڈاہویں اچوں۔۔۔۔۔ پر میندھرا او چٹا ہئی جنیں ست پتھ ہارتے وی اپنے
چھوہر کوں پڑھائی توں نہی ٹھلہیا۔۔۔۔۔ او پتر کوں پر ناتاں پٹھا ہا پر اندرو اندری جھورا
وی کھا دی ویندا ہس جو پہلی اے شادی کرتے بھتر بجی تے پتر ڈوہاں نال گیت کما تم پر
ایندے اچ وی اُندا اپنا کئی ڈوہ کیناں ہا۔۔۔۔۔ ریتاں پر تیاں پالیاں ہس اپنے پیو دا
آکھیا من تے شجھ گٹھیا ہس۔۔۔۔۔

پیو سڈ تے آکھیا ہن۔۔۔۔۔

”بچو! اتساں ڈوہائیں پتر میڈیاں آکھیں داسو جھلاہوے۔ میڈا پچھو ہر ہن گھروے۔ بھرا
میڈے دی دھی وی جو ان اے میں آکھیں نوٹن توں اگے اے ڈیکھ گھناں ہا جو میڈے
ڈوہیں پتر ہک تھی گئیں۔“

”بابا سیں! آکھیاں تاں ہا ہس جو چھویر کوں پڑھنے سٹ چا گھر دا مولوی ہئی۔ چار

جماتاں دی پکی آپہں بھری ہنس۔ اگوں او آپ سنبھال گھنے ہا۔ پراساں باندرتاں چنگی ریت
مُونہہ کوں چا ملی ہنس اگوں کیا تھیںسی۔۔۔۔۔؟“

”ہمیشاں رت کوں رُمیاں لگد نین پچر!“

”بڈاں کوں بھا وی تاں بگدی اے بابا۔۔۔!“

”بھٹا کر۔۔۔“

”چلو آکھ جوڑتے وے۔ وِت کیا۔۔۔“

جیڑھے ڈنہہ پتر پر ناؤں دے اُہر کیئے ملک میندھرا اپنا جھیکوی چھھارا پہاڑواں دا سوئی مُودا ڈے تے وَلیا ہا تاں اگوں مارکا، اوں دے پُرانے یار بیلی اپنے اندر دی کاوڑ مٹھی کرن کیئے اوں توں اگے ٹالھی تلے کٹھے تھے پیٹھے ہن۔

”۔۔۔۔۔ میں سسئیں تپا ہاں مندرے تے ہم ایندے کو لکھ۔۔۔۔۔ ولن آ لے دی چندھراں سالی
مستاجری پوری تھی گئی ہئی تے ماتا جین داس ڈوجھی واری اپنے کھوہ تے شہروں آیا ہئی مال
منی تے نغاہ بھنوا تے سدھا ہار ہڑ گیا ہا۔ اپنی بھوئیں کوں چدھاروں بھوں ڈُل تے ڈٹھا
ہس تے پنجوی ورھیں دی مستاجری اگوئیں لکھ ڈتی ہس تے آکھیا ہس۔ ”بھینویں
شالا ملک آ! اپنے جیندیں میڈے کھوہ کوں نہ چھوڑیں بھانویں جو رتہ پیسہ نہ ڈیویں میڈی
آتمار جا ڈتی ہئی۔۔۔۔۔“ ”کیا بھلو بندے وے سسئیں! اینداتاں کھیر چھا کتے تھ
پیندے میں آپ ڈٹھے سوہٹا! بکریاں دے مونے روز ہک لیل ڈا ڈھیندے ہن، منگھیاں گھيو
دیاں تے کئے کھیراں دے ڈٹے پئے راہندے ہانے کو لکھ پر سسئیں لکھیندے وی تاں وت

[illegible]

اکھے کہیں بکھ چے گئی اے؟ اگے رب داڈ تاگھٹن دا کھینسی۔ ایویں اچائی وڈ کیاں دیاں
 پڈیاں توں وچھڑوں۔۔۔۔۔“

”وئے یار! تیں تاں اوندی شادی توں اگے دی ڳالھ ٹور پڑتی اے۔ اساں اوں توں کچھ
دی بیٹھے کریندے ہیں۔۔۔۔۔“

”۔۔۔۔۔ ہا۔۔۔۔۔! جینیویں بخت تاں اکھیندا چھتا تھی تے جمیٹر گیا باجٹ کول ترائے
ترائے چار چار سنگرے پنگرے کھوہ واہندے ہانس منجھیں گائیں تے گھوڑیاں ڈاجیاں
دی کئی وا جاکیناں ہئی کہیں وڈے خان دے اتلے پیلے نہ ہوسن جکلے ہیندے کولھ ہوندے
ہن۔ ہئی نئی نوڑ تے ملدی ہئی۔ رڑھیں اکھیندا ابوکیدیاں تے شوکیدیاں ہن۔ جوان دی
سکس ہتھ ہتھ جیڈی تھنیاں آلی ترائے سو ٹرنی بکری جیڑھیلے ایالاں دے پچھوں ناچے
کریندی تندیراں ایچ ٹردی ہئی تاں لنگھدے ٹپدے بندے کول ما نہی جایا جواتھائیں دا
اٹھائیں ساہ جڑن تے کھڑ نہ ونچے ہا، بکریاں کوئی ڈیکھن۔۔۔۔۔ تے مجال اے جو بکریاں
وی انوں انوں رڑھ کول مونہہ چا مارن ہا۔ ہو۔۔۔۔۔ ہوے۔۔۔۔۔ منک جو گئے چنگے

وہیلے۔۔۔۔۔“

”۔۔۔۔۔ہُن کیارہ گبیس شودھے دا؟ چوی دی چنج دی چھویں پھوڑی تے سُر اُتے پڑی پڑی داخان تے اووی حیدر اُمنڈ ہنہ پاند۔ سُد نہیں کیندی نظر کھا گئی ہنس۔۔۔۔۔“

”وڈی حیاتی ہنس یار! او ڈیکھو آوی گئے۔۔۔۔۔“

”وہیلے بلی میندرے آ کر اڑاں توں اگے ملک ماہی اُج بکریاں ہُن تے میڈیاں ہُن۔ ڈسدے اُج توں اُپٹے بھاگاں دی چھیکوی نشانی کوں وی دھوڑ کیتی آندیں۔۔۔۔۔!“

اگوں اوں ڈکھولا تھی تے ٹھڈھا شوکڑا وی بھریاتے آکھیں:

”کا! ایں تل دی بھاگ تاں کراڑاں دے نال ای ٹر کین، چو کھی مند پئی اے نڈا ہاں میڈے وی تاں چالی اٹھ سلہر بندے ہن۔ کتھ ہُن اُج!“۔۔۔۔۔ او اینویں ٹرت الاٹا جینویں ایندا ٹختہ پکیندا آیا ہووے۔۔۔۔۔

”تے اے مار کا بھنجر اں بییاں تے کیوں گپے پٹھن۔ کتھاں ہن انہاں دیاں سو سوسالیاں وستیاں؟ چھڑے کراڑ ای نہیں اُجڑے میاں! اے سارا وسیب اُجڑے۔۔۔۔۔“

وَت چُپ۔۔۔۔۔ اکھیندا سبھناں کوں کیرا رِنگھ گیا ہووے ہر کئی بھیاں وہانیاں کوں یاد کر کرتے اکھیں سِیاں کیتی بیٹھا ہا، ککھ بھر بند اتے مٹی بیٹھا کھتریندا ہا۔

(5)

بختار دے پوتاں او بھیدیاں وی وچ کھا دھیاں ہن جیر دھیاں پہوٹاؤں کیتے

بھرا گھنا ڈتیاں ہانس۔ سارا ڈنہوں تاس گھیندا ہا یا چھو ہراں چھٹکراں نال بھٹکلیاں کھیڈدا ہا۔ تے رات کوں خلقت کٹھی کرتے ویکیاں مارے بادشاہاں تے ملوک زادیاں دے قصے سُنویندا ہا۔ اے ڈیکھاں فضلاں دے نیٹے تے اوں کڈا ہن اُس نہی کینا، ڈال ہالاں سُدھا فصل واڑی کریندا ہا، اُپٹے کیارے بارے وی تے بیاں لوکاں دی وی چھاہیں داخر چین پانی بناتے وت اٹیاں انہاں ببتساں اُج پے ویندا ہا۔ تڈا ہاں اِنی بختار کوں سینگیاں سرفیاں تے وڈ وڈیریاں اوندے چنگے لیکھ گنویندیاں ہن۔

”کر گھن، کر گھن پیو مادی سیوا! اگھاں تاں تیں مرھانی بنے“

”چار جہاڑ بے ایسے ہنی، وِت تیں تکیاں تے پچوٹے۔۔۔۔۔“ حالی بھج گھن انہاں ٹھکھیاں کپڑیاں اُج، کچھ تیں رگورنگ تے وانووان پٹھا کاں ہنڈھاوٹھیں۔۔۔۔۔“

”ہا۔۔۔۔۔ کیوں نہ ہنڈھیں، سوہرے دی ست ضلعاں اُج سُنچ اے“۔۔۔۔۔ تے گھوٹ وی تاں آہدن وڈا افر پیانڈے۔۔۔۔۔“

اُون سیت کھمن واگوں اوندی مجالی دے ادا کھے سو جھل تھی تے وسم ویندے ہن جہاں اُج کوئلیاں دے آنیاں واگوں اوندے پلپٹن ایلے دے چانچ، وپرے تے پلکے جیج، اُج تونیں وی سانجھ لاتھے ہن۔ وِت شادی وی تھی گئی۔ چار ٹھکھے بادھویں گھگھرے ہک چٹالا رُنگ تے ڈوستھناں نال میل کھاندے سیپ بھریے چولے اتے ست بھٹی بادھویاں رتیاں چُنیاں ملاتے پورے ست جوڑے ملے ہانس ڈاجھ اُج۔ سونے دا پانی پھریاں کنناں دیاں ڈوچیلکوں، ہک کوکاتے کئی چھلا مندری وی نال ہس۔ پُرُونیاں ماسیاں

دے بیور تریور، ڈاڈے دے پورے ست جوڑے ست ڈوہراں تے سوڑیں سرھانے
 'سونے دیاں لوکاں جڑ تو 'نوپا' ارکاں تو نہیں چاندی داچوڑ، پیراں دیاں اُدھ اُدھ سیریاں
 کڑیاں تے اہناں توں وی باری گل دی ہسی۔ اے اوگا ہتے ہن جہاں کوں ڈاڈے اج
 تیں کہیں تھوک کوں وی نہی ڈکھایا۔ شہیت اے اوندی موہری زنانی تے اوندے پالاں
 دی ماء دیاں نشانیاں ہن جیڑھی جوانی اچ ای مرگئی ہئی تے ہن تو نہیں انہاں کوں کتھائیں
 پوری رکھیا ہس۔ ڈاڈھی واہوا تھی۔ اُتوں ساہوری وری تاں اکھیند الوکاں کوں ہوا ای کر
 ڈتا پورے اکوی جوڑے تے او وی آرکڈی، مورا کین، فلا لین، پلھی، شنگھائی تے سچے
 ریشم دے۔ وت اُتوں چھج گاہیاں دا جہاں اچوں کجھ تاں ملک میندھرے دے چنگے
 ویلے دیاں یاداں ہن تے کہاں کوں اوندی ذال بیباں مائی نکویاں نکڑیاں گوجھیاں کرتے
 اپنے لوہندے دے جائے پتر دے ہرنے کیے بنویندی تے لکا لکا سنبھیندی رہی ہئی۔

سچ تاں آہدیاں ہن او رئاں جہاں نال اونک کپیندی تے پھٹیاں پتھڑی ہئی
 ”اڑی بختار آ! ہیں توں ڈاڈھی بختاں آلی۔ شادی کنیں کچھے تاں تیں مرھائی ہووے
 مرھائی۔۔۔۔۔“

اے سبھ کجھ ڈکھ تے اونکوں اینویں لگا جینویں او بن ای گئی ہووے مرھائی۔ ملک میندھرا
 پاپیے وٹوں بندھرا ہر وھر وپے گیا ہا، پراجن وی وسیب دے ایں تل اچ آدرمان ڈا ڈوجھا
 ناں ملک میندھرا ای ہا۔ اچن تو نہیں وی اندروں باہروں دے موضعناں اچ وپار وے یا
 رڑھ رنگوی کیے کتھاؤں باہروں آوٹن آ لے نوئل وپاریا راکہ ملک میندھرے نال کئی

پرانے گنڈھ گنڈھ پیسے سک سکونداں یا گھٹ توں گھٹ وی میل پیترتے بھاجی بیادری
 دے سانگے جوڑ ٹھہراتے ڈسیندے ہن جو انہانداں بار بھرم ودھے تے پیر چنے
 ۔۔۔ ہن جیڑھیلے جو پرانے لوک وی اوندے وہانے ویلے دے ناں دی پت سود کوں
 مان سمجھدے ہن تاں بختار کیوں نہ سمجھے ہا۔ اوتاں اوندی نوہہ وی ہئی، سکی بھتر بچی وی ہئی
 تے اوندے کالج دے پڑھولے پچڑے دی کنوار وی۔ وت او آوٹن سیتی اپنے آپ کوں
 ملوک زادی کیوں نہ سمجھے ہا۔۔۔۔؟ ایں ساگلوں نہ جواو پک اتجھی چھوہر ہئی، بھل ایں
 کیے جواوندے متھے اے سبھ کجھ سمجھن دے ایرے اگے توں ستریے تے پکے پرودھے ہن۔
 تے اے جیڑھی دھودھا تھی ہئی تے سونے چاندیاں دے گولے وچے ہن اے وی ہوں
 ملوک زادی دے لیکھاں بھاگاں داہوکا ای تاں ہا۔۔۔۔

(6)

جیڑھے ڈینہہ بختار ستواڑے توں پرتی اے تاں ڈو جوڑے وری دے ست
 جوڑے ڈاجھ دے تے بیا کئی ہلکا پونا پھل پتر چھوڑتے بچدا سبھو ڈیپ ڈان کتھائیں پلے
 لاڈ تا گیا ہا۔ ایں سفلیاں دی مرھائی کوں اپنا سبھو کجھ چھنا چھورا تھیوٹن دا ڈبھکا تاں ہوں
 سیت ای پے گیا ہا، ہانہہ وی دراہ تھیا ہس پر او اتجھی ہوڈل وی کینیاں ہئی جو تھڈے
 دُون سجا گھندی یا پتچ سور تے رنگن لگ پوندی۔ اونکوں ہکوی تنوار ہئی اپنے گھوٹ سکھے
 دی۔

”رنگ چا گھن اپنے سونے رُپے، میکوں نہیں بھاندے، پر میڈرے ڈیپ دے کپڑے ولا

ڈیون۔ اے تاں انہاں دے نہیں۔۔۔۔۔“ سُنے لوکیں اوں اپنے گھوٹ کوں ڈاہڈھے
لاڈ نال آکھیا ہا۔

”کملی نہ تھی وڈے جیڑھا گجھ وی کریندن، چنگاں کریندن۔۔۔۔۔“ اوں اپنی
کنوار کوں سمجھاوَن دا ڈاہڈھا ترلا کیتا، پراو آہدن ناں جو ذال پئے دے لیہ دی جوں
ہوندی اے۔ اوڈک من ای گیا جو سبھائیں اپنے بیو ماء نال ہر و بھر و گالھ کر لئی۔ وت کئی
تے بھانویں پوری کیتیں وی سئی اے گالھ۔۔۔۔۔ پچھے اپنی تھارھاں او وی کوڑے کیناں
ہن۔ چٹے کپڑیاں دی لاج رکھی و دے ہن۔ اتوں ترائے دھیاں دا بار اٹھانا ہانے،
کرھیوں کھڑ دے ویندے ہانے۔ تے اے جیڑھا پاہر لے ڈیپاں ڈاناں دا تو براہا، اے
وی تاں شریکویں اُدھار ہی۔ اج نہیں تاں سبھائیں انہاں اپوں کہیں نہ کہیں دی دھی بھین
دی شادی ہر و بھر و تھیوَن ہی، تے انہاں ہک تھوک آلا تر یور پئے کوں تے بے دا بے کوں
گٹھاوَن ہا۔ او اتھوں چپ کرتے اٹھی آیا تے کنوار دے اگوں سفیاں دا ڈھگ لاتے رکھ
ڈٹس۔۔۔۔۔ وڈا افرٹن دے سُفنے وڈے سارے بنگلے چا کراں بیلیاں تے موٹراں دے
سُفنے۔۔۔۔۔ اتے انہاں وٹوں اوں توں منگی ہس چھڑی چپ دی گھٹی تے بس۔۔۔۔۔

چانچ تاں اگے ای مک گئے ہانس پر ہُن اوں ملوک زادی اپنی مجالی اچ کوئلیاں دے
آئیاں جے وپرے تے جیج دا او اکھا وی اکیھند اسدا اکیتے بند کر ڈتا۔ او ہٹھلھے
مولے وت پا گھدونس تے جپ گئی کم اچ۔ چوتھے اٹھویں پیکیں وی ویندی ہی پرا تھان
رات کڈا ہن نہی ٹکی۔ ویلے نال پرت آوے ہاتے نماشیں دا مال ڈھانڈھیاں آلا ٹو کہ

چناڑاں نال آویں آٹکو اوے ہا۔

اوڈک سکھے دیاں چھٹیاں دے ڈھائی مہینے مک ای گئے خیر نال، بختاڑ ای او ندے سھے
سپڑے لے گول پھول تے دھوتے جن۔ او ندیاں کتاباں کا پیاں وی جوڑ ٹھہارتے
پدھیاں ہن، وت آپ وی مہل چڑے کڈھ مُساگ مل، رتی مُس دی ٹکی نال تھوڈاں کوں
لال غلال کرتے تیار تھی گئی۔ او ندی کچھے ماری ٹکوی جی صندوقری کوں سارے گھر آلیاں
بس ہوں ڈیہ نہ موہری وار ای ڈٹھا ہا۔

”پتر! توں کڈے۔۔۔۔۔؟“ سس پچھیس۔۔۔۔۔

”اپنے گھوٹ نال بیا کڈے۔۔۔۔۔!“

”گھوٹ نال۔۔۔۔۔؟“

سکھے سمیت سبھاں گھر آلیاں دے وات پئے گئے

”میں وی نال ویساں۔۔۔۔۔“

اول اینویں آکھیاں ہا جینویں اج توں توں ورھیں اگے کراڑاں دے زمانے او سارے

کھیڈ کھڈا وے بھن بھروڈ سٹیندی ہی، گھر ڈیاں ویندی تے جیج۔۔۔۔۔ سچ کریندی ہی جو

۔۔۔۔۔ ”میں وی ایندے نال کھیڈساں“

”میں وی ایندے نال ویساں۔۔۔۔۔“

سس سمجھائیں،۔۔۔۔۔ سوہرے سمجھائیں، ناناں کشامت کیتی پر رکھ

میں۔۔۔۔۔ اے تاں شیت کوئلیاں دے آئیاں آلا او ڈو جھا اکھا ہا، جیڑھا چنگی ریت

گھل گیا ہاتے ہن بندھیوں اچ نہی یاد آندا گھوٹ لیس لاتے ہک پاسے گھن گیوس
آکھیں:-

”۔۔۔ بھلی لوک اے! میں اُتھاں چھوہراں دے کٹھے راہنداں، سویلے کالج وینداں
نمائشیں لوکاں دے پال پڑھینداں۔۔۔ تاں ونج تے سکاڑا ٹکڑ لکھدے ابا بھٹی دیاں
کچیاں پولتاں کرتے فیس جو گے پیسے ڈیندے، کڈاہیں تاں آون جو گا بھاڑا نکس
لکھدا توں اُتھاں

میڈے کٹھے کینویں راہس۔۔۔؟

”میں میڈے نال ای جلساں۔۔۔“

وت وی اوندا ویرا اوہو ہا۔۔۔

”جے نہ نیواں تاں۔۔۔؟“

اوں چٹی آتے آکھیا۔

”وت میں ما کولھ راہتاں، میڈے پیو مادی پا نہی بھی پڑنچ تے آئی ہاں، مثل نہوے
گھدا میکوں۔۔۔ جن گھگھی اچوں باہر آگیا ہا۔۔۔ اوں بختار کوں بچھاتے ڈٹھا
تاں آکھیندا اوہا بختار ای نہی۔ اوندے اندروں کئی بیا تھوک پیا الیندا ہا۔ کئی ان سونہاں
تے اوپرا تھوک اوٹیشن دوڑ پیا تے سندا گیا جے توئیں سن سگدا ہا۔ پر ایندی
کوں چپ آونی نہی نہ آئی۔ جیڑھیلے اوڈسنوں رہ گیا تاں وت رنج تے رنی۔۔۔
کھڑی وڑی نہ پئی تے صندوقڑی سوڈی گئی سدھی ما دے گھر۔۔۔“

(7)

انہاں پنج چھی ڈہ نہاں اچ بیا کچھ تھیا تے بھانویں نہ تھیا پر صندوقڑی دی
دھانک چڑھ گئی جتھاں چڑھنی نہی۔ موہرتاں سکھے دے سارے بھر پورا گھر پھرول ماریا۔
کاٹھ دیاں صندوقاں، پیسے، نیاں، مٹورے، گہیاں، کلہوٹیاں تے منھی اُتے سا بھیاں
ساریاں پچھیاں کھاریاں اُتے تو نگ جہاں اچ کئی نہ کئی شے سا بھی لاتی نہی۔

پر ہر شے بامان نہی اوندا ڈاجھ تے بیا نک سک وی اُونویں دا اُونویں پیا ہا۔ آکھ بھی چھک
گئی تے تاں کیا جھک گئی اے ایں صندوقڑی اچ؟ بھوں ڈُل تے گالھ بھلاں تو تیاں تے
آڈھکی جو شہرٹ باء رن جادو کرنی بس، ایندے اچ اوہے تویت تے بھل دھاگے لکائی
رکھے نس، گھول گھول پلیندی تے ساڈے شینہہ جو ان کوں مادی مونہاں بنیندی رہی اے
تے ہن او پجدے ٹوٹے ٹوٹے بوٹے اوڈھر کر گئی اے۔

بھانویں جو اجن بختار دی ماتوئیں انہاں دا اے بھلاں تو تیاں آلاشتہ نمی پنا، وت وی
او آپ اُتھائیں ہر ویرہوچ گئی۔ جو ان دی دھی اسجھا ہانہہ آلا جتھ گھیندی نہی جو اگلے کوں
ڈنڈوں پے ویندے ہن تے ایں داء نال اووتی دے کئی جوڑ ڈھبائے ہن تے اے داء
نہی پٹ پٹوت۔ وت بھلا کیوں سختی چنی کھڑی نہی جو اوندے متھے آوے تے پیے پتر
پٹاؤے پر اُتھاں تاں اوکوں متھے آون کیتے کہیں دی بھال بھال دی لوڑ ای کہیاں نہی۔
اوں بچن سیت ای جھولی چا چاتی تے لکھ نہ چھوڑیں اُنہندا اُتے اُنہاندے اگلے
پھلیاں دا۔ وت اُتر چوٹے اچ دھی دنی طلاق منکوس۔ ہوئیں اے وی سٹائی گئی جو

بیڑھیلے تہاڑے توں جان چھٹی میں دھی کوں او درڈیاں جیندے اگوں تہاڑا امرن
پانی بھر لیس۔ بس اٹھاؤں صندوق قوی بارے انہاں دی موہری رائے وی سروں وٹی
نواں وچار پوندیں ای بیباں مائی کوں تاں آگیا جکلمبا۔۔۔۔

”۔۔۔۔۔ مونہہ۔۔۔۔۔ تاں گالھ اتھ ہی۔ میکوں تاں اگے ای ایہو تو کھلا کھا دھی ویندا
ساڑے نال دروہ تھیا پئے۔۔۔۔۔“ وت اُوں ڈوبا ئیں ہتھڑا اپنیاں سٹھلاں کنیاں۔۔۔۔۔
”۔۔۔۔۔ دوئے میں مٹھی دیاں اکھیں تے کھوپے چڑھ گئے ہن دوئے۔۔۔۔۔ دوئے
اے کیوں نہ سوچیا جو اے بہان ساری پرانے جو اناں نال لئی ہاری کریندی تے بھریاں
چویندی رہی اے تاں بھیلو ماء ایندیاں بھیت کشیاں ہر و بھرو چا تیا ہوسن۔ بس میکوں تاں
ہن سو جھلا تھئے جو ایں بھاگی صندوق قوی اچ اپنے یاراں دیاں نشانیاں سانجھی
اے۔۔۔۔۔“

ساریاں دھیاں جھلن آلیاں ہن پر اُوں تاں ویں ہکل ہکل تے پاڈ تے تہلٹ۔۔۔۔۔
آجھی سیت ملک میندھرا ہموں کنڈ کرویندا ہا۔

(8)

چھن چھن وانا نگھا کرتے سکھا جتے دی نماشیں نال ای ر شہروں ول آیا ہا۔ اونڈے اے
ڈیہہ ڈاڈھے اوکھے نگھے ہن سد نہیں جو کاوڑا ہئی یا سارے بھر دے سامھنے ہک
خصمانی توں بے بھرا تھیوٹ دا وچار ہا جیڑھی پلٹن توں اونڈے سفیاں اچ وسدی آئی
تے وہانے ڈھائی مہیناں اچ اونڈی لوں لوں اچ ساگئی ہئی یا شہیت اونڈے سیں ہووٹ

دی ہووٹ پر کوہ۔۔۔۔۔ اُوں اتلیاں ڈھگ ساریاں کتاباں پڑھیاں ہن جو بندے کوں
ای سمجھدا ہاتے انہاں پنچ اوکھے ڈیہہ انہاں اچ وچار وچار تے ایہو اٹ کڈھیا ہس جو
چھڑکوں چھڑا شہر و پنچ دا وپرائیں، بھل سچ اے ہے جو اُوں توں وی تھی تے جیون دا سوچ
نہیں سگدی جو جھیرے رات ہووے وچھوڑے رات نہوے۔ پردھن بنا اوندا اے
کینوں پورا تھی سگدے۔۔۔۔۔؟ جیڑھیلے باباؤ یکے سئیدے تاں شہیت سچ ای آبدے
ہاں ہا دھن دی نہوہا جیڑھی ویکے پویندی تے لکھاں محبتاں اُچڑیندی اے۔۔۔۔۔
چکیاں! سمجھیاں گالھی کوں۔۔۔۔۔ کاوڑا اچ کیڑھی لھت اے۔۔۔۔۔

چھن چھن کر اہیں ما تے بھٹیں توں لوٹن مر چیاں پر کیا جیڑھا کجھ سنیا ہس، اوں اونڈے
سارے کتابی وچاراں تے پو دیاں دناوتاں کوں ڈھوڑ کرتے رکھ ڈتا۔ اوتاں ہوں رات
ای ساہوویں ونج تے ہک بیکڑی کرن چاہندا ہا پر مانہ و پنچ ڈٹس جو سنج ہی رستے اچ جیڑھا
کراڈاں دامسان اے او بھگی توں کچھ کہناں لوکاں دا گانا بھن چکے۔ وت وی اُوں مونہہ
دھارے نال ساہوویاں کوں ونج اٹھایا، ذال تاں اوکوں ڈیکھ تے ساہ گھنن ای و سرگئی
رس دے مونہہ تے کوئلیاں پیاں ٹردیاں ہن۔

”نہیں اتھاں ہا ہن نہیں آیا۔۔۔۔۔“
کاوڑا نال آلا تا:

۔۔۔۔۔ بھل اے چھن آیاں جو طلاق کھواوٹن کیڑھیلے چلنے شہر۔۔۔۔۔
”طلاق کھواوٹن۔۔۔۔۔؟“

اوندی کنوارکی بچی تھی تے پچھیا:

”لکھندی طلاق۔۔۔۔؟“

”میڈی پیا کھندی۔۔۔۔!“

اوں اپنیاں ساری رات دیاں جاگیاں رتیاں اکھیں پوڑیں دیں ہوین اوسوں آکھیا۔

”پر کیوں۔۔۔۔“

”ما کنوں کچھ۔۔۔۔!“

”کیوں اماں اے کیا بیٹھے آہن۔۔۔۔؟“

اوں گت ڈے تے ما توں پچھیا، اوند االا اکھندا کھوہ اچوں پیا آندا ہا، تھوڑی نیلے

گئے ہانس تے پوٹھی لگی پھھر۔۔۔۔

”ہا ہا۔۔۔۔ مگلی میڈی طلاق۔۔۔۔ تے گھن تے راہساں ہن۔۔۔۔ جیڑھے لکھ

وی ڈین نساں ایہو گھنن جوگا“ ویلا مھر سنے تے ہک نہ بچنے ناں۔

اجن او جھولی چاؤن کیستے جڑ دی بندی ودی ہئی تے اتوں بھکاواں کھلاسر تے تھاہ

وہیں۔۔۔۔

”اوائے میڈے تاں بنیا دکوں۔۔۔۔ نور حضور دے ویلے نال وت منڈھ پئی ہدیہ

ایں۔۔۔۔“ شعیث بختار داپوہنوں ویلے نماز پڑھ تے وہڑے دے نال آلی کچی مسیت

اچوں نکھتاہ تے ذال دیاں صلواتاں سن تے اتھاؤں کھلا چھک ماریا ہس۔ اوانہاں ڈیہ

الیندا گھٹ ہاتے ایندی آڈھنی ڈھیر کڈھیندا ہا۔ بختار اپنا سر وی ہلایا تے ماکوں کاؤڑ

آکھیں۔۔۔۔

”اچھا تاں توں انہاں کتیاں کوں لگی ودی ہانویں تے ہیں بھولئی کوں کئی سند ای نہیں

رہی۔ چنگاں وت ہن توں موئی دامونہہ ڈیکھیں۔“

اے آکھ تے اوں ٹھلھا ڈلاسر تے کینا اندر گئی تے صندوقی چا تے گھوٹ نال ٹر پئی

چیندے بارے اوکوں اجن توئیں وی کئی سندھ کتیاں ہئی جو ایندا زولا ہن کتھوں دا

کتھ وچ کھڑے۔

جیڑھے ڈیہنوں دی او ما کوں چھوڑ تے ولی ہئی تے گھوٹ سمیت سارے ساہوریاں دی

زبخی وٹی ڈھکی ہس ہوں ڈیہنہ دا اوندے اندر وی ہک ہنو کھڑا وٹاندا آگیا ہا۔ اوں

صندوقی کوں اپنے بھرم دامسلہ چا بنایا ہا۔ سندھ نہیں جو کٹرھیاں ست پتلاں اچ وچ نکایا

ہس اوکوں وت بھانویں جو گھوٹ کاؤڑ تھیا ہس، سس ہللیاں گھتیاں ہن، بنا ناں لیس

لائے ہن تے سوہرے اپے گل نال لاتے اوندیاں چپ چپاتیاں واہندیاں ہن جھوں

پونجھیاں ہن۔۔۔۔ پر اوں ہکا چانیتی ہئی چپ، تے جپ لگی ہئی کم اچ۔ کیا ڈیہنہ تے کیا

رات جے توئیں ہڈ کڈھیندے ہانس او بھمبھیری واکن بھوندی رہی، تے ہن بھانویں جو

بھریں ہڈیں ہئی وت وی نکا سک کم سمیٹی رکھدی ہئی۔ گھوٹ وی ہن ڈو ڈو ترائے

ترائے مہدیاں پچھوں پھیرا پیندا ہاتے کاؤڑ ساؤڑ کرتے ٹرویندا ہا۔ ماء ڈو جھے چوتھے آہرو

بھراویندی ہئی پر آندی شعیث مونہہ داچیر ہارواؤں ہئی۔

(9)

ایں واری وی ایہو کجھ تھیا ہا چارنچ ڈیہہ اگے ملک میندھرے بھرانال صلاح

کیتی ہئی۔

”کا کا! بختار بھرے ہڈیں ہے، توں وی غیراں اچ کھے کھوہ تے بیٹھیں، میں
وی اتھاں کھسی جا بجال اچ بھتھا ہویاں، اتھاں وتی دے ایڈے وڈے وہڑے اچ بابا
تے مترئی اچ کھپ دے وات اچ ہن، دائی وی اتھاں وتی اچ راہندی اے۔ میں
آہاں توں وتی اچ ہڈی چاہا۔ جے ڈاہڈھا اوکھا تھنیویں تاں بختار دے ویم کنیں کچھ
وت ول ونجیں کھوہ تے۔۔۔ چار مہاڑے بابا وی خوش تھی ویسی، گالھ پک گئی بختار دے
پیودی ہڈی وتی اچ چوتج آئی۔ ہن بختار دی مادیر فخر آندی کھڑی ہئی دھی کون گھسن۔ تے
دھی ہئی جو موڑی اوں ویلے تیں تھوں ہلن کون تیار ای کنیاں ہئی جے توٹیں سکھان
آکھ۔ تے سکھ دے آون دا اجڑن کئی پک کنیاں ہا۔ اوڈہ نہہ وی اوہیں ساگہوں آئی ہئی
مُو ہر دھی نال متھاماری رکھیا ہس تے اوڑک ہیں گالھ تے سمجھو تھیا ہا جو بختار اپنیاں لوڑ
دیاں شیں ہنیں پٹھ ڈیوے تے کچھ جیڑھیلے سکھا آوے تاں آپ ہوندے نال لگی
آوے۔ تے بختار اپنی لوڑ دی جیڑھی چاڈتی ہئی اوہی آوہا لو دی ماری صندوقی جیڑھی
پچھلے کئی مہیاں توں پیئیدی پئی ہئی تے اچ توٹیں کہیں کون وی لھیں نہی لھسی۔۔۔ اوتاں
صدوقی ماں کون ڈے تھانواں داٹو کر اچاتے، کھوہ دے کھاڈے تے دھوون مانجن ٹنگ
تے پچھوں ماسین سدھی ونج تے اوندی سس دے گائے پی گئی ہئی۔

(10)

ملک میندھرا پچھوڑے آلے ختان اچ ٹنک کون وٹو ودا ولیندہا جیڑھیلے
اوندی دید اورھی اچ لوہدی ہک جئی مگرے تے ونج پئی وت پچھوں ہک مگرے آندی
ڈٹھیں، تاں کہی اتھاں سٹ تے کھوہ دو دھر کیا۔ اتے ڈہدے تاں نو نہہ کھاڈے تے
نیراں تھی پئی اے۔ چکے نال ٹھڈھے پانی دے چھنڈے اوندے مونہہ تے سٹیں، جہاں
نال اوندی اکھتاں کھل گئی پر اتلی آسکت نہوس رہ گئی جو آپوں اٹھی تے بہہ وی سگے۔ چاچے
میندھرے آسراڈٹس، اوچھو نہاں تلیاں یک تے بہہ گئی تے بانوریاں بانوریاں اکھیں نال
اروڑی توٹیں کھنڈے ہوئے انہاں بھاڈیاں کون ٹکن لگ پئی جیڑھے ملک میندھرا
واہندی اڈا۔ اچوں کڈھیندا تے کٹھے کریدا آیا ہاتے اتھاں اوکوں انہاں حالیں ڈیکھ تے
پا سے بھکا مارے ہس۔ نماشیں توٹیں بختار وتی چاڈتی گئی، ڈاڈے دا سنج تھیا وہڑا
آکھیندا ہک واری ول وس پیا۔

انوں یارن دا یا سکھے کون سڈن کیے شہر ٹریا انوں اوندی ماء بکھاں دائی پال جمن
دی مبارخ آن ڈتی۔ بڈھڑی مبارخ تاں آن ڈتی پر لگدی سروں مَنجھ مَنجھاری اچ ہئی۔

”خیر تاں ہے ماسی؟ چھویر ٹھیک ہے نا۔!“

ملک میندھرے نیراں تھی تے پچھیا۔ جینویں جو اوکوں اگھاں دی گھڑک گئی ہووے۔
دائی وی مگرے نہ پئی۔ آکھیں :-

”اللہ بھانویں خیر ہووس پچوڑا تے شالا جوانیاں مانے۔۔۔ پر کُنکاں کنجھاریاں پچھیاں

”مونہہ ماریاں۔۔۔“

”ہائیں۔۔۔!“

”ہا۔۔۔ بچو۔۔۔“

”حکیم کوں چا آؤں ماسی؟“

او میندھرے کوں سڈ تے انج گھن گئی۔۔۔

”کئی فیدہ کینی بچو۔۔۔! کئی اندر داروگ ہس۔ میکوں تاں جھٹ گھڑی دی مھان لگدی اے۔ جیڑھا تیل پھل گھٹنی ہنٹیں گھن رکھ۔۔۔“

بختارو رو ڈاڈھا اوکھا پیا تھیدا ہا۔ ول ول شارتاں ڈیندی ہئی۔ بیچ چھی جنیاں رلیاں تے پڑ پچھے سودا چاتے اونکوں بوہے دے سامھنے آرکھوئے۔ ساری رات سمولی وتی جاگدی رہی۔ پھر ڈینہہ چڑھے کوں سکھاوی آگیا۔ بختار دیاں اکھیں تاری بدھی پیاں ہن پر اے تار سیدھی بوہے دے پارویندی ہئی۔ انوں سکھادر دے سامھنے تھیا، انوں اکھیند بختار دے سارے بت کوں ہلاوا آگیا۔ اوں اپنا بچدا پورا زور بھرتے اپنی ہانہ اتاں چاتی۔ سکھے بھیج تے اوند اہتھ پیا۔

”کیا حال اے سوتر۔۔۔!“

ولدے ایچ بختار دیاں اکھیں اچوں ڈوہنجھوں وڑھیاں تے مٹھ کھل گئی، ہک نکوی جی کچی اوندی تلی توں تھک تے تلے ڈٹھی تے اوسایاں ورھیاں دی تھئی گئی۔

ملک میندھرا ڈاڈھے پتیلے دل دامانس ہا، پُر اوندے پتر سکھے دی ہک ہنجھ وی نہ

نکھتھی۔ نہ کھٹوا چنیدیں ویلے نہ سامی ایچ لہندیں ویلے تے نہ چھیکوی ہک مٹی دا ٹیندیں تے ولدیں ویلے۔ بختار کوں مٹی ڈے تے ساری وتی، مندر چھوڑ کیے وت ڈاڈے دے وہڑے کٹھی تھی گئی ہئی۔ مولوی دے اگوں پتہ وٹا مٹھے چا ولا دا، کجھ پرانے جوڑ تے بہوں سارے نویں اچھاڑے لاتھے ہن۔ جھیکو ایچ بختار داپو اواہا سندوقڑی چا آیا تے آٹیاں واہندیاں ہنجھوں پونجھ تے سکھے توں پچھنیں:-

”پتر! میڈی بختار کوں اے سندوقڑی ڈاڈھی بھاندی ہئی، جے آکھیں تاں اے وی ختم ایچ ڈے چھوڑوں۔۔۔ ایندسا باب دی ہونکوں مل ویسی۔۔۔“ سندوقڑی ڈیکھ تے سکھے کوں او نکڑی کچی یاد آگئی جیڑھی بختار اونکوں مردیں ویلے ڈتی ہئی۔ اوں سندوقڑی چاچے توں گھن گھدی، کھیسے اچوں کچی کڈھ تے کھولینس تاں اورگورنگ تے وانو وان کپڑیاں دیاں کتراں نال، نک ٹوٹن بھری ہوئی ہئی۔ سکھے اپنے کمبے ہتھ دا چمبا بھرتے انہاں جھگولیاں کوں ڈٹھاتے وت انہاں کوں ہانہ نال لاتے سرلی دھاڑ پھل ڈتس۔ شصیت اوندیاں پاکاں غمستان ایچ تازی پوری بہشتن بختار توئیں وی بچدیاں پیاں ہن۔ جیندی مجال دے کہیں اکھے ایچ، کوئلیاں دے آتیاں واگھوں سانجھے ہوئے سوہنے کپڑے پاؤن دے سارے جیج اجن توئیں وی جیندے ہن۔

خان وڈا

اشوال

”رات ول دھم گئی اے“

نیو خان دا لہور و نجن آلا اخیر لائٹ تیارھا۔ اعظم خان آنت کھا آن بچیا ہوئل تے۔ اوکے لاء توں ای اتنا وڈا ہا جو سارے اوکوں خان وڈا سب بندے سُن۔ سنگتی اوندے ہک ہک کر کے ادھر رات دے تلک گئے۔ اماں ہوٹلے بند کرن چاہندا ہا، تہوں اوں خان وڈے کوں چھرک پٹوائی:

”سرکار۔۔۔۔۔ سُن چلوں“

”کھیر مک گئے“ سرکار تے مامے دا ڈھیر زور ہا۔ خان وڈے سُنی اُن سُنی کیتی۔ اوچا دے ہوئل تے باہون پیا چاہندا ہا۔

مامے اپنی گھتی تے چھکے وچ پرچ بیالیاں چھنکاء کے ولا اپنی زبان اُپترائی ایس:

”سائیں کوچ دا بیلا اے۔۔۔۔۔ کوچ دا بیلا“

”چپ اوے نیلے دا پتر“ ناں تھئی میڈی بے واٹھیک۔۔۔ مریں کوچ دا ویلا آکھیا کر۔ خان وڈے مامے دی تھج کیتی تے نال ای ڈونہیں ہک بے کوں تھکیاں تھکیاں آکھیں

وچ بھر کے کھل پئے، جاگدیاں کیتے وی تے سُنیاں کیتے وی۔

تھوڑی دیر تاں خان وڈا مامے کوں محبت نال ڈبہدار بہا۔ ول ہو لیس ہو لیس آرو ڈتے لے دو مونہہ کیتس۔ سامھنے سڑک سیدھا اچ جتھاں سفیدے پئے ڈسدے سُن۔ دوروں جھک تارا خرناتاں خان کوں خیال آیا۔ ایندی لکیر نال اُوں چھیکوی کنارے تیں جتھاں آسمان زمین نال پیاملد اہا۔۔۔ کوئی ٹر پووے تاں اُتھ کھائیں گئی دا اثر تاں نہیں۔“ اُوں اپنے دماغ کوں فالٹو کم توں چھنڈ کیا، بھانویں جو اوندیاں پدیاں وچ سمھن کیتے کافی تھیکو ابہر چکیا باپراووت وی نندر کوں مزاحمت پیا کریندا ہا۔ ”کم گنوں تاں غمھی ڈردا، پر کوئی ہووے تاں“ اپنے مونہہ سر اینویں اُپھیاں سدھیاں سُچندیں راہ اچ اوکوں بکھو گٹانے دے پتر کدرے تھوڑا نوڑ کے سلام کیتا:

”سردار صاحب“

خان کوں لکھا جیویں کدرے نال اوندی کچھ اچ بھاری وی چُچھ ہلا کے اوکوں سلام کیتا ہووے ”سگریٹ ہے“ خان وڈے چُچھیا:

”ایم پیسی اے“ کدرے جیب اچوں ڈپٹی کڈھی تے خان کوں آکھیں:

”ڈاٹھی گکیاں۔ کوئی مسئلہ نہیں۔“ خان وڈے اے آکھ کے سگریٹ بکھائی تے لچھی دے گھر آلی گلی گھندا، بھورھے آلی حویلی دے اتوں ولدا او اپنی وساخ تے آگیا۔ بھورھا، پیو اوندے بلند خان بٹوایا ہا، جیڑھا انگریز دے ویلے داریاں رڈ ڈی، ایس پی ہا، بھورھے آلی جاہ مشہور اے۔ لچھی نواب ہوئل آلے دی دھی ہئی۔ نکلی عمر اچ اوکڑیاں دے باہروں

ڈھل دی یہاں نکھستی۔ پوہ اوئارنڈی بازی اتے ہنہیم ایج جوانی گال کے سُن دھیاں دی سکائی تے پیا کھگھدا ہا۔ لچھی اوئدی اُدھ وِچلی دھی ہئی۔ اے وی آہن چلدی ہئی پر خان وڈے ہک ڈہنہ قرآن چا کے سبھ کوں یقین ڈیوایا جو ”نہیں چلدی۔ صرف مُجرا کریندی اے۔“ حالانکہ ایں گالھ داسارے شاہر کوں پتہ ہا۔

”مُجراے وِچ کیا بُرائی اے؟“

لچھی دی صفائی ایج خان دا جھگوں وِٹن گھٹ تھیا تاں چوہدری نکلے خان وڈے کوں خوش کیتا: ”سُنیا سے خان۔ بیڈے تے مردی اے؟“

”کیتھاں مردی اے؟“

وَلَا ذِرا اُچا آکھ کے خان اپنی خوشی لکا کے کھلیا

پر سارے اوئدے لکا وٹن دے باوجود اے جانڈے سُن جو لچھی خان تے مردی اے۔ اونویں تاں سارے شاہر کوں اوچھو لاکے رکھے ہا پر خان ہمیشاں اوئدے اگلوں اگلوں ہوندا ہا۔ نہ صرف مردی ہائی، بھلکہ مرداں واہگوں ایندی گلی مل کھڑی ہئی۔ طارق بھٹی دے تھلے توں خان دی وساخ تیں لچھی کوں ہر گلی لگدی ہئی۔ خان وڈا اپنی چان وڈے ویلے گھر ویندا ہا پر لچھی اوکوں ہمیشاں جاگدی ملدی ہئی۔ بھٹی دے تھلے توں باد مامے دا ہوٹل خان وڈے دا ڈو جھاٹکاٹا ہا، جیڑھا اذاناں ویلے تیں اوکوں جھلیندا ہا۔ ماماں تے او ڈونہیں جھیکوی پور بس تے چڑھا کے، تھاں تھپے سانجھ کے لاؤڈ سپیکراں دے الاء تے گھر ویندے سُن۔ روز دی کارخان مامے کوں آکھتا:

”ماماں اوں ڈہنہ اصل نماز تھیں جیں ڈہنہ اے لاؤڈ سپیکر بند تھیں۔“

اتے ماماں ولد اڈیوے ہا: ”پر کیویں بند ہوں کھاں جی؟“

”جیویں بیڈا ہوٹل بند تھی ویندے۔“ خان وڈے بلا وجہ مامے کوں تھب گھت ڈتی اتے اپنے گھر دور واند تھیا۔

خان وڈا چھ فٹ دا، نگھرے والا آلا کھرو ہا۔ اینویں جیویں یونانی سکندر اعظم دا مجسمہ گھڑیندن۔ شاہر دی ہر شوقین تریمت اوکوں ڈیکھ کے ٹھر ٹھرویندی پر لچھی تاں جیویں اوئدی عاشق ہئی۔ ککڑیں توں علاوہ خان لچھی توں وی آکدا۔ خان وڈے دے نزدیک اے مردانہ شوکت دے خلاف ہا جو سر چا کے کہیں تریمت کوں تکیا ونجے پر اصل وِچ اپنے گھوڑے جیڈے جئے وِچ تریمت ڈیکھ کے اوئدا ہاں چڑیاں واہگوں درونک پوند ہا۔ رنگ اینویں لال و لال، لتاں آکھوز مین توں نیں پیاں پوڈیاں۔ ہک ڈہنہ خان پنک ایج ڈسا بیٹا: ”لچھی اپنی مہاڑی نپ کے کھڑی تاں ہئی۔ میکیوں گھر اپنے گھن گئی تے وت چا لھیں چا لھیں اگوں بھوں آلے کوٹھے ایج دب چائیں۔“

”واہ۔۔۔ واہ“ دب چاون دا جواب نہیں۔“

موبھائی داد ڈتی تے اُتاو لا تھیا:

”وت؟“

”وت کیا؟“

خان وڈا تھوڑا تھھلایا تے الائیں:

”اوبھوں تے لیٹ پئی۔ میں اوکوں ڈیہدا ریہا۔ جییں ویلے اوند اہتھ اپنے نیسے دو گیا۔
میں دھروکڑی ماری تے بھجدا بھجدا اپنی وساح تے ونج ڈھم گئے میکوں ڈیکھ کے میں
توں وی تیز دھروکڑی ماری تے کامریڈ فاروقی دی بیٹھک اگوں ونج کے بھونکن کھر
تھیا۔۔۔“

”ہے۔۔۔ ہے۔“ منو خان اوندے ڈڈھ ایج انگل پوڑ کے آکھیا:
”جیکر میں چھویر ہوداں ہاتاں خان۔۔۔ تیکوں بھجن نہ ڈیواں ہا۔“
”اوئے بول دا میکوں ہتھ نہ لا جلول تھیندے۔“

اپنے پورے جسے کوں سنگوڑ کے خان وڈے منو خان دا ہتھ جھنڈک کے پرے کیا۔
”تیکوں وی تھیندے جلول؟“ پگاڑے ڈاڑھی تے ہتھ پھیر کے مزا گھدا۔

ول ساریاں پک پک کر کے اوندی نامردی اوندے باہروں کڈھ ڈکھلائی تاں اوں
پگاڑے دولہی بانہہ کر کے ارک تے ہتھ رکھ کے ”برڑاں۔۔۔ برڑاں“ کیتی تے وت
آکھیں:

”ڈکھیاں تیکوں کیں ڈیہنہ۔“

”کوئی شے ہوسی تاں ڈکھیس۔“ پگاڑے ول پنگا گھدا تاں خان وڈے اوندے سر
تے ڈی ہی دا ڈونگا ویٹ ڈتا۔ پی کے سنگتیاں دے مونہہ تے پھو کے مارن خان وڈے دا دل
پسند کم ہا۔ پر اوندیاں تمام حرکتاں دے باوجود سارے دوست اوندے مشوم دل دے
دیوانے ہن جیڑھا وڈے پک وجود اندر نکلیاں نکلیاں خوشیاں راہیں دھر کدا ہا۔

یاد اگوئی دے ماحول ایج خان وڈے کچھیا:
”آج تاریخ کیا ہے؟“

ہاں سارے جیویں کھل پئے تے اکھيونے: ”تیں کیا کرنی اے؟“
”ڈساں وت“

”ڈسا“

”میں یار بہوں پندہ کرتے۔ سویلے دمان پیا وینداں“

اوندی ایں گالھ دا کہیں وی اتار نہ کیا جو کھلے پک مہینے توں اوروز دمان پیا ویندا ہا
”آچھایا جلول“

سارے پک پک کر کے تھلے توں اٹھی پئے۔ اخیر ی پیر خان وڈے دا درسال ٹپیا۔
پندرھویں کک تے اوند اسکوڑ ونج شارٹ تھیا جیڑھا اوندے بھرا ہنڈھا کے اوکوں دان کیا
ہا۔ ایں نیلے سکوتر تے او اینویں لگدا ہا جیویں نکلے جیڑے سٹول تے وڈا پک برقانی رچھ بیٹھا
ہو دے۔

”آج دی رات وی میکوں ای جاگئے“

خان وڈے دا دل اجاں وی کچھری توں ناہی بھریا تے سکوتر دا رخ مائے آلے ہوٹل دو کر
ڈٹس۔ ماماں دوروں اوکوں ڈیکھ کے ڈند کڈھے ہا۔

”کھیراں میرے کھان دیاں“ تے وڈے ویلے تیں ڈونہیں سواریاں نال بہہ نکلن ہا۔
ڈوجھی ڈیہو ارغماشیں پیہ لکھا جو اودا قی دمان اپنے حصے دا بھوں سا بھنٹ لنگھ گئے۔ بلند خان

دی اتنی ڈھیر جاگیر دے باوجود جیڑھی کبھی دمان اتے فیصل آباد تئیں ہی خان وڈے دے
 حصے وچ چھڑا بھوں آندا ہا باقی واجب خرچ اوکوں ماء ڈتی رکھدی سی۔ وڈا بھرا جیڑھا
 دے مرل دے باد ساری جاگیر دا کار مختار ہا وچوں وچوں ایہو چاہندا ہا جو خان وڈا اراتیں
 جاگدا تے ڈیٹ نہیں ستارا ہو۔ ماء خان دی اکثر ہالا پا ہوے ہا اپنے وڈے پتر کوں
 ”ابا۔۔۔ دھیاں جیہاں پتر اے متاں بھوکا لگی۔ ایندا دل خرچ توں نہ رنجایا کر۔“ پر بھرا
 دی نظر وچ خان وڈا سن کھنہا تے ہر ویلے خان وڈے کوں ٹٹو کے ماری رکھے ہا۔

”میکوں پتہ اے تیں کجھ نہیں کرنا۔“

”مارسا ڈے مونہہ تے بھوکے۔“

”توں تاں اینویں چاہندیں۔ میں دمان دی زمین ونج سنبھالاں تے اتھائیں ونج ہی
 حرام تھیواں“ خان وڈا ہک ڈیٹ نہہ وڈے بھرا اکوں ہگ پیاتے ول چپ کر کے دمان ٹر
 گیا۔ دمان ڈھیر دیر اوندل نہی لگدا۔ ہفتے کھن چکھوں منڈی خرچ کے ول آندا ہا تے
 بندے فقیر کیسے دمان دی ماکھی ضرور گھن آندا ہا، کیوں جو ہک اووہو چاندا ہا خان ککڑ توں
 کیوں ڈردے۔ ”ایں دفعہ تاں خان ڈھیر ڈیٹ نہہ نیں لا ڈتے؟“ بھٹی منو خان توں اے
 چکھن آلا ای ہا جو خان دے سکوتر والا لگی داموڑ منو یا تے سارے جیویں نہال تھی گئے۔

”آگے وے۔۔۔ برڑاں۔۔۔ برڑاں۔“

سارے ہک بے کوں ڈیکھ کے یک زمان تھئے: خان وڈے سکوتر کھڑا کر کے گچی
 دروازے دے ا رکیٹی تے ا رکنپ کے کیس:

”برڑاں۔۔۔ برڑاں“ اے اوندی بے فکری دا اظہار ہا
 چھوٹے وچ آئیں؟“

ساریاں جیویں ہکو سوال پچھیا:

”ہون تاں ڈیو دیس دے۔ یہودیاں واگھوں حساب کتاب کھول گھدے وے“ تے
 اے ای خان سٹھن آ لے کیسے تے ہتھ مار کے کھلیا۔

”خجی ہزار۔۔۔ خجی ہزار۔۔۔ اچاں اے چوتھا حصہ اے۔“

”کتنے ڈیٹ نہہ؟“

”بھانویں جتنے ڈیٹ نہہ“ تہا ڈا ہاں کدھن کیسے بہوں ان۔“ خان اپنی دریا ولی وچ پیسے پاء

دے کتے ہووٹوں آزاد ہا۔ مڈی آئی نہیں تے گئی نہیں۔

”اچ آئی ہی لچھی مطب تے، ککڑ گچھ اچھاوس“

”آوٹن سیتی بندے فقیر خان وڈے کوں اطلاع ڈتی:

”بڑوں توں وی۔۔۔“ خان وڈے اکھیں گول کر کے اپنا نک لمبا کیسے بندے فقیر کوں

اکھیں تے ولا بٹوا کے بولیا:

”فخر خان تاں میکوں ہک اکھ نہیں بھاندا“

”اوتیکوں کیوں بھان سگدے۔؟“

”اچا چوہدری جیڑھا منو خان نال لگیا بیٹھا بولیا:

”کھراں آ لے مجرے وچ لچھی نال برا کرن آلیاں اچ فخر خان وی ہا“

ایں دوران فون دی گھنٹی و بجی۔ منو خان فون چاتا تے نکلے چو ہدہری کوں اکھ مار لیس۔
 ”ہائے کچھی۔۔۔۔۔ اے کچھی دافون ہا“ جیڑھی پچھلے ڈاھ ڈہ نہاں توں برقعہ پام سگے
 کوں میر وئین وانگوں ودی گھلندی ہی۔

”خان تاں منڈھوں فارغ اے“ منو بھائی خان وڈے کوں فون ڈتا تے نال ای
 خان وڈے ولد اڈتا: ”فارغ نہیں۔۔۔ ماء پیڑی دی منو بھائی آ۔۔۔ فاول“
 ”تیکوں نہیں، تیکوں نہیں۔“ خان فون تے کچھی کوں ولد اڈتا تے فون بند کر کے
 ڈڈھنپ کے کھلدا ریہا۔

ایں دوران منو خان خان وڈے دی سیٹ تے بہہ چکلیا ہا۔
 ”اٹھی بول دا“ خان منو بھائی کوں چولے توں نپ کے اٹھایا
 ”چٹ چائی تے جاہ ونجائی“ منو بھائی آکھیا تے ولا کچھیس:
 ”کیا آہی ہی۔“

”پیڑی مادہ اچھدی ہی“ خان وڈے کھٹ تے ہاندے ہوئیں منو نال الاء گھدا
 ”تریمتیں بارے پیڑی رائے ٹھیک نہیں، منو بھائی۔۔۔۔۔ تیکوں پلوتا اے مردود آ
 ساری عمر کنوارا رائس۔“

”توں وی تاں میڈے نال موسیں“
 اتو توتی دے بالال آلی کار منو بھائی چپ نہ تھیا، ول خان وڈے دو اشارہ کیتس:
 ”کیا فیدہ ایں اروڑ جوانی دا؟“

”فیدہ اے جو دھیاں بھینیں دا احترام کروں۔“ خان مولے جیہاں احترام نال پولیا:
 ”خان توں اپنا علاج کرا۔“ کئی ڈہ نہاں پچھوں مقصود مہدی اپنی جادو بھری ٹوپی لہا کے الانا
 جیسیا لے ہنلا لے اوکڑا میں ناہی لہیدا۔

”کچھ بے غیرت کوں۔۔۔۔۔ کچھی کوں ڈکھ کے بھیج پئے“ جیندے اُتے سارا شاہر
 ”تھلے تے بھانویں جو پک توں ودھ چن کڈھیا موجود ہا پر او سارے خاں
 تے باروہن جو کوئی کم نہیں کریندا تے آخر خاں کوڑتج کے آکھے ہا:

”چن، پان، کھاو، پیو، سمھن، جاگن اے سبھ تہاڈی ماء دے کم ان۔۔۔۔۔ سارے
 بھرا بن گئے او۔ او ہمیشاں ٹھونگے ماری رکھدے۔ کہیں ڈہ نہہ ہک گھتیاں لگ پیتے

”خان ہر کہیں دی سو اپنی ماء دے“ کچھی مروڑ سگدا ہا۔ بھرا بھانویں جو آکھے ہا، ماء
 سنجال گھندی ہی۔ جھمی فٹ دا اے شیر جوان، پنڈاٹے وانگوں اپنی ماء دی مٹھ اچ
 لہیدا ہی، جیس خان وڈے کوں بھورھے وچوں پالیا ہا۔

”اندرو منو بھائی تے کوڑیندا“ آج خان وڈا و ساخ اپنی تے تنکھیں ونج ستا تے ساری
 تپا سے پر تیندا ریہا۔ ”شرم نہیں آندی۔ ہر ویلے کٹریں وانگوں اروڑی پھولی رکھدن۔“
 ”کئی کئی خیال آندے رہے۔ او کہیں دے بارے بُرا نہی سمجھدا۔ پر نکلے چو ہدہری تے فخر
 دیاں تنکیاں تنکیاں گالھیں او کوں منڈھوں ناہن بھاندیاں۔“ ”سو اموشاں دے انہاں
 کوئی موضع ای نہیں۔ سارے اپنی نامردی لکھیدن“ خان وڈا اے آکھ کے ہماچے تے

نھیاں چوایاں غُستان دیاں چالیں پٹھ ڈڈیں واگہوں ٹپ مرینداں و دیاں ہوندیاں ہن،
جھڑی آلے ڈینہہ بالاں دیاں و ہیراں غُستان دو منہ رکھن ہاتے پالے توں سُکندیاں
چوایاں دے بوجھے تے مُٹھیں بھر کے مُکندے دے بوہے تے آن ڈھکن ہا، چوایاں دے
عوض اُدھیلے وصول کرن دی وجہ درابن دیاں چوایاں کون گسٹن توں بچائی پئی ہئی۔ بیاں
وستیاں اِچ تاں جھڑی آلے ڈینہہ چوایاں نپ کے کوہن دی ریت اچاں سلامت ہئی۔ پال
چوایاں وِچ کے سوبت پکیندے ہن۔ اُول ڈینہہ بالاں کیچے عید ہوندی ہئی۔

سودی دلو پو کھو پہلے تاں بھراواں دے نال راہندا ہا۔ اوڑک ہک ڈینہہ بھرا
وکرے وکرے تھی گئے، حقو کوئی کم کار نہی کریندا۔ ہو لے ہو لے اوندے گھر نچی گھچی
کُنک کھویندی گئی تے اُت سارے دانے کھٹ گئے، اُو رات ویلے مُکندے دی چونک
توں چوایاں کیچے بھرے ہوئے پتر وٹیاں کون وندا کے دانے بوچھٹی دے گنڈھ بدھ کے گھر
دو گھن آندا ہئی، ہر روز فجر ویلے چوایاں دے خالی پتر وٹے ڈکھ کے مُکندے کون شک
پئے گیا۔ او چور پنٹن کیچے چونک دی چنڈ اِچ لگ بیٹھا۔ حقو نپا گیا۔ اُون اپنا ڈکھڑا سٹایا:
’سیٹھ جی! میں غریب ہاں پہلوں آساں بھرا ر لے راہندے ہا سے ہکا گھوی تے ہکا
چنگیر ہوندی ہئی، ہن ہر کہیں دا اپنا اپنا تھا ہے سارے اِنچ اِنچ تھی گئے ہیں، میڈے بے بھرا
نکڑے ہن مزوری پور ہا کر سگدن میں بہوں آلسی تے مڈیل ہاں جیر ہلے ہوئی پیندا تاں

سار اپنڈ اوکھنچ ویندے آئے جو گا دی نہ رہ سگدا تاں بیا چہ کریاں۔‘

’اچھا توں چتنا نہ کر میں تیکوں روزگار ڈیساں‘ روزگار تاں درابن اِچ ڈھک
ہن پر میڈے کولھ گجھ نیں تھیندا ساوی پیون دے بادتاں اُپھی کون سدھی نہ کر سگدا۔
’کم سوکھا ہوسی‘ سیٹھ جی! سوکھا کم تاں روٹی کھاوُن تے بھگ پیون ہے۔‘ تو غم نہ کر،
کم تیڈے ڈادا ہے۔ بس چونک دی بھاری ڈیویں، پانی دیاں منکیاں بھریں تھہ تازہ کریں
تے آئے گئے دی سنبھال لہویں۔‘ حقو آ مناں کر چھوڑا اوند ا جھٹ چنکاں نہن پئے گیا۔

مُکندے دا کو پتر ہئی جیڑھا کلکتے اِچ وکیل ہئی اُون اُتھائیں بچ چا کیتی تے وُل
اُتھاوُن دا تھی کے رہ گیا، مُکندے دی ہک دھی دیرے اتے ڈو جھی لورالائی اِچ پرنی ہوئی
ہئی تے آپ او کنواری دھی پی تے پڑھڑی ذال نال وڈی ساری حویلی اِچ راہندا ہا۔

حقو جھی ست مہیناں تئیں تاں مُکندے داکم وُل نال کریندا زیہا وُل پچھے
ہو لے ہو لے اوندیاں بڈیاں اِچ رچا آلس اپنا رنگ ڈکھاوُن لگ پیا۔ او بھنگ دا بٹھل مار
کے ہک تُوئے ماچے تے ڈھے ویندا ہا تے اوند پتر سودی ٹانگی چا کے گٹاں آلے وڈے
وڈے مٹ بھریندا ہئی۔ یکی چونک اِچ بھاری بھریندا تے تھہ تازہ وی کریندا ہئی۔ سودی
دی عُمر اں چوڈ ہاں پندرہاں سال تھی گئی مُکندے اُونکوں بھیج بھیج کے وڈے اہر نال کم کریندا
ڈٹھا تاں اپنا خاص بلی چاٹنا میں تے نال زیناں اتے تئیں دیاں صلاحیں ستھاں وِچ وی

عیند انیند ائس حقو دی اللہ جان چھڑائی تے اوہس ساوی دا تھی کے رہ گیا۔

مکندے دی ہمیشاں توں اے ریت ہی جولاٹ پلائی دیگر ایلے دائیاں دی چنگ نال شادی ڈاڈے دے عُستان اچ ہوندا ہا، اوندے آون سیتی چڑیاں اتے لالیاں ایویں جھمٹ تھی وینداں ہن جیویں بندہ آکھے اوندی تاکھ اچ پٹھیاں ہوون، سر تے پکھیاں دی چھاں نال او شادی ڈاڈے دے ٹل کھڑکیندا ہا۔ محرم اچ ہر سال قبر دی لپائی تاں اوں آپنے ذمے سمجھی ہوئی ہئی لیچے لاڑی دے بادرنگ برنگے بوچھن اُتے جھنڈے ٹنگھ کے مزار کوں کنوار چاہیندا ہا۔ ایویں ہر سال جیٹھ اچ ٹنک آ لے ڈالے دے بھت دا ہک ٹرڈی نیاز پکیندا ہا۔ پچھلے اٹھ ست سالوں توں سودی مکندے دے گھر دافر دنا ہویا ہی۔ اے آونج بے جھمک ہس۔ ہک ڈہنہ سودی اتے پی نس گئے تے ولد دارابن نہ ڈھکے۔ یکی ہند و برادری کٹھی تھی کے مکندے دے گھر گئی تے اوکوں اکھونے جو توں سودی تے رپورٹ کر چھو کوں پو پلایس توں مروا کھو اتاں پتر دی ڈس ضرور ڈیسی۔ اساں درابن دے اگوان ہیں ہک کمی نوکر ساڈی نینگر کڈھ گئے۔ اے ساڈی ساری برادری کیستے نگ کپائی ہے سارے لوک انگلیاں چیندے کھون جو انہاں دی دھی اڈھل گئی ہے۔ ساری برادری پورا ڈن ڈتا بھلا مکندے کہیں دی نہ منی۔ کئی ہندو تاں اوندے نال گھٹی وی کر گئے۔ حقو کوں جیر ہلے پتہ لگا جو ہندو برادری اوکوں نیوان دی سبیل بنیندی پئی ہے۔ تاں او

سُنجان

دی راتیں رات مڈی موڑھا چا کے بال بال نال لیند اکھیں پا سے منہ کر گیا۔

ایں کشا لے مکندے دی چیل بھن ڈتی۔ اوکئی ڈہنہ شامادی توں گھروں باہر نہ نکلتا، اوندے چونک وال دی ہولے ہولے ہر زھا تھی گئے، چڑیاں کیستے پانی توں بھریاں چٹھوں سک گیاں دوریاں اتے پتر وٹیاں اچ ولا داٹے کہیں نہ سٹے مایاں دے وان ٹھسڈے تے ٹرڈے گئے ساویاں کچوچ ٹھڈیاں مٹیاں سک پوک گیاں۔ مکندے ایں شرم ساری دی خبر آپنے پتر دونہ پٹھی۔ بھلا چھی ست مہیناں پچھوں کہیں ذریعے اوں تئیں گالھ اپڑ گئی۔ او کلکتے توں درابن آ یا زیناں دا کھاتہ ڈھولو کراڑ دے حوالے کئیس تے پیو ماء کوں نال لیند اکلتے گھن گیا۔ کلکتے بچن دے دے ہک سال باد مکندے دی تربیت دا دھنت تھی گیا، مکندے دی دید وی کسی تھی گئی پتر اوکوں عینک تاں لوا ڈتی ول ای بیت دی مڈ ضرور گھنڈا ہا۔ بیت نکیندا ہک ڈہنہ گھروں پڑا گھنٹن نکھتا تاں پورے ترے ڈہنہ تے ترے راتیں گھر نہ ولا، پتر وڈے اوکھاں عذاباں نال چوتھے ڈہنہ کھتاؤں گول گھتایا۔ مکندے او ہارات گھر مسائیں ٹکا، فجر نال اٹھن نیستی پتر کوں آکھس پچو ائس اچ دے باد میڈے شہر اچوں میڈا ان پانی مک گئے، میں درابن وینداں، ایڈے وڈے شہر اچ میڈا گزارا نیں تھی سگدا۔ میں دیہاتی مانس ہاں شہر دی جوہ میکوں نیں پھلدی۔ اتھاں تاں بندے پھٹ ویندن، اتھاں لوک آپ کوں وی بھل ویندن کہیں کوں سدھے راہ دا پتا

سُنجان

کوئے نیں ایڈے وڈے شہر داکٹر ہافاندہ جتھاں لوک گھر دارستہ وی نیں ڈسار سگدے،
 آنجھیں شہر اراج میں کیویں رہواں جتھاں گوانڈھی گوانڈھی کون نیں سُجائدا۔ پچواوڑے شہر
 وڈے بے ”سُجاپو“ ہوندن۔ توٹی جو درابن نکی جیڈی ہے، توٹی جو اتھاں راتیں سو جھل
 کوئے نیں ہوند اول ای میں اتھ اندھارے اراج وی کڈاہیں ناھمی پھٹا، اتھاں تاں چٹے
 ڈینہہ کون پھٹ گیاں۔ میکوں درابن آلی گڈی تے چڑھا آ۔ میکوں اتھاں گھر چھوڑن دا
 روگ کھادی ویندے، میکوں تاں آپٹیاں غویاں ہلگیاں تے غویاں کندھاں دی تانگھ مُجھا
 ڈتے۔ میں تاں درابن آلے آسمان دی چھیری پٹھ پاہون کیتے وی سگداں۔ میکوں
 میڈیاں چوٹیاں یاد کریندیاں ہون انہاں دیاں چھٹوں سک گیاں ہون، میں اوچھٹوں ولا
 بھریاں، میں ولا اتھاں دوریاں کون داتیاں نال بھریاں۔ پتر اوکوں وڈا سمجھایا بھلا اوں
 ہک نہ سُٹی تے اپنے ہوڈ تے پکار یہا۔ مُکند اوڑک درابن ول آیا۔ اوں وٹھوں نال بھریاں
 چٹھاں اتے دوریاں پتروٹے دھوتے تے انہاں وچ داناپاٹی وی سٹس۔ اے سب کجھ
 تاں کیتس بھلا چونک آباد نہ کیتس کیوں جو اپٹی اڈھلی دھی دا شرم اوکوں یاد ہا۔

مُکندے دی دیرے آلی دھی سرسام نال ویندی رہی تے باقی خاندان اچاں تئیں
 سُجائیا ہویا ہا۔ کلکتے توں ولن دے بادوی اوکوں کوئی ملن نہ آیا۔ مُکندے دا سارا ڈینہہ گھر
 اراج کلہم کلہما گزر دوا ہا۔ آج کل نواں نوکر رضو کون رکھس، رضو وی جوانی مُکلائی ودا ہا۔ بس

صرف ایں جوگا ہا جو ہکو ڈو جھے ڈینہہ راہیاں پاندھیاں کیتے چونک دے ڈو مٹ بھر
 سگدا ہا۔ ہی روٹی نکی مُکندے کیتے گھروں پکوا آندا ہا۔ مُکندے کون پی دا ڈکھ کھادی ویندا ہا
 اوں پھرٹن ٹرن چھوڑ ڈتا۔ مُسلماناں تے کراڑاں دے فیصلے کرن آلا حویلی دیاں کندھاں
 دے دچالے بند یوان تھی گیا۔ سارا ڈینہہ بیت بیکید اگھر دے اندھارے کوٹھیاں تے
 باہروں چلکدی دھپ اراج کملیاں واہگوں غر دار ہندا ہی۔ 1945ء اراج کڈاہیں نہ آون
 آلا گاندھی جی درابن آیا۔ اوں شیر شاہ آلے تھلے تے کھر کے بھاشن ڈتا۔ علاقے دے
 سارے کانگریسی کٹھے ہن بھلا مُکندہ سکھٹی ملنی تئیں نہ گیا۔ مُکندے دا بس کوشغل بالاں توں
 چڑیاں دا وچ و پارہی۔

ہک ڈینہہ پال چڑی نپ آئی۔ کہیں کھمبانی دا گلیا مار کے اوں شودی دا کھنہ
 بھن ڈتا ہا۔ مُکندے اڈھلا ڈے کے چوڑی سمجھال گھدی جیرھی اڈن جوگی نہی، چڑی پہلے
 کجھ ڈینہہ رے ہوئے پال واہگوں کہیں ویلے سُٹی تے کہیں ویلے پوہڑے دے پچھوں لگ
 ہاندی ہی، مُکندے اوکوں کندے جتھاں نال نپ کے باہر گھن آندا ہی اوکوں کھویندا ہا۔
 مُکندے ارضو کون وڈی چٹھہ کریندا ہی جو ہلا رضو ایں گڈی منڈی دادھیاں رکھا کر جو پال گیا
 نہ مارے کھائیں کوئی پل کاں نہ آپووس۔ کجھ ڈینہہ ہاراں باد چڑی دا مٹھ جوڑتی گیا تے او
 چنگی بھلی تھی گئی بھلا اڈن کولوں رہ گئی۔ چڑی سارا ڈینہہ بانہڑے ڈیندے پال آہگوں کی

حویلی کوں کچھیندی ہئی۔ منکند احویلی اچ ٹردا بھر دا کہیں کہیں ویلے بیت ٹیک کے چڑی
کوں وڈے پیار تے ترس نال ترثر ڈیکھن پئے ویندا ہا۔ چڑیاں دیاں جھاراں کندھاں
کوٹھیاں تو لہہ کے دوریاں اتے پتروٹیاں تے جھمٹ تھی وینداں ہن۔ چلکدیاں پلکدیاں
لڑدیاں بھڑدیاں ہک پئے کوں چنگی ریت ریلی راہندیاں ہن منکند دے دی راہویں چڑی
کھمب پھنڈا کے چڑیاں نال چوچلے کرنیدی ہئی جھیر دے لیندی ہئی۔ منکند ارضو کوں آکھ
پاہندا ہا۔ 'رضوانہاں چڑیاں دے جھیر دے ڈیکھن اتے پلکار سٹن کیتے میں کلکتے اچوں ول
آیاں، اساڈیاں دمان دیاں چڑیاں اچ ڈاڈا ہا نخرہ ہے، کلکتے دیاں تاں چڑیاں میکوں
ایویں منھ لگدیاں ساڈیاں چڑیاں وی چٹیاں چوٹیاں ہن۔ اے چٹیاں واٹگوں ہر ویلے
پلکدیاں راہندیاں ان، چٹیاں بھانویں پانی بھرن بھانویں لو کرٹن تے بھانویں سیون
پوٹن کرن، ہر کم کریندے ویلے انہاں دیاں جھیریاں چلدیاں راہندن۔ ایویں چڑیاں
وی پپ نیں کریندیاں۔ رضو اے منڈی چڑی تاں ساڈے گھر ٹک ٹک کے راہندا جی بن
گئی ہے۔ اے تاں پکی جی ہے۔ ایندیاں تاں ساریاں عادتیاں واٹگوں ہن۔ چڑیاں
دی جھار رچ رچ کرائیں بھرکاری مار کے کندھ تے ول بیٹھی، جی چڑی وی انہاں دے
کچھلگ تھی اڈن کیتے ہتھو گھڑس ہوا اچ تھوڑی جھیں اُسرگی گھن کے ولدا کندھ دے
ایرے اچ زپ لگی۔ ڈینہہ کوں جی چڑی دے ڈھیر یار تے بلانیاں ہوندیاں ہن بھلا کالی

رات اوکھے منہ سر تے لنگھیندی ہئی۔ اوندے نال الاوٹن گلاوٹن آلا کوئی یار ویلی نہی ہوندا۔ او
رات کہیں سکی مٹی، اکھلی یا گھروچی تے بیہہ کے گزار مٹھویندی ہئی۔ اوندی کلبی رات
ایویں گزردی ہئی جیویں کئی راہ بھلا سنے لگے تھل اچ رات لنگھیندے۔ منکند ادھمدی ویلے
اشنان کرن اٹھیندا اہاتاں جی چڑی پو پو کر کے پوٹن لگ ویندی ہئی منکند اوی آپنا
کلبیا لکاؤن کیتے اوندے نال الاوٹن لگ ویندا ہا۔ 'جی توں سجاگ ہیں۔ سمھ پوہا لے تاں
دھمدی ودی ہے' بس منکند دے الاوٹن دا گناہ پوند اہاں جی کوں تاں اکھیندا راہندا تا
چڑھ ویندا ہا تے زور زور دا پو پو چر چر کرن پئے ویندی ہئی۔ 'توں پکی پکی جی
ہیں۔ چٹیاں دی وی دھمدی ویلے اکھ کھل ویندی ہے، جی توں سمھ ونج۔ چٹیاں تاں گھر
بہار تاں ہوندے، گا ئیں ڈوہوٹیاں ہوندن، کھر کے کھر کٹے ہوندن، تیں کیرھے ٹا کرے
کرنے ہن جو دھمدی نال اٹھی بیٹھیں' اور اندھا منکند دے دے کھڑے دے نیڑے تھی
آندی ہئی۔ ہک واری جی بیاں چڑیاں نال دانے چگن تے کھیڈن کڈن اچ زجھی ہوئی
ہئی اوہو پتالگا جو ہک پٹی اُبڑ غتی جھانا آن مارا بیاں چڑیاں تاں بھرکاری مار کے اڈ گیاں
تے کندھ تے بہہ کے چواں چڑاں کرن لگ گیاں۔ جی شودی لگن تے اڈن کیتے جندڑی
دے تاء کولھوں پہوں تن مارا بھلا او پٹی دے ذمب اچ آگئی۔ منکند بے بلی کوں بیت بھلا او
چک گیا، نال پئے پاسوں رضوٹی اچوں پانی بیٹھا پیندا اہا اوں جو ڈٹھا تاں اوہا پانی آلی ڈولی

وگئی، ڈولی سیدھا پئی دے سراج بگی۔ جان دی ذلوت توں پئی چڑی کوں سٹ گھتا۔
 ممکنہ سے چڑی ونج مچھی جیرھی ڈرتوں روتنڈ اتھی پئی ہئی اوندے جسم توں کتھاؤں رکھاؤں
 سوئی دے دُک دتلی رت سدی پئی ہئی۔ ممکنہ سے اوکوں پنجرے سراج رکھاتے کئی ڈیہاں
 تئیں ہلد رلیند اریہا، اوں ڈنہہ دے باد ممکنہ ارات کوں پنجرہ تارنال لٹکا کھڑیند ہاتے
 ڈنہہ کوں پٹھ لہا رکھدا ہئی۔

دائیاں اتے کیڑیاں نال پنچیں بھر بھر کے بچیاں دے رتے و اتان اِچ پکٹی راندھے ہن،
 یں دوران منگندے کول کوں سا تھیا اتے کئی ڈیہ نہہ منجی توں نہ بل سنگھا۔ ہک ڈیہ نہہ گوانڈھیاں
 دا بال چھت تے چڑھ کے کھمبازئی نال چڑیاں چٹیند اکھڑا ہی پہلا بیٹا جتی چڑی کول
 مارے۔ بیٹا چک گیا، ڈو جھا بیٹا وڈی کاوڑ نال چھک کے چڑے کول جو پکلس تاں اوں دھا
 د لھیندا آیا اوندی جُج اچوں دانے نکھتے آئے اتے کسمبے کسمبے مویا گیا۔ چڑے دے
 مرٹ دے باد جتی چڑی چیل ہڈی او گڈ اندی اتے ڈھاندی پوندی کھے منہ سرتے مچے
 پلیدی رہی، کیوں جو فطرت دے قانون راہیں جانور اتے پکھوں جیون دا فرض نبھاوٹ
 اِچ اشرف المخلوق نال اپنے تئیں تن مارٹن اِچ سانویں ہن ہر جیندا اِج اپنیاں مغراں تے
 جڈڑی دا بار جتی دُنا تے مرڑا تھڈے دھکے کھاندا ساہ دی ریت نبھاوٹ کیتے جیون دے
 پٹن دو منہ کر کے وِگلا راہندے۔

ہک ڈیہہ منگند اپنیاں پرائیاں صندوقاں اتے الماریاں ایج زمیناں دے
 کاغذاں دی پٹ پھول لئی ودا ہاوندے ہتھیں ابڑغتی پئی دے چھوٹے ویلے دی کپڑیاں
 آلی ہک گڈی لگی، او گڈی چاکے اوں ویلے باہروں آپہٹا اتے اوندے اتوں دھوڑ مٹی
 چھنڈک کے رضوکوں آگھس 'رضواے ڈیکھ اے پئی دی گڈی ہے ایندا کپڑا کیوں پڑا
 تھی گئے اپنے کیتے او کپڑا پسند کرن میڈے نال ہئی تے گئی ہئی۔ میکوں آج آنگوں چنگی
 طرحاں تے یاد ہے 'ٹھڈا ساہ بھر کے' آگھس ہا رضوا آپ تاں لگی گئی ہے آپنی گڈی
 چھوڑ گئی ہے، رضودھیاں اتے چڑیاں وی بالکل بکو جھیاں ہوندن، چڑیاں ساڈے گھراں
 دیاں چھتاں ایج آہنیں تے کھمب چھوڑ کے ٹھڈیاں ہوائیں ایج اڈ پڑ ویندن ایویں
 دھیاں اپنیاں گڈیاں پٹو لے چھوڑ کے پیو مادے گھراں کوں سُجھا اتے بُسا کر کے لکیاں
 ویندن۔ منگند اڈھیر تئیں اوں گڈی کوں چاکے محمد اوں ریہا تے روند اوں ریہا جٹی چڑی
 دا چاگر اتوئی جو اڈن جو گاہی ول ای آپنی ہستی مطابق اُکھلی دے باہروں نکل پاہندا ہئی۔
 اوندا ہک جھاتے تو ختا نہی تھیندا۔ اوندا ہر ویلے دا ایہو، الا ہا ہک ڈیہہ ہل دا جو وارا لگا
 تاں اوکوں جھٹ مار کے نیلے اسمان دواڈا لگی جٹی چڑی ڈھیر تئیں ڈگر تے پلکدی پھیندی
 رہی۔

منگندے کوں ڈو جھے واری دے کوں سے منجی توں ولانہ اٹھن ڈتا تے او ہمیشاں

کیتے منجی دا تھی کے رہ گیا، منگندے دا آخری وقت ڈیکھ کے رُسی ہوئی کراڑ برادری وی چُکھٹے
 تے آئی۔ ناجوڑی ایج رضو منگندے دی بہوں ٹہل مگور کیتی آخر جیر ہلے اوں اے ڈٹھا جو منگندے
 بچے نہیں تاں آگھس 'سیٹھ جی میڈے پتر دو میڈی خبر پٹھوں' منگندے جواب ڈتا:
 'نہیں' 'وت آگھس' 'لور لائی میڈی دھی دو' منگندے وت آکھا: 'نہیں' رضو وت ولا
 اُبرا: 'سیٹھ جی کوئی بیا آپنا' منگندے ول آکھا: 'نہیں رضو ایندی وی کوئی لوڑ نہیں مر کے
 میں سڑناں تاں ہروں بھروں ہے، میڈی جھاتے کوئی بیا تاں نہ آسڑی'۔ رضو آکھن لگا:
 "سیٹھ جی! بیا کجھ نہیں بس ایہو ہوندے جو آکھیں آخری واری چٹاں مٹراں کوں ڈیکھ
 گھندن، اووی میڈیاں بھلیاں آکھیں ڈیکھن ہا چا'۔ منگندے اڈسکن پئے گیا: 'رضواے
 بھلیاں آکھیں کہیں کوں ڈکھاوَن جو گیاں نیں انہاں کوں تاں میں لگیندا وڈاں اے
 کرماں سڑیاں کہیں دے منہ متھے لگن جو گیاں نیں ایں کیتے تاں کلکتے لگا گیا ہم۔ ایں کیتے
 تاں ڈو سال گھروں باہر قدم نمھ رکھا' رضو تسلی ڈتی: 'صبر کر' 'سیٹھ جی، اللہ سبھ دے
 رکھے بار چا ونے پوندن، اللہ تے رکھ او بھلی کر لئی' منگندے رضوکوں کجھ کاغذ ڈیندے
 ہوئے آکھا: 'ہاں اے گھن چا اے چوٹک تے باغ میں میڈے ناں کیتی دینداں بائی
 زمین تے حویلی پئی دے ہے پچھلے کئی ڈیہاں توں ساری برادری میڈے اُتے ڈاڈا ہا زور
 کیتی کھڑی ہے جو اسان دتی لہڑے ویندے ہیں تے تو دی نال بُل کیوں جو اے ملے مٹن

وٹنیدا پے مسلمان انٹے آسن تے ہندو انٹے ولسن، رضو میں تاں جنم بھوی نہاں چھوڑ
سنگدا میں کلتنے ونج کے ڈٹھی بیٹھاں جو گھر چھوڑن کیڈا اوکھا ہوندے۔ رضو پیراں ارج
میخاں ٹھوک کے گھر چھوڑنے پوندن، درابن میڈی کمزوری ہے، میں اتھائیں جہاں تے
اتھائیں مرساں، کراڑتاں سارے اتھوں ٹرو سین میں وی مہمان ہاں و ت درابن ساری
مسلماناں دی تھی ویسی۔ کچھے تاں پی وی دل آسی اوکوں اے امانت سنبھال ڈیویں پی
شرمندہ نہ ہوی، او اکھیں چا کے ٹری کیوں جو آپنی برادری اچوں اوکوں میہٹاں ڈیون آلا
کوئی نہ ہوی۔

رضو تھی سنگھی تاں چٹھاں تے پتروٹے وی بھری رہویں جیکر شادی ڈاڈے دی
قبر نالوں لگھیں تاں چنگ دائیاں دی وی سئیں چاتے ٹل دی کھڑکائی ونجیں میں نمائے دے
طرفوں اے سون ضرور کریں۔۔۔ ہاتے میڈی جٹی چڑی دی وی پارت ہووی ایندا ڈاڈھا
دھیان کریں اے شودی وی میں دا بچوں کلپے ارج گز ریندی پئی ہے۔ اے جٹی میکوں بہوں
پیاری ہے۔ اے آکھ کے ملندے آپنیاں اکھیں ٹوٹ ڈتیاں۔

اکھیں رو رومتام کرن

شہر یار تو نسوی

او تھکا ترنا دفتر و لیا تے چاہ بناون کیتے کچن دو ٹریا۔ اے اوندرا روز
دا معمول ہا۔ چاہ دا پانی چلبے تے رکھ کے او بیڈروم ارج لگا گیا۔ ٹی وی تے رکھیا رموٹ
چالٹس تے ٹی وی دا سچ آن کر کے او بیڈتے پہہ گیا تے نال ای اپنے بوٹ دے تے
کھولن شروع کر ڈتونس۔

ساڈھے پنج وچے دیاں خبراں اندیاں پیاں ہن۔ بوٹ لہاون دے بعد انیں
کوں ہتھ ارج پاتے اوں جا دو ٹریا چٹھاں او اپنے بوٹ رکھدا ہا۔ بوٹ رکھ کے پیریں
ارج سوٹی پاتیں ول او کچن دوٹر پیا۔ بوکدے پانی ارج پتی سٹس تے جیڑھلے او کھنڈ سٹن
لگا تاں اوکوں لگا جو او پہلے چاہ ارج کھنڈ سٹ چکے۔ کھنڈا بھریا ہو یا چچہ اوں ولا کھنڈ آ لے
ڈبے ارج پلٹ سٹیا تے کھیر پا کے اوں چاہ لہائی، ولا بیڈروم ارج آ گیا تے ٹی وی ڈیکھن لگ
پیا۔ خبراں منک گیاں ہن تے پالیں دا پروگرام شروع تھی چکا تھی اوں چینل تبدیل کریندیں
ہوئیں گھٹ بھریا تاں چاہ مٹھی ہئی سوچس جو چنگا کیتم ڈو جھی دفعہ کھنڈ نمیں سٹی نتاں چاہ
ضائع کرنی پو وے ہا۔

اوس ٹی وی دا چینل تبدیل کیتا ڈو جھے چینل تے وی اوندی پسند دا پروگرام نہ پیا
اندا۔ اوس ول چینل تبدیل کیتا تے مسلسل چینل تبدیل کریندا رہ گیا۔ آخر ٹی وی بند کر کے او
پئے کمرے دوڑ پیا جتھاں او اپنا کمپیوٹر رکھی پیا ہئی۔ کمپیوٹر آن کیتس تے کہیں ویلھے کہیں
ویب سائٹ کوں کھولے تے کہیں ویلھے کہیں کوں ول بند کر ڈیوے۔

آخر اوس سی ڈی توں ریکارڈ کیتاں اہٹیں کافیں دا فولڈر کھولیا تے سگریٹ بکھا
کے نال رکھے صوفے تے سُم گیا۔ پٹھانا خان گاندا پیا ہووے ”اکھیں رو رو متام کرن“
سگریٹ ختم تھیون تے اوس ڈو جھی سگریٹ پیکٹ وچوں کڈھی ٹوچین کیتس تے مکی ہوئی
سگریٹ کوں اپنے ہاں تے رکھے اشرے اچ سٹ گھتی تے بے ہتھ اچ پکڑی نویں
سگریٹ داکش لایا۔

کمرے اچ رکھے فون دی گھنٹی وچن پئے گئی اوس سر کوں اچا کر تے فون دو ڈٹھا ولا
سر بانہہ تے رکھ کے سگریٹ داکش لایا۔ فون دی گھنٹی کافی دیر وچدی رہی پر اوس فون دو
توجہ ای نہ ڈتی۔

ہُن پٹھانا خان گاندا پیا ہووے ”جیں دل وچ پیار دی رمزیں بس اوس دل کو
ویران سمجھ“

اوس اٹھیا تے پٹھانے خان دی پہلی کافی توں ولا شروع کر کے صوفے تے
آکے اوس انداز اچ سُم گیا جویں پہلے سُنایا ہئی۔

ہُن ہتھ آلا سگریٹ وی مکن آلا ہئی، اوس ذرا سر کوں اچا کر کے بانہہ سر اندی توں

کڈھی تے مگدی ہوئی سگریٹ توں نواں سگریٹ ٹوچین کیتا ولا بانہہ سر اندی رکھ تے سُم
پیا پٹھانا خان انہا ئیں لائیں کوں گاندا پیا ہووے۔

اکھیں رو رو متام کرن
نت یاد آون حیڈیاں گنڈھیاں

لاوانا

آر۔ کے۔ نارائن
بولی وٹار: اظہر لشاری

اُوں ڈوپہراں پنڈت آپنے روایتی ناریل پتر دی بجائے اخبار بیٹھا پڑھا ہا۔
ہوا اُوں ڈوپہر کی کھڑی تھی۔ آسمان نیلا تے کھرا ہا تے اوند اُمن بھاونا گا ب (وچھا)
اوندے اکھیں دے سامنے کلے نال بدھا کھڑا ہا تے او بندری ایج رکھی بھوں دی بکوی
پنڈڑی کھا دی کھڑا ہا۔ اُوں اخبار پاسے تے رکھا تے نک توں عینک لہیندے ہوئے
آکھس: ”میں تھوڑا جیہاں ٹائم لا کے اُوں بندے دی کہانی پڑھی اے جیکوں خلا ایج چھوڑا
گئے اُتے اوزمین دے اُوں اُوں بھوندا رہیے۔ ڈلا ہی (پچھا دی) دنیا دے لوک وی کوئی
عجب تجربے کریندے راندھن۔ اسنجھا بندہ دنیا دے سجھ دو وڈھن دا انتظار نہیں کریندا بھلکہ
آپ سجھ دو وڈھ پوندے تے آپنے ڈینہہ تے رات آپ چا ستریندے۔ تاں ایں او ڈو
وڈے ویلیاں دے وچالے اُنہاں پجری (24) گھنٹیاں پجوں نہیں لنگھدا اچیندے پجوں
اساں لنگھدے ہیں بھلکہ او اُدھے ڈینہہ یا ڈو ڈینہاں پجوں لنگھدے۔ اللہ جانے او
کتنے ڈینہاں پجوں لنگھدے۔ اے سجھ کجھ بندے کوں ویلے بارے ول ول سوچن تے
مجبور کریندے۔ جھک ڈینہہ کیا ہے؟ ڈو ڈینہہ کیا ہے؟ ساری حیاتی کیا ہے؟ ایندے سمجھن

کیتے میں تہا کوں لاوانا دی گتھاسٹوینداں۔

بہوں پہلے (اُوں آکھا) جھک بہوں پرائی شاہی تھی جیوھی اُتر پانڈو سڈ پندی
تھی تے جیند ابادشاہ لاوانا تھی۔ اے بہوں سوھناتے رچا گچا ملخ ہا۔ بادشاہ آپنی رعایا
نال خوش ہاتے اُونویں ای رعایا بادشاہ نال دی اتنی ای خوش تھی۔ ہر ڈوپہر دربار ایج
آپنے وزیراں مشیراں درخاس گزاراں تے ملاقاتیاں کوں ملن اوند اروزدا کم ہا۔ جھک
ڈینہہ دربار ایج جھک اجنی آن وڑا۔ مختصر کپڑیاں ایج او جھک پتلا سکا بندہ ہا۔ اوندے
متھے تے مقدس چتر لکھدے پئے ہن تے اوندی نایاب کشمیری لکار (شال) اے صاف
ڈسیندی تھی جیو کوئی معزز بندے۔ اوندی وٹنی تے قیمتی پتھراں نال جڑی سونے دی
چین (bracelet) لکھدی تھی۔ اوندی گنگی ایج سونے دی زنجیری ایج پروتی مالا
نظراں تھی چھلکیدی تھی۔ اوند اسر چٹے والاں نال بھرا ہویا ہا جیو ہے پچھوں گھتی تیں
وڈھے ہوئے ہن۔ اوندے ایں رعب داب پاروں کوئی بندہ اُوکوں اکھ بھر کے ناھی ڈکھ
سگدا۔ اُوکوں پڑھے لکھے لوکاں دے وچالے بلھایا ڈتو تھے۔

بادشاہ آپنیاں اکھیں اوندے توں ہٹا نا ہی پیاسگدا۔ اُوں آپنے وزیر توں پچھا:
”اے کون اے؟“

”جاڈو گراے۔ تماشہ ڈکھاوٹ چاہندے۔“

”ایکوں اگبوں تے آنو۔“

جاڈو گر ہوا دے جھولے روک اگبوں تے تھیا۔ بادشاہ پچھا توں کیا کر سگدیں؟

کوئی نیویں شے ہووئی چاہیدی اے۔“

تے جاؤ گرا آکھا: ”میں اسجھاں کرتب کرن چاہنداں جیڑھا کڈا ہوں کہیں سوچا

دی نہ ہوئی۔“

لاوانا طنزیہ مسک مسکیتے آکھس: ”میں تولیے دے بیٹھ امب دے بوٹے

گوں پورا جھک وڈا درخت تھیندا اڈھے۔ میں ولا اے نھئی ڈیکھن چاہندا۔“

”میڈا سوہنا! اے (کرتب) گجھ وکھرا ہوئی۔“

”میں اُتے اوھ ہوا اچ چڑھدی رسی تے اوندے تے چڑھا بندہ وی نھئی

ڈیکھن چاہندا۔“

”اے تاں تھکا ڈیون آلا عام چہیاں کرتب اے۔ میڈی سرکاری میں ایندے

نال تہا کوں اوکھانہ کریاں۔“

”میں کئی واری مُشکی تے نو لودی موئی گوندر اچ جان پوندی تے ولا انہاں

گوں بھردے ہوئے وی ڈیکھ چکاں۔“

”اے تاں میں اُون ایلے کینا ہاجڈاں میں اٹھ سالوں دا چھوہر ہم۔ اے

گھسا پٹا شغل بھلا میں تہا ڈے شاندار دربار اچ کریاں؟“

”توں کیا کوئی نیویں شے کریسیں؟۔ میں اُدھے دھڑالی تربیت دانظاراوی

برداشت نہ کرسگدا تے نہ کہیں (بندے) کوں فرش توں اٹھدے چھت تیں تر دے ڈیکھ

سگداں۔ میں اے جھیں پُوں تماشے ڈیکھ چکاں تے انہاں توں اک تھیا وداں۔“

”میڈی سرکار! میں اِتھوں ودھ جیکر گجھ کر کے نہ ڈکھاواں تاں میڈا سرلہا

ٹا ہے۔“

”کیوں؟ میڈا سر اتنا فالٹو اے جو توں ایکوں اتنا ستا لو ہاون چاہندی؟“

”میڈی سرکار! میکوں پگ اے میں گجھ نیویں شے ڈیکھیاں۔“

”جے توں کامیاب تھیوں تاں جو دل آکھی اُوھو انعام منگیں۔ ہاں! مَن ٹُرو

کر۔ آپنا جھولا (تھیلا) چا آن۔“

”میڈا کوئی جھولا کوئینی۔“

”اے تاں چنگی گالھ اے۔ کرتب آلے سمان دا کوئی جھولا کوئینی تاں وت کیا

ھے میڈے کول؟“

”صرف ایہیے“ آپنیاں اکھیں دو اشارہ کریندے جادوگر آکھیا تے وت

آپنیاں اکھیں پاڑ پاڑ چوڑیاں کریندا گیا۔

”صرف کیا“ اُتوں تے ڈیدھے بادشاہ چُکھا اُتے جیویں ای اوندیاں

اکھیں جادوگر دیاں اکھیں نال ملیاں ہر شے بدل گئی۔ وزیر اعظم جیڑھا ہمیش اوندے سچے

پاؤں کھڑا ہا منظر توں دھندا گیا۔ دربار دے قالین تے سُہری مَن تحلیل تھی گئے۔

جیڑھے تخت تے بادشاہ آپ بیٹھا ہا اودی غائب تھی گیا۔ اُون ڈٹھا جو وڈے ہک کھلے

میدان اچ اوکھلا اے۔ ایں میدان اچ کالے شور رنگ دا ہک گھوڑا چر دا کھڑے جیندی

پگنی آلے وال لہراندے کھرن تے چُکھ بھوئیں برہیندی گھڑی اے۔ گھوڑا مستی اچ

اکھیں بھر کھینداتے منہ پُوں جھگوں کھڑا کدھدے۔ پشکیریاں کر کر آٹپے سمبھال نال
 مٹی مٹی کھڑے۔ بادشاہ کوں ایویں لگا جیویں اوکوں لکارا ویندا پئے۔ آپنی گھر مگھر راج
 لائی کھڑا ہووے: ”ایں گھوڑے کوں جیکر قابو تے اتیل (Tame) کر سگدا تاں میں
 کہیں کار لے مسلے دانناں۔“ بادشاہ گھڑا کے گھوڑے دے نال تھیا تاں او پوزر کے
 پڑھاں تھی کھڑا نخر نال سر چھنڈ کئیں۔ بادشاہ دے ولانیڑے تھیون دا بھالا کئیں تے
 ولا کڈن کھڑ تھیا۔ گھوڑے دے پچھوں بھجن دی بادشاہ کوں آنجھیں جس آئی جو اوکوں
 اے وی پتہ نہ لگا جو اوندے پچھوں زلدار لداوا کتنا اگوں تے نکل آئے گھوڑے اوکوں
 آٹپے پچھوں کہیں او پری دھرتی دھر ویندا۔ کاوڑ نال بھرے پتے چھیکو اوں اچانک اگوں
 تے تھی کے گھوڑے دی گچی آلے اڑے وڑے وال نپ کے اوندی گنڈ تے چڑھ بیٹھا۔
 تے اڈن ڈے گھوڑے کوں۔ ہوا راج شاں شاں کریندا گھوڑا ایویں بھجاتے ایویں دھر کا
 جو آکھو ایندے اگوں ہوا بھوئیں درخت میدان یا بئی کہیں قسم دی کوئی آڑ (رکاوٹ)
 کوئینی۔ اوسوا درخت پٹیاں تے چراگا ہیں پار کریندا گیا۔

گھوڑے دی گنڈ تے چمڑے لاوانا نساہ تھیا ویندا ہاتے اوندے اکھیں دے
 اگوں نیل آگے ہن۔ کھریاں نال اوندی وکھی راج اڑنگڑی بھیری تے آپنیاں بانہیں نال
 اوندی گچی گھٹ تے او گھوڑے دی گنڈ تے اوندھا تھیا ویندا۔ گھوڑے دی دھروک
 چھڑی اٹھانا ہی بھلکے او ہوا راج عمودا وی بھجدا ہاتے درختاں دیاں لڑیاں اوندے سر تے
 پیاں لگدیاں ہن۔ جک لو جیڑھا اوندانہ زخمی کر سگدا ہا اوکوں ہٹاؤں کیٹے اوں آپنیاں

بانہیں اگوں تے کیتیاں تے اچانک اوں آپ کوں اُدھ ہوا راج جھوٹدے محسوس کیٹا۔
 جان بچاؤں کیٹے اوں لڑقاؤ کر گدھا۔

کیا کیا عذاب میڈے تے نازل پئے تھیندن لاوانا سوچا۔ کتھاں ہاں میں؟
 اوندے پیراں ہیٹھ جک جھکی ساوی کھا ہی دے علاوہ کچھ نہ ہا۔ جیکر او لڑقاؤ ویندا ہا تاں
 اوکوں ناہ پتہ جو او کتھاں ونج ڈھاسی۔ اُتاں تھی کے او درخت دے جک ہنگ تے چڑھ
 گیا تے اُتھائیں بہہ گیا۔ اوکوں ناہی پتہ کتنی دیر او بیٹھا رہا۔ اوں اُتاں ڈٹھا تاں اُتے
 اوکوں باندرناں دا جک بڑ نظر۔ پیو کڈ دی بھار لیٹا پیہا، ماء اوندے رنڈ (جواں) بیٹھی
 کڈھدی تھی اُتے نکو امستی راج جک ٹیٹی توں بئی ٹیٹی تے چڑھ لاہندا وداھا۔ کہیں
 سٹ لگن توں بچاؤں لو ماء پیو اوندی پچھ توں نپ کے لٹھے لٹھے اوکوں پچھاں چھک
 گھنڈے ہن۔ ابرغٹ (اچانک) انہاں اوکوں ڈٹھا تاں جکے بگے او اوکوں ڈیدھے ای رہ
 گئے۔ لگدا ایویں ہا جیویں انہاں دیاں اکھیں اوندے چڑھاوے کھڑیاں کریندیاں
 ہون۔

اوں سوچا اے باندرتاں آپنی دنیا راج ہن میں غلطی نال اتھاں بھلی پوآیاں۔
 میں ہاں کون؟ میں تاں بادشاہ ہم میڈا حکم چلدا ہا۔ میڈا جک محل ہا جیندے راج میں
 فرادہم تاں پتہ نہیں کتنے لوک میکوں ڈیکھ کے ادب نال سر نویندے ہن تے میکوں کاوڑ
 راج ڈیکھ کے غائب غلا تھی ویندے ہن۔ اُتے ہن ایں درخت تے میں بالکل جک باندر
 دی بربست ہاں۔ شیت درخت تے بیٹھا باندر بادشاہ کن زیادہ افضل اے۔ اُتے

میکوں اے رُتبہ قبول کرنا پوسی۔ میں جیکر اُتے چڑھن دی کوشش کراں تاں باندر میں کن وی اُتے چڑھ ویسی تے حقارت نال میکوں ہیٹھاں ڈیدھا بیٹھا ہوسی۔ ایں توں پہلے جو صورتحال مزید خراب تھیوے، میکوں ایں جھاہ توں رُو بچن چاہیدا اے۔ اتھاں بہن مگن تاں ہیٹھ کہیں وی عذاب نال تباہ تھی وُجھن بہتر اے۔

جیڑھلے اُون اُکھیں کھولیاں اُون دُٹھاہک جوان ترمیت اُوندے نال کھڑی ہئی جیڑھی
تجس نال اُوکوں تکی کھڑی ہئی۔ اُون (ترمیت) آپنا تن ہک چیتھڑے اِنج ولہیٹا ہویا
ہا۔ تے اُوندے ہتھ اِنج ہک ٹوکری (کھاری) ہئی۔ اُون اُوندے گن پُچھا: ”تُون
کون ایس؟“

توں میگوں کھاؤں دی کوئی شے ڈے۔ میں جڈاں آپنی شاہی تے ولداھٹ بگیم تاں توں میڈے کول جو بنگلیس میں تیکوں اُوہو انعام ڈیاں۔“

تریت آکھا: ”توں بادشاہ ہو سیں پر میں تاں بادشاہ نہھی۔ میں تاں تلوں ذات دی چھویر ہاں۔ میں جک چنڈا لا پو دی دھی آں۔ اساں تیکوں خوراک نئے ڈے سگدے۔ آپنے ہتھاں نال بھٹ تھی خوراک جیکر میں تیکوں ڈیاں تاں میں پاپ (گناہ) کریاں۔ اتے آجھیاں پاپ کر کے میں دوزخ نہھی سرن چاہندی۔ توں تھیوں کھستری ذات داتے میں تھیم تلوں ذات دی چنڈا لا۔“

بادشاہ آکھا: ”میڈے آکھے لفظ بادشاہ گوں توں و سروخ۔ اصل ایچ تاں میں دی چنڈا لا ہاں۔ میں تیڈے۔۔۔ ٹکری کریندا پیاہم۔ ڈیکھ آں! بھلا میں بادشاہ لگدا ہاں؟“

”میکوں نہیں پتہ توں کیا لگدا ہیں؟ تریت آکھا اے سورا داس (گوشت)

اے جیوہا میں جنگلی چاول تے جنگل پچوں کٹھے کیتے ساوے پتیاں ایچ پکایا ہے۔“

جیویں ای اوں خوراک بارے ڈسایا توئیں جو اے بے لذتے شیں نال پکی مکی مکی بادشاہ دے منہ اچوں پانی آگیا۔ اوں اوکوں آکھا: ”تیڈی مہربانی ہوئی آپنی خوراک بارے ڈس آں۔“

چھویر ڈسا کیویں اوسور جیند اماس او پکائی ودی مکی انہاں شکار کیتا ہا۔ اوندی بھینٹی دے کتنے لوک اوں سورا دے پچھوں بچھ مکن تے بھالا مار کے اوکوں مارا ہانے۔

کیوں او ایس موئے زناور گوں چا آئے مکن تے کیویں آپت ایچ وٹا ہانے۔ اوں اے دی ڈسا جو کیویں ایس ماس گوں اوں میدا ناں پچوں پختے آن (اناچ) نال پکائے۔ کیویں ایندے ایچ مینجھ (چربی) پاتس اتے کیویں ایس ماس گوں اوں دھپ ایچ سکائے اتے ایلوں مزید نگاؤں کیتے لوئے ایچ پاکے مٹی ایچ پور رکھاہس۔

بادشاہ بے وس تھی گیا تے آکھس: ”میں مرداں۔ میکوں اے خوراک ڈے۔“ چھویر آکھا: تلوں ذات آلیاں گوں جیویں کرنا چاہیدا اے میں اونویں کریندی مکی آں۔ میں اے ریتی رواج نہھی مکن سگدی جیندے مطابق میگوں اتلی ذات دے کہیں بندے گوں کھاؤں دی کوئی شے ڈیون توں ہٹکا پئے۔ میں دوزخ نہھی وچن چاہندی۔ جیکر توں مردیں تاں مر میں کچھ نہھی کر سگدی۔“

بادشاہ اوندے پیراں تے ڈھیہہ پیا تے آکھس:

”ترس کر میڈے تے۔ میکوں بچا گھن۔“

چھویر آکھا: ”میں تیکوں جک شرط تے بچا سگدی آں جو میں جیویں آکھساں توں اونویں کر سیں۔ جیکر توں میڈے نال پریندیں (شادی کریندیں) تاں توں میڈے ہم سم (برابر) تھی دیسیں۔ تے وت توں جتنی آکھیں میں اتنی خوراک تیکوں ڈیاں۔ پر پہلے میکوں آپنے پو نال گلہ کرن ڈے۔“

بادشاہ ایندے تے سوچا۔ اے شرط اوکوں سدھی ساہنی، بالکل ٹھیک تے مناسب لگی۔ اوں آکھا: ”میکوں منظور اے۔ میں وی تیڈے نال تیڈے پو گوں ملن

جہاں ہا پر میں فرمھی سبدا۔ میں بہوں تھکا ہویاں۔“

”جیکر توں تھکا ہو یا ہویں تاں میں آدھی مکی آں تیکوں پیواوی تھکنا پوسی۔“
جیکر میڈے نال نہ پر بنجن (شادی کرنا) دااے بہانہ بنیندا اپیا ہیں تاں وت تیکوں بکھ نال
مرٹا ای پوسی۔“

جیز ہلے او جنگل دے آدھ ایچ بچے تاں انہاں کاٹھیاں مریندا ہک کمزور پڑھرا
بٹاں ڈٹھا۔ مٹھوئیر اوندے نیڑے تھی تے اوندے اگوں سارا حال قصہ کیٹس۔
آپٹیاں اکھیں بادشاہ تے نکائی پو مٹھوئیر توں مچھا: ”توں ایس پختے نال پر بنجن
چاہندی؟“

مٹھوئیر آکھا: ”میں کہیں نال مٹھی پر بنجن چاہندی پر ایندی جان بچنی چاہیدی
اے۔“

پو بادشاہ دو ڈٹھاتے مچھس: ”توں ایس بکری مٹھوئیر نال پر بنجن چاہندی؟
ایں ڈاچی دے تھوڈاں آلی کو جھی (کوڑھی) تے بچی (گنوار) مٹھوئیر نال۔ اے ہک چنڈ
الائرمیت اے۔ اے میڈی ہک رکھیل دی لکھ اچوں جی اے۔ میکوں تاں اے وی یاد
کوئینی جو ایندی ماء کون تھی۔ پر جیکر توں ایندے نال پر نیجی چاہندی تاں میکوں کوئی
اعتراض وی کوئینی۔“

بادشاہ بڑگھ کینا: ”میکوں خوراک چاہیدی اے۔“

لکڑھارے آکھا: ”تیکوں خوراک اوہیں ایلے ای ملسی جیز ہلے توں ایندے

بٹس۔“

وقت دے نال نال بادشاہ لکڑھارے دا جوا ترا بن کے اوندے ٹیر نال اوندی
جھگی ایچ راھوں لگ گیا جیندی چھت ناریل دے پتر اں نال بنی ہوئی تھی۔ ہک نماشاں
لکڑھارے گیا۔ اگلے ڈینہہ انہاں اُکوں آپٹے ویٹھے پور سکا آتے بادشاہ اُوں بڑ دا وڈا
بن گیا۔ او جنگلی زناوراں کوں بھالے نال مریندا تھی، وت آپٹے تھھاں نال انہاں دی
کھل لہیندا تھی تے گھر آلیاں دی روزی روٹی دی زمیواری بھیندا ہا۔ کہیں کہیں ایلے او
جنگل ایچ کاٹھیاں مارٹ وی ویندا تھی۔ ویلا و ہانداریہا تے اُکوں آپٹی سندھ سچان ای نہ
رہی۔ جیکر کوئی اوندے کول مچھدا ہا جو اُکوں اے تاں او آدھا ہا: ”بھئی میں شکاری آں۔
ایں جنگل ایچ راندھاں آتے ایں سوٹی ترمیت نال پرتا ہویاں۔“ اُکوں چھری آپٹی
شناخت ناہی و سری بھلکھ ڈاچی دے تھوڈاں آلی اُوں چنڈ الائرمیت دی سندھ سچان دی
نہس رہی۔ او اوندے غلام بن گیا حاتے کجھ سالان مچھوں اُوں اُکوں چار پتر چاڑتے۔ او
آپٹا تن درختاں دی چھال نال کچیندا ہا۔ اوندے وال وڈھ کے آٹھنا تھی گئے سن تے نوہہ
کتلیاں۔

اُوں ملخ ایچ ہک وڈا کال (قطا) آیا تے ساری ساول مک گئی۔ ٹھو بھیاں ایچ
کھڑے سارے پانی سبک گئے۔ اُتھوں دے زیادہ تر زناور بھاں علاقیاں دو منہ کر گئے
تے جیز تھوڑے بہوں اُوں کال دی ماری دھرتی تے رہ گئے، او مر گئے پر او اتنے
موتے مکے ہوئے سن جو انہاں دے تن تے کھاوٹ کیتے ماس دی سندھ نامی لہندی۔ درختاں

دے پترے ڈھیہ گئے ہن تے اوسک سڑ گئے ہن۔ ہک ڈیہہ بانساں دے ملھے اچ
بھاہ لگی تے اوں بھاہ سارے علاقے کوں آ پٹی لھیٹ اچ گھن گدھا۔ لاوانا کوں وی
نیر سودھے اتھوں لہجنا پو گیا وکار کرن آ لے برچھیاں بھالے چا تو پھر یاں، کجھ سنکیاں
گھلاں، کپڑیاں جھگڑیاں تے بے نک سک نال بھری نوکری بادشاہ سرتے چا گدھی۔
پتر اوندے ہن چنگے وڈے تھی گئے ہن اوں انہاں کوں آکھا: ”چھورو! میں ہن
نہا کوں نال پال سکدا۔ نہا کوں اپنا دانا پانی آپ گولنا پوسی میڈے پچھوں نہ ٹرو بھلکہ آپنی
راہ آپ گولو۔“

اے سن کے ذال اوندی اوندے تے شینگری ”بالاں نال ایویں گالھ کرن حیڈی جرات
کیویں تھی اے۔ تیکوں ترس نہیں آند اتوں انہاں کو بچاؤن چاھندیں؟“
”بال پال“ بادشاہ رڑا ”بال اے کڈاھیں ہن۔ ہن اے وڈے تھی گئے ہن ڈیہی
نویں وڈا وڈا دھیڑ عمر اے۔ حیڈے اکیس اچ اے حالی وی بال ہن؟“

”ہا! میکوں اے حالی وی بال لگدن۔“ تربیت آکھا ”اتے تیکوں اوہ نہیں انہاں
کوں آپنے نال رکھنا پوسی جڈاں تیں اے ساڈے نال راھوٹن چاھن۔ میں آپنے
سارے بالاں کوں آپنے نال رکھن چاھندی آں۔“

بادشاہ آپنے وڈے ترائے پتر اں توں خار کھاندا ہا جیڑھے ہر ویلے آپنی ماء دے کچھے
وڈے، چاھیں کریندے راندھے ہن اتے دانے پانی کیتے اوندو وڈیدھے ہن۔ پر آپنے
چھوٹے چھوٹے پتر نال اوندی پھوں بڈی ہئی جیڑھا ہن ویہہ (20) سالاں دا ہا۔ خیر او

سارے کٹھے بغیر وچھڑے ٹردے رہے۔

بغیر دانے پانی دے اوں ایلے تیں کٹھے ٹردے رہے جیہہ تیں اوہک ٹہردی
شکل اچ مزید اگوں تے ٹرسکدے ہن۔

جیڑھلے انہاں ڈٹھا جو انہاں دا پیو مزید انہاں کوں نہیں جھل سکدا اہک ہک کر
کے وڈے تریہے پتر انہاں کوں چھوڑ گئے۔ بادشاہ تھک کے ہک گیا ہا خاص کر جیڑھلے
اوندی ذال او کوں چھنڈکا ”توں کینجھاں پٹاں ایں؟ جیکر توں بُر ناھویں پال سکدا اتاں پر
نیا کیوں حاویں؟ جیڑھلے اے ہال جے ہن کیا توں سوچ سکدا اھاویں جو چا کے انہاں
کوں باھروں اچھل سٹیں۔ مکروہ شکل! تیں انہاں تر ہاں کوں شو دھیاں بھجا کڈھے
میکوں تاں پتہ ای نہیں جواد، ہن کتھاں ہن۔“

بادشاہ اے صبر نال ساھنداریہا۔ اوں خوش تھی کے آکھا: ”اساں ہک ڈیہہ
کتھائیں جھاہ ٹکا ناؤنچ کر یوں۔ اساں ہمیش ایویں ٹردے نہ راھسوں۔“
”کتھائیں نہ کتھائیں کوئی ساوا پناھوسی۔ جڈاں اساں آکھیں کہیں
وسوں واڑی تے بچوں تے اتھاں جھاہ ٹکا نہ کر گھنوں تاں میں آپنے وچھڑے پتر اں
دی گول اچ ٹر پوساں۔“

ویندے وگدے ویندے وگدے ہک ڈیہہ بادشاہ اتنا تھک گیا جو ہن اوہیا
ہک قدم وی ناھي چا سکدا۔ پر اوں زمین تے ڈٹھے آپنے ادھ موئے پتر کوں ڈٹھا تاں
اوندے اتوں نوڑ کے آکھس: ”چھوہرا! ہمت کر۔ تیکوں ہنیں کھاوٹن دی کوئی نہ کوئی شے

مل ویسی۔“ چھوہر دے ہوٹھ مہر کے: ”کھتاں اے؟ میکوں تاں کوئی شے نہیں
ڈس دی۔ میکوں ماس چاہید اے۔۔۔ پکا ہو یا۔۔۔ تھوڑا ماس۔“ اوند اچیتا تقریباً چرخ
تھی گیا ہا۔

بادشاہ آکھا ”اچھا ٹھیک اے میں جیڈے کیے گجھ ماس پکینداں۔ تھوڑا صبر
کر۔“ او آپنی ڈال دو گیا جیڑھی درخت تلے غشی دے عالم اچ لیٹی مکی ہئی۔ اے اے اے اے
آکھس: ”ادھا گھنڈہ اتھاں جموتے وت پرلی پڑی دے پچھوں ڈکھائے۔ نہا کوں ماس
ملسی۔ پکا ہو یا۔ کھاوٹن کیے بالکل تیار۔ نہا ڈے کول جے کوئی لونڈ دے تاں اوندے تے
بُرک کے کھوائے۔“

”تے توں کیا کھاسیں؟“ ڈال پچھا۔

آپنے بارے آپنی ڈال کو فکر مند ڈیکھ کے اوڈ کھارا جھیا۔ بہوں ڈینہاں باداؤ اوندے
بارے پریشان تھی ہئی۔ ”میڈے بارے فکر مند نہ تھی میں آپنا کوئی نہ کوئی انتظام کر
گھنساں۔ پر جیہہ تیں میں ماس تیار نہ کر گھنڈا اوہ تیں ٹساں کہیں وی قیمت تے اتھوں نہ
ہلائے، تساں جلدی پر لے پاسوں بھاء ڈیکھو جیڑھلے اے بھاء وسم ونجے اوں ایلے ادا
ہے۔ تہاڈی خوراک تیار ہو سی۔ اوہ تیں سمجھ ونجو۔“ اوں آپنے پتر کوں ونج کے تھکی ڈتی
تے آکھس: ”میڈا پتر! تیکوں جلدی خوراک مل ویسی۔ آرام نال سمجھ پو۔“

جیویں ای او اتھوں ہٹا بادشاہ آکھا: ”خیال کراہے ایں چھوہر کوں اتنی
خوراک ڈواہے جتنی اے منگے۔“ پڑی دے پچھوں اوں سکے پتریاں تے کاٹھیاں دی پنڈ

نکشی کیتی۔ چقماق دا پتھر رگڑ کے اوں بھاء پالی۔ جیڑھلے چنگاں بھانہڑیل آیا تاں اوں
رڑکے ڈال کوں آکھا: ”جیہہ تیں بھاء وسمے ناں اتھوں ہلائے نہ پئے۔“ اے آکھ کے
اوں بھاء اچ دھرک مارا تے پوکا: ”جیہہ تیں ماس چنگی طراں پک نہ وئے اوہ تیں ایکوں
کڈھائے نہ پئے۔ آپنا لونڈ تیار رکھائے۔“

اے آکھن ہاجو بادشاہ سچاک تھی گیا اوں ڈٹھا جو اوحالی وی آپنے دربار اچ
آپنے تخت تے بیٹھا اے۔ بجیوں کھبیوں اوندے وزیر مشیر کھڑے ہن اوں آپنے انوں
اوں ڈٹھاتے آکھس: ”کیا تاں سارے اتنے عرصے کن اتھائیں کھڑوتے او؟“

وزیریاں ولد اڈتا: ”جی ہا سرکار! اساں اتھوں نے ہلے۔“

لاوانا آکھا: ”میکوں سندھ نہیں پوندی مکی جو کتنا عرصہ تھی گئے۔“

جک وزیر آکھا ”سرکار؟“

”میکوں کتنی دیر ندر آئی ہو سی؟“

”جک یا ڈومنٹ سرکار۔ اتھوں ودھ نہیں۔“

بادشاہ رڑکے آکھا: ”پر میں تاں ستر (70) سال گزار آیاں۔ میں ستر سال دی
پوری زندگی گزار آیاں یا نہیں؟“ اوں اتنے اتنے ڈٹھاتے پچھس: ”او جادوگر کھتاں
کہے؟“

ہر کہیں اتنے اتنے ڈٹھا پر جادوگر بگا گیا ہا۔

ناہر داسون

بولی وٹار: بینش رفیق

میں اپنے پوترے کوں کچھ اپنی گذری وہانی شاوٹاں چا پیندا ہم۔ تہوں میں اوکوں جنگل وچ ہک چپ جاہ تے گھن گیم۔ میڈے پیریں وچ بیٹھیں او میڈیاں گالھیں بیٹھا سٹا ہاتے میں اوکوں ڈسیندا بیٹھا ہم جو کیوں میلی ہر مخلوق کوں کچھ طاقاں ڈتیاں گئیاں ہن۔

کیوں جنگل سا کوں لکڑ، خوراک، گھرتے مذہب ڈیندے ہن۔ جنیں ویلے میں اپنے پوترے کوں ڈسایا جو ناہر سا ڈاؤڈیرا ہی تاں او بہوں متاثر تھیا تے اوں ویلے بہوں جس چاٹس جنیں ویلے میں ڈسایا کہ کیوں میں ناہر کیچے اوند مقدرس گاؤں گا ساں۔ اپنے گاؤں وچ میں ناہر دی منت کیتی جو آوے اتیں سا ڈاؤڈ کا بنے۔ جیں ویلے اساں ناہر داسون کروں تاں میڈے پوترے تے ناہر وچالے ور یہوں گنڈھ بدھے۔

میں گاؤنیا! میڈے آلاء وچ سبک ہی جیڑھی ہر دل تے اثر کریندی ہی

میں گاؤنیا! میڈے لوٹیں اچ او تپڑ ہی جیڑھی مہکوں اپنے وڈ وڈیریاں کنوں ڈات تھئی۔

میں گاؤنیا! میڈے ڈونگھے ہتھاں وچ صنوبر دے بیج پُٹن جیڑھے گاؤنڈھا گنڈھیدن۔

میں گاؤنیا! میڈی اکھیں وچ محبت دی لُسک ہی

میں گاؤنیا! اتے میڈا گاؤں سبھ دیاں شعاواں نال ہک توں پے وٹن تائیں ترن ہگ گئیاں

اتے جنیں ویلے میں گاؤں مکایا، اینویں لگدا ہی جیویں سارا جگ جہاں ساڈے نال نال ناہر دے ولدے دی تاگھ کریندا پے۔

ولدہ میں گاؤنیا! بہوں عقیدت نال جیتی جو میں کر سگدا ہم

آخر میڈا سنگھ پھٹ گیا تے میڈا آلاء منک گیا۔

بالکل یکدم!

میں محسوس کیتا جو کیوں روحاں میڈا مقدس گاؤں نیں سٹیا۔ اتھاں کچھ وی تاں نیں پچیا

میڈا اندر پنجواں نال بھرتج گیا

میں مزید اپنے پوترے کوں اپنے ماضی بارے یقین نہم ڈاؤسگدا آخر میں اوکوں بھسکارے

وچ آکھیا ”سبھ منک چکے“ کیا میں گھروں خ سگداں؟ اوں آکھیا

اپنی گھڑی دو ڈیہدیں ہوئیں میڈے پوترے آکھیا جو او پورے ویلے نال اپنی پسند دا

ٹی۔وی پروگرام ڈیکھن بیچ سگدا ہے۔ میں اوکوں گم تھیندا ڈٹھا اتے چپ کر کے بنجوں

وہاں سبھ کچھ منک گئے!

دی بے ثباتی، بھانویں جو انسانی رویاں کون قنوطیت دو جھوٹا ڈیٹی رکھے وی سندھ دریا
دی کچھی، راوے دارن کج تے روہی تھل دمان دے وسیع دگ اُتے فطرت دیاں براتاں
دی برسات، وسیب اِج آس اُمید دا ڈیو اٹھکائی رکھے۔ انہاں ڈوہاں وڈے تے مسلسل
مظاہر دے درمیان لمبی مُد توٹی سرائیکی لوک شاعری، اوندے میوزک لوکاں کون اُنہاں
دے بھوگ تے آس اُمید وچالے جیند رکھے۔ ایند ایقین سرائیکی سُر اں چوں لبھدے۔
اتھوں دے خوشی دے گیتاں دا ناٹھیل سُر اِج تانی جوگ نمائی چوں سدا اے تے وِت
اساطیر گواہی ڈیند جو سرائیکی لوک گیت سینہ در سینہ یا دواشت وچوں کیوں نویں تھیندے
آئین تے سُر راہیں ایں شاعری کون لوکاں کیوں آپنے من دا حصہ بنائی رکھے۔ جھر تاڑی
وِج کیوں انہاں گون سا نبھاہنیں تاں ہی اے شاعری اتھوں دے بندے اِج خون دی
گردش روک وگدی ڈس دی اے۔

لوک گیتاں دے اُن کھٹ تے اُنمول خزانے دی کھاٹ کون کھتورواں تاں پتہ
لگدے کبھو موضوع اے جیں تے لوک شاعری نہیں تھئی پی۔ پیار، محبت، حُسن، عشق،
مونجھ، ڈُکھ سکھ، سِک اوڑک دود تے ڈُڈھپ توں علاوہ وی موضوع ہن جیڑھے جیوٹی
تے موراں وانگوں لوک شاعری دا مضمون ہن۔ مُلتان دی جیوٹی جھیلن تے قندھار دے
افغان راجے دا ڈائلاگ کل دا قصہ جا پدے۔ لگدے اے داستان ساون مل بھانویں
مول راج دی سنگی اے۔ ایں قصے اِج ملوہے دی ہک پورھیت ترمیت آپٹی دھرتی دے رِج
کج تے اوندے مان دی تہ تے کتنے اعتماد تے سٹپ نال افغان راجے دی میلی اکھ گون

جیوٹی تے موراں نانویں

مزار خان
بہادر آلا تھل

ایں جھئی شاعری جیڑی کتاب راہیں ساڈے تائیں نہیں اپڑی بھلکے
لوریاں تے کپھلاں دے دول واپے وچوں ساڈے بندے دے وجود دا حصہ بنڑی اے۔
او جیوٹی جوگ پھلاں وانگ اوندی حیاتی کون آپنا رس ڈیندی تے اُس ریندی اے۔ نال
بندے دی چنڑنگ چوگ جوانی دے روحانی سوڑ کون موکلا کریندی، اوندے دل تے دماغ
اِج حصہ رسدی تصوف کھین ڈاراہ بنام تھڑیندی اے۔ اتجھی شاعری ناں صرف بندے دی
اوائل عمر ہاں دی روحانی حیاتی دی کتاب دا پہلا تختہ بنڑی اے بھلکے اگوں تے اوندے
مخاشرتی اُکرس اِج ٹھڈھی ہیل تے روز ڈُپہاڑی روزی روٹی دے بھوگ اگوں دارو
وی تھیندی آئی اے۔ لوک ادب پڑھ کے بھانویں سُن کے اندازہ تھیندے، وسیب دے
جذباتی رویاں اِج ایند اسپا کیوں تگدا آئے تے اے شاعری لکھت متوں کیوں لمبی مُد
توٹی جیندی رہی اے۔

وسیب تے مسلسل دھاڑاں تے ڈُڈھپ دے نتیجے اِج پیدا تھیوُن آلی زندگی

آپنی تہذیب دے پاک پانی نال صاف کرن دا وس کریندی اے لیکن بیت دا کھوٹ تان زم زم دے پانی نال وی صاف نیں تھیندا ہوندا۔۔۔ جیوٹی تے راجے دے درمیان تقریباً ڈو ڈھ سو سال پہلے تھیون آ لے سوال جواب، ساڈی تاریخ دا حصہ بن گئیں۔ آپنے تصوری اکھ نال وسیب دا ہر بندہ فوراً ایندے ہیرو تے ولن کوں سُجّان گھندے۔ جبکہ مطالعہ پاکستان تے پاکستانی ادب دا نصاب ساکوں اُٹھا سبق پڑھیندا کھڑے۔

مورائ کجھری وی مُلتان پابندی هئی۔ اوندے حُسن دا چرچا پَرے پَرے توئی ہا۔ دھاڑا این مورائ مہاراجا رنجیت سنگھ دے حرم دا خمیر وِخ تھئی۔ مورائ دے ناں داسکد جاری تھیا۔ آدھن مورائ دے ناں دی ہک ماڑی آج وی لہور اِچ کھڑی اے پر مُلتان دی کجھری دالہوردی رانی تھیون تے تخت دا راج ہنڈھانوں دی کتھا ایں لوک گیت دے بار بارنویں تھیندیں ہکی بند اِچ بکھدی کھڑی اے۔ ایں گیت اِچ مورائ دے ہار سنگھاردی بہارٹوں لا، راج دے جادوا گوں مخلوق دے دیوانہ تھیون تائیں، گیت دا منکھڑا اچو کے پل دی بہار اِچ ہے تان ڈو جھامصرع گورے وقت دی گواہی ڈیندا کھڑے: جو کیویں بے وس مورائ راجیاں رانیاں دا کلمہ بھراتے اوندے بھوئیں وال وی صدیاں توں اُونویں دھاڑیاں دے کلمے پڑھدے آئیں۔ چھیکووی لائیں اوندے ایمان اچوں تھی الیندی اے: جو کل تے آج توں وی اُتہاں اوندی موجبت دا دُھر تخت دی جاہ کیں شیرشاہ نانویں بھر کدا کھڑے۔

جیوٹی تے مورائ ڈو ہاں اِچ کجھ سانجھ اے۔ اندازہ اے مورائ سانوں مل

تے مول راج کن اگے لہور گئی اے تے جیوٹی مُو لے تے مل، کہیں ہک دی بادشاہی اِچ پکڑی اے۔ ڈوہیں مُلتان دن۔ ممکن اے مورائ رانی بٹن دی خوشی اِچ آپے لگی گئی ہووے، لیکن شیرشاہ آلی بھر کدی فرکی ایں پالکھ دی تائید نیں کریندی تے جیوٹی تان آپٹی بھوئیں دی ہک ہک شے دے مان دی تہڈ تے چھیکو دم تائیں ہوس پرست افغان راجے دا مقابلہ کریندی ڈسدی اے۔ آخری نتیجے اِچ اوند امان تے سٹپ دا ہتھیار دھاڑیل راجے اگوں بھانویں کمزور دفاع ثابت تھئے وقت وی اُوں آپنے تل داماں ودھائے۔

ٹوہ کرن آلی اکھ دے نال محسوس کرن آلا دل ہووے تان سرائیکی لوک شاعری دے لوٹاں پٹھوں تے سُراں وچوں ہزاراں سال پُرانے کئی اندھے سُجا کھے منظر اُبھر دے ڈسدن۔ انہاں کوں ترتیب ڈے کے اکتھوں دی نہ صرف تاریخ دی خالی جاہ پُر کیتی وِخ سبکدی اے بھل کے سرائیکی لوک گیت تے ایندے پے اورل (oral literature) لوک ادب دی موری چوں پٹے بناسندھ وادی دے اُتر دی برداشت تے توکل پچھوں اوندی وِسموری کوں سمجھاوی نہیں وِخ سبکیدا۔ لوک شاعری دے مضامین کن ودھ، انہاں وچوں وسیب دی نویکلی تاریخ دے نال لوک دانائی دا خزانہ کشید تھی سبکدا اے۔ جیوٹی تے مورائ جہیں کئی گیت ایندی دعوت ڈیندے کھڑن۔

سرائیکی وسیب سندھ وادی دا او علاقہ ہے، جتھاں ادھ اِچ سندھودریا اوندی کچھی سونے دی کچھی دے آسوں پاسوں تھل دمان دے وڈے دگ، جیڑھے افغانستان دے دریاں (Passes) دے مُونہاں تے ہن، وت تھل دمان دے پٹھوں تے

روہی دے وچالے ایچ ست ندیاں دے پاند اُتے اتم مٹی دا زرخیز خطہ راو اتے ایندے
 سینے تے قدیم تہذیب، تمدن دا امین خونی بُرج آلامولتان، شاہاں تے مہاراجیاں، تھوس لگی
 بھاء نال ہالے توئی دکھا کھڑے۔ تاریخ ڈسندی اے آریا، رومن، ہُن، منگول، ترک،
 افغان، پٹھان تے بے پہاڑی قبائل کوہ سلیمان دے دریاں وچوں ایں جغرافیے دے
 وسندڑاں کوں کیویں تہذیبی تیل ڈتی رکھے۔ اے وسیب ہزاراں ورہیاں توں دھاڑیاں
 دی مستقل بکھھوٹے اُنہاں دے کچے کچے بستے داسامان ریہا اے پیا۔ پیاسمند پاروں
 آوٹن آلے حملہ آور ایں توں علاوہ ہُن۔ لہور دے رنجیت سنگھ دے پھٹ تاں ملن ہاسو،
 انگریز بہادر دے جانشیناں تے اُجکی 'اسلامی جمہوریہ' دے سوامیاں تاں اُتھوں دی
 بھونیں تے پانی وی کھسا اے تے تالوکن زبان وی چھک گھدی نیں تانجو لوک داد فریاد
 جوگے وی نہ راہون۔ سندھ وادی وچ اوندے قطب دے جغرافیے تے تاریخ اچوں
 ایندے بندے دی کتھا کرتے جیندے دل ایچ ریکارڈ دی بے معنویت جتنی ڈونگھی تھی
 اے اتنی چیرھی وی۔ ایں وسبوں سرائیکی لوک ادب دے خالق آپنے تخلیقات کوں لوکاں
 دے دل دماغ دی تختی تے ریکارڈ کرویندے تے ایں جہان توں کھلے ہسندے
 ٹر دے رہے۔ لوک آپنے ادبی ورثے کوں چھتے دے پلوں نال پدھ کے اگوں تے
 وگدے آئین۔ پتہ اے لگے: سیکڑے سال پہلے توں واہندی وگدی اُوں مہان شاعری دا
 وڈا کچھ ساڈے بندے دا زوحانی لاشعور بن چکے تے اوندے ثقافتی ورتارے ایچ ہالے
 کجھ سیما نظر دے۔ قصہ اگوں تے ٹورن کیے کالھ ایں کرتے جے جو بے لگام گلوبلائزیشن تے

بے رحم فری مارکیٹ اکانومی دے وچ وپاراگوں سینہ در سینہ بچے لوک ادب کوں ہُن تاں
 سائینس آلا آج دا حیرت زدہ بندہ آپنی پیڑھی داثیت چھیکڑی بندہ ہووے۔ ایں کیے
 اے لوڑ ایچ ودھ گئی اے جو سرائیکی لوک ادب کوں کتھا پیں ریکارڈ کیتا ونجے نتاں اے ان
 مل ورثہ گلوبلائزیشن دے سیلاب اگوں لکھ کولنجر روک لُہ ویسی۔

(جیونی تے موراں توں یاد آیا: اکھن سینیں استاد قداحسین گاڈی دا، بھئی مال
 مویشی وچ متعدی بیماری دا اثر مکاؤن کیے، سندھ وادی دیاں تربیتیں اگے سخی گاندیاں
 ہُن۔ سخی ہک منظوم دُعا ہے جیڑھی ہُن تاں وسیب اچوں نیں لکھ سگی۔ سخی کوں گولن
 تے ریکارڈ کرن سھ توں وڈی نیکی ہوسی۔ اللہ کرے اے سو بھ 'سُجّان' دے کہیں
 قاری دے بھانگے ایچ لکھا ہووے)

جیونی

راجا: تُوں سُن جیونی میڈڑی ڳالھ وے
 تُوں سُن جیونی میڈڑی ڳالھ وے
 چنگی تاں نہیں لگدی سیڑی مچھی والی کار
 مچھی تاں وچیندی بھیری آدھی ووبازار
 کوڈیاں تاں کھیندی ایس پوریاں ووبچار
 اوڄل تاں کریاں تیکوں محلاں داسر دار
 ایہو حکم من کر جیونی، گھن قندھارویاں
 او بھلا میڈی جیونی

ملتان دے چوگلے وچ مچھی وچیندی جیونی جھیل قندھار دے افغان راجے کون ولدا
 پُندی اے

جیونی:

تُوں سُن راجا، میڈڑی ڳالھ وے
 تُوں سُن راجا، میڈڑی ڳالھ وے
 چنگی تاں ہوئی میکوں مچھی والی کار
 مچھی تاں وچیندی ہاں میں آدھی ووبازار
 کوڈیاں تاں کھیندی ہاں پوریاں میں چار
 سنسنیں جھیل ڈیسنی کھلیاں دی وومار
 بھجدا تاں ویسیں توں آدھی ووبازار
 نکلے تاں بھرنسیں توں تیرھاں تے ہزار
 مولے دی تے مل دے ہے ڈاڈھی دوسر کار
 ایہو حکم من گھن راجا رنج لذت نال
 بھلا و ت راجا وے

راجا:

تُوں سُن جیونی، میڈڑی ڳالھ وے
 تُوں سُن جیونی، میڈڑی ڳالھ وے
 پی تاں میکوں بھاندی اے جھیلیں والی مار
 بھجدا تاں میں ویساں بھیری، آدھی ووبازار
 نکلے وی بھریاں چا میں تیرھاں تے ہزار

مولے دی تے مل دی ہے ڈاڈھی دوسر کار
ایہو حکم من کر جیوٹی گھن قدھارویساں
وے بھلا میڈی جیوٹی -----

توں سن راجا، میڈی کالھ وے

جیوٹی: توں سن راجا، میڈی کالھ وے

گن تے کپڑ وچ بیڑے توں ٹھلھوا
کچے گھڑیاں دامیکوں پانی توں پلوا

ریت دیاں لہاں نال گھرے وی چھکوا

ایہو حکم من گھن راجا تہاں ڈیکھن آ

بھلا و ت راجا وے -----

راجا: توں سن جیوٹی، میڈی کالھ وے

توں سن جیوٹی، میڈی کالھ وے

گن تے کپڑ وچ بیڑے وی ٹھلھویساں

کچے گھڑیاں داتیکوں پانی وی پلویساں

ریت دیاں لہاں نال گھرے چھکویساں

ایہو حکم من کر جیوٹی گھن قدھارویساں

وے بھلا میڈی جیوٹی -----

جیوٹی: توں سن راجا، میڈی کالھ وے

توں سن راجا، میڈی کالھ وے

آڈھی دریاواں وچ کھوہ کھٹواڈے

گھوہ کھٹوا کے اُتے باغ لٹواڈے

باغاں دے توں میکوں میوے کھلواوے

ایہو حکم من گھن راجا تہاں ڈیکھن آ

بھلا و ت راجا وے -----

راجا: توں سن جیوٹی، میڈی کالھ وے

توں سن جیوٹی، میڈی کالھ وے

آڈھی دریاواں وچ کھوہ کھٹویساں

گھوہاں اُتے سوہنے باغ لویساں

باغاں دے میوے تیکوں چن کھلویساں

ایہو حکم من کر جیوٹی گھن قدھارویساں

وے بھلا میڈی جیوٹی -----

جیوٹی: توں سن راجا، میڈی کالھ وے

توں سن جیوٹی، میڈی کالھ وے

جیونی: توں سُن راجا، میڈڑی ڳالھ وے
توں سُن راجا، میڈڑی ڳالھ وے

اتھ آ کے قندھار دارا جاسچند نے بھی جیونی دے ہر مطالے گوں آمتا کرن دے باوجود جیونی
اوندے نال قندھار وچ جن گوں تیار نیں پئی قہیدی تاں اوکوں ولایہ منہ ڈال ڈیندے۔

راجا: توں سُن جیونی، میڈڑی ڳالھ وے
توں سُن جیونی، میڈڑی ڳالھ وے

چنگی تاں نہیں میڈی اے تجھی والی کار
مچھی تاں و چندیں بھٹری آدھی وو بازار
کوڈیاں تاں کھٹیندی ایس پوریاں دوچار
جُل تاں کریاں تیکوں محلاں داسردار
ایہو حکم من کر، جیونی گھن قندھارویساں
او بھلا میڈی جیونی۔

اوڈنی

کہک ہا بادشاہ ٹوٹے زمین دا بادشاہ تے بادشاہ اللہ آپ ہے۔ کہک ڈیہنہ کتھامیں بادشاہ دی وید کہک اوڈنی تے ونج پوندی ہے حیر چمی آمباں وے باغ دی رکھی بیٹھی کریندی بھی۔ اوکوں ڈکھ کر آئیں بادشاہ باوا تھی ویندے تے اٹی خاہش ایں بیان کریندے۔

بادشاہ: امباں دی رکھی تیں چئی ہے سوئی اوڈنی
امباں وچوں کہک امب چکھا سوئی اوڈنی

اوڈنی: امب تاں میڈے کچے کچے کھلا بادشاہ
جیزھے ہتھ لائیں او ونجن گما بھولا بادشاہ

اوڈنی: جئیں ویلے بادشاہ وے رعب وڈپ پٹھ نہیں آندی تاں بادشاہ اوکوں ولا ولا لاچ
ڈیون دی ایں کوشت کریندے۔

بادشاہ: گاہنے تے باہنے تیکوں میں ڈیواں سوئی اوڈنی
کہکڑی آویں ہامیڈے کول سوئی اوڈنی

اوڈنی: گاہنے تے باہنے تیڈیاں رانیاں ہنڈاؤن گملا بادشاہ
میڈی منکیاں نال گذار بھولا بادشاہ

بادشاہ: تیکوں پٹ تے ریشم میں ڈیواں سوئی اوڈنی
کہکڑی آویں ہامیڈے کول سوئی اوڈنی

سُنجان

اوڈنی

پٹ تے ریشم تیڈیاں رانیاں ہنڈاؤن گملا بادشاہ
ساڈی گھنیاں نال گذار بھولا بادشاہ

بادشاہ: محل تے ماڑیاں میں تیکوں ڈیواں سوئی اوڈنی
کہکڑی آویں ہامیڈے کول سوئی اوڈنی

اوڈنی: محل ماڑیاں تیڈیاں رانیاں ہنڈاؤن گملا بادشاہ
میڈی کلکیاں نال گذار بھولا بادشاہ

بادشاہ: جوڑے تے گھوڑے تیکوں میں ڈیواں سوئی اوڈنی
کہکڑی آویں ہامیڈے کول سوئی اوڈنی

اوڈنی: جوڑے تے گھوڑے تیکوں بخشے تھیون گملا بادشاہ
میڈی گڈھیاں نال گذار بھولا بادشاہ

بادشاہ وے سبھے دا جئیں ویلے اوڈنی تر وڑ ڈیندی ہے تاں بادشاہ اوس توں اوندے پے دا
آتہ پتہ تے نشانی چھدے جو بلی اوکوں مراگھتاں ول مناں اوڈنی ہتھیں آندی ہووے۔
بادشاہ چھدے۔

بادشاہ: اوڈاں وچوں کہک اوڈی ڈسا سوئی اوڈنی
کہکڑی آویں ہامیڈے کول سوئی اوڈنی

سُنجان

اوڈنی: اوڈاں وچوں ہک اوڈ ہوی گملا بادشاہ

جیندا نک پتلا تلوار بھولا بادشاہ

بادشاہ اپنا ڈوڈھپ ڈکھیدے تے اوڈنی دے پے کوں مراوٹن اچ دیر میں لید ا۔ اوڈنی دا
پائے مروا کے بادشاہ وت اوڈنی کولوں ول ویندے جو متاں ہتھیں چڑھدی ہووے
بادشاہ اوٹکوں اوئدے پے دے مرن دا ڈسیندے

بادشاہ: اوڈاں وچوں ہک اوڈ مویا سوٹی اوڈنی

کڈی آویں ہامیڈے کول سوٹی اوڈنی

اوڈنی: اوڈاں وچوں ہک اوڈ مویا تاں گھولیا چایا

میڈے چاچے دے پچڑے چار بھولا بادشاہ

انت اے جنیں ویلے اوڈنی کوں بچٹن دا ہیا کوئی راہ نہیں مجھدا تاں او بادشاہ کوں آہدی ہے
میں جیڈے نال ہک شرط تے شادی کریاں جو توں ہک وڈا کڑھاتیل دا چڑھواتے اوٹکوں
بھاناں اتلا کھولوا جو اوئدیاں ہواڑاں نال بندہ نہ لنگھ سکے تاں جو میں ہک سوٹن کر سگاں۔
بادشاہ اوئدی اے گلہ من کے کڑھاجڑھوا ڈیندے جنیں ویلے کڑھاکھوٹن لگ پوندے تاں
اوڈنی سوٹن کرن دے بہانے کڑھادے اوڈو اوڈو ہک ڈوچکر لیددی اے تے ول اکھ بھر
دی اچ ٹپ مار کے کڑھاجڑھو پوندی ہے تے ہمیش کیجے جی پوندی ہے۔

اے منظوم قصہ مظہر علی تابش دی ماسی نے ”سچان“ کوں دان کیتے۔

موراں

موراں کنجری دے چھلے وے بہار لائیو

گجھ راج لائیو، نیناں بند روئجائیو

اکھ پڑھیا وے لال کلمہ

بھریا وے لال راجے رانڑیاں دا

وے شہانیاں دا، موجب شیر شاہ دی

موراں کنجری دی ہتھی وے بہار لائیو

گجھ راج لائیو، نیناں بند روئجائیو

اکھ پڑھیا وے لال کلمہ

بھریا وے لال راجے رانڑیاں دا

وے شہانیاں دا، موجب شیر شاہ دی

موران کنجری دی سگی وے بہار لائیو

گجھ راج لائیو، نیناں بند روئجائیو

اکھ پڑھیا وے لال کلمہ

بھریا وے لال راجے رانڑیاں دا

وے شہانیاں دا، موجب شیر شاہ دی

موران کجری دی جتی وے بہار لائیو
 گجھ راج لائیو، نیناں بند روں جانیو
 اکھے پڑھیا وے لال کلمہ
 بھریا وے لال راجے راخیاں دا
 وے شہانیاں دا، موجت شیر شاہ دی

دیرہ اسماعیل خان دے ہٹھاڑوں، سندھ دریا دے ہک کچھی واس ملاں
 (ملازم سیکل) چوڑھی دی ہک کھیر روک چاننی رات کوں بھلہدی بیڑی ایچ موران کوں
 گانویا۔ اے گپت سیکلاں دے گیتاں ایچ آگے دی چھپ چکا اے۔ ولا ایں کیے قاری
 کیے چھاپا سے چامتاں کوئی ادب دوست نل کھد اھو وے تے ایں سواں بیاموتی آپے
 انوں انوں بھال گھنے۔

لولی

لولی تیکوں ڈیندی ہاں
 بچڑی کوں میں تاں ڈیندی راہساں اللہ بھانویں
 میں تاں ڈیندی راہساں
 اللہ وی پچسم من میڈے دیاں آساں اللہ بھانویں
 توں نہ روویں بچڑی، روندی میں نہ بھاوے
 نیند رووی خوشی دی نیناں جیڈیاں کوں آوے
 بچڑی کوں میں تاں کراں وی دُعائیں اللہ بھانویں
 رکھن والا تیکوں ہم میڈا اللہ سائیں اللہ بھانویں
 توں نہ روویں بچڑی رو کر نہ جھیرا
 تیں وی کھڈندی داسو نہدا میڈا او بیڑا
 ابگن میڈا او بیڑا ہے کوئی چنن رتا
 کیں وار بختا درگوں اُشاع پوں پوں ڈتا
 ٹھلہی اے بیڑی، وچ شوہ دریاواں
 بھینڑیں وی سوہندیاں جیویں نال بھراواں

ٹھہلی اے بیڑی، ایس بیڑی داکون وزیر

گھوٹ چٹیلہ ہے میڈی اُشاع داویر

ٹھہلی اے بیڑی، ٹھہلی آئی اے پاروں

اے میڈے ویر میڈے درداں دے داروں

جھڑھی آسیم، بچری مالک مینہ انوہی

مینہاں دے پانی جے تھل کھڑا جولاں ڈیسی

وسن مینہ تے سوئے گھاہ تھیون ساوے

بھاگ اُنہاں کوں جیں گھر خیر و ہاوے

جھڑھی آسیم، اے جھڑ آندا گجے

میڈی جھنڈ وی لوھیاں لالٹ پیر دے چھجے

وسیم مینہ، وٹھا و لھیں دے بھانگے

بھینڑیں وی آندیاں، بھراواں دے سانگے

اڈیم میڈ اپنگھا، گھتم پٹ دیاں لہاں

جھوٹے وی ڈیندی دیاں نہ تھکن پانہاں

اڈیم میڈ اپنگھا گھتن جیون رتے

سجے میڈے پاسوں ویر میڈے نانے داوے

شہان

لولی تیکوں ڈیندی ہاں

بچڑے کوں میں تاں کراں وی دُعائیں، اللہ بھانویں

میں تاں کراں وی دُعائیں

رکھن والا اہمی تیکوں اللہ سائیں اللہ بھانویں

جیون میڈے بچڑے دی بھونیں لئے تے رونی

تیڈے ڈاند نہ تھکن، ہٹی شالا پووی نہ ہینڑی

بیر کنڈیری ہے جو کھجی ڈوکیاں لڈی

ماء میڈے چنیر دی ڈدھوں پتروں رجبی

لولی تیکوں ڈیندی ہاں، بچڑا میڈی لولی کوں وند

ودھی وی لویندی میکوں بچڑیاں دی جند

لولی تیکوں ڈیندی ہاں بچڑا میں تاں سمجھ دی کئی

پگ میڈے نانے دی لاٹاں تے امیراں وی منی

لولی تیکوں ڈیندی ہاں اللہ بھانویں

بچڑے کوں میں تاں ڈے نہ جانواں

شہان

دوروں وی آیاں دی میں تاں ٹور سچا نواں
ٹور سچا نواں جو سچا تھی ہم لنگی
بچی ہانہ لڈیند اماناں تیڈ اہمی اللہ بھانویں

لولی تیکوں ڈیندی ہاں

پچڑی میڈی لولی وچے لاوی کچا ہریاں
لاوی کچا ہریاں بابا اشاع دا گجے

اشاع میڈی پچڑی میکوں ڈتی اے خُدا
پور ہیا وی نمائی دا قادر میڈے پاری پا

آسی تیڈ اماناں، آسی ماہرے چڑھیا
سندھ سُدھیندا آوچ تھلاں دے وڑیا

آسی تیڈ اماناں، آسی گھوڑے چڑھیا
سُنج سنہری تے چا بک موتیاں جڑیا

چولا اشاع دا پٹ سیتھ ساوا، متا تیڈی ماسی
متا تیڈی ماسی، گھن ماماں را نچھو آیا اللہ بھانویں

کاں وی لوندا میڈی دارمہاڑی
آسن تیڈے مامے میکوں تا نگھ ڈیہاڑی
لولی تیکوں ڈیندی آں، ڈیندی آں تیکوں کھیر
مدد تیڈی آوم شالا یارھی والا پیر

آچھی دھی اشاع کوں ڈیندی جاہ اے لولی اوندی مامتوں بھاگیں بھرے تھل
اچ سٹی۔ اشاع دی ماء سعدیہ لشاری یونیورسٹی تائیں پڑھن دے باوجود خبرے کیوں
ایکوں ایڈی لمبی مدت تو خیر آپنے من اچ سنا بھی رکھے ورنہ اچ دیاں چھوہریں تاں پداٹن
کوں بھکا سلیدن تے نوایاں شیں سجا کھڑیندن۔ اوں اے لولی چھوٹے لا آچھی مامتوں سٹی
ہی۔ سعدیہ کوں آپ وی یاد بھی جوہٹ دی اے گنڈھ کیوں اوندے چیتے پوگئی۔ آکھن
اوندا: اوندی ماء ایں لولی دے ہول آچھی نمائی تے سس کن سنے ٹھن۔ جیہڑیاں آپت آپ
سکایاں بھینزیاں تھن۔ مختصر اے جو ایں ہار دے بہوں سارے پھل کر گئیں۔ ڈھیر ساری
ایندی خشبو ہوا اچ رل مل گئی اے۔ وت وی آدھ مچھدی لولی دی خشبو 'سُچان' دے
قاری کیسے سعدیہ دان لیتی اے، بھلا تھیوں۔

لولی

لولی ڈیواں موہن لالہ کون لولی
 ڈیکھی ڈیکھی جیواں مایا جیسو مولی
 جھولو پنگھوڑے لڈو کنیا میڈی جھولی
 وڈا تھیوے تے جیوے بولتا مٹھری پولی
 دودھو پوائی سھیسو رچائی سپوتانہ گھولی
 نندا کون نندا نوڈتا تلکندڑوں گوپا سکھائی ٹولی
 ادھی سدھی تیرے دوارے تہاڈی کچھی گولی
 اگٹی اُتے پیرا ڈیندے مکھڑا چولی
 شیا ماسلونے کاولا نیناں مسکانی تھولی
 برجاہ دھومو ہرنا ہارا کھسی پیو دے دھوڈولی
 رادھا سنگی پانا پھیا راگنا اولی
 مورا پنکھا متھے بیو مکٹ دے کھولی
 آدی پروشا بالا روہ گھستی نہ جاوے تولی
 کیولا بالی جاؤ گاؤ تیرے گنا امولی

اے لولی کیول رام دی آٹھویں گدیری نال منسوب اے۔ ایں گدیری دی جاہ اچ دی دیرہ
 اسماعیل خان اچ موجود ہے۔

لوڈی

لوڈی لوڈی آکھی ہئی بھی۔۔۔
 لوڈی لوڈی آکھی ہئی۔۔۔
 لوڈی دے وچ تھماں وے
 تیڈی ساڈی یاری دیاں
 کوئی پئے گیاں نی دھماں وے
 لوڈی لڈ بلو چایار۔۔۔ ہا ہا
 لوڈی لڈ بلو چایار۔۔۔ ہا ہا
 اللہ بیللی یاردا

لوڈی لوڈی لوڈی وے۔۔۔
 لوڈی لوڈی لوڈی وے۔۔۔
 لوڈی دے وچ بھنگ وے
 آئی ہے ویٹھے لگھوے
 اوہ ساڈی مٹک وے
 لوڈی لڈ بلو چایار۔۔۔ ہا ہا
 لوڈی لڈ بلو چایار۔۔۔ ہا ہا
 اللہ بیللی یاردا

گاں ڈوہانوں میں آیاں۔۔۔
 گاں ڈوہانوں میں آیاں وے۔۔۔
 کوئی چولا میڈا چھیٹ دا
 جو تھیا ای رتورت وے
 لوڈی لڈ بلو چایار۔۔۔ ہا ہا
 لوڈی لڈ بلو چایار۔۔۔ ہا ہا
 اللہ بیللی یاردا

لڈا گلا وینڈرا وے۔۔۔
 لڈا گلا وینڈرا۔۔۔
 موہری اٹھ تے کھنڈو
 میں تیڈی فقیرنی تے
 توں میڈا ملنگ دو
 لوڈی لڈ بلو چایار۔۔۔ ہا ہا
 لوڈی لڈ بلو چایار۔۔۔ ہا ہا

اُٹھ کچاوے رنگے دو۔۔۔

اُٹھ کچاوے رنگے

پیڑھے لالوال دو

چڑھ بہہ میڈے ماہرے تے

چکیساں دیگرنال دو

لوڈی لڈ بلو چایار۔۔۔ ہا ہا

لوڈی لڈ بلو چایار۔۔۔ ہا ہا

اللہ بلی یاردا

وگ چھڑا بلو چاں دا وو۔۔۔

وگ چھڑا بلو چاں دا

کوئی ہٹن لے دے لوک وے

پنجاں دے سنیہڑے ڈیون

ویساں نویں کوٹ وے

لوڈی لڈ بلو چایار۔۔۔ ہا ہا

لوڈی لڈ بلو چایار۔۔۔ ہا ہا

اللہ بلی یاردا

تھل دے ڈہیلے کپے نی۔۔۔

تھل دے ڈہیلے کپے نی۔۔۔

چہاں دی پکی پنڈ وویار

پے تاں مویا گھولیا چایا

جیوے یار دی جند وویار

لوڈی لڈ بلو چایار۔۔۔ ہا ہا

لوڈی لڈ بلو چایار۔۔۔ ہا ہا

اللہ بلی یاردا

اڈونج گیرا بیرتوں وے۔۔۔

اڈونج گیرا بیرتوں

کوئی گھن کچھی دی لام وے

تندھی دے سنیہڑے آئے نی

کوئی وڈی دے سلام وے

لوڈی لڈ بلو چایار۔۔۔ ہا ہا

لوڈی لڈ بلو چایار۔۔۔ ہا ہا

سُنجان

اُچاپیل جھاترا وو۔۔۔

اُچاپیل جھاترا۔۔۔

کوئی پیٹھ قصائی دا کھوڑ وے

نہ میں تیدھی سنگی آں

نہ میں تیدھی اجوڑ وے

لوڈی لڈ بلو چایار۔۔۔ ہا ہا

لوڈی لڈ بلو چایار۔۔۔ ہا ہا

اللہ بلی یاردا

ایہا آندی ساہنی وو۔۔۔

ایہا آندی ساہنی

کھل کھل گالھیں ڈیوویار

سینگیاں وچ کھلوتی وو

انج تاں وچن ڈیوویار

لوڈی لڈ بلو چایار۔۔۔ ہا ہا

لوڈی لڈ بلو چایار۔۔۔ ہا ہا

اللہ بلی یاردا

لوڈی اٹھوالاں دی مستی دار دھم اے۔ لوڈی لڈ پٹن کن اے۔ ایندرا دھم لڈھی توں بلکل
آلٹ اے۔ ایندی ٹور مٹھی اے آوندی نکھی۔ سیال ہنال اٹھاں دے پلان تے بیٹھی جاہ
اٹھوالاں اکیوں واری واری گاندن۔ میلیاں ٹھیلیاں شادی خوشی لوڈی اٹھاں توں لہہ کے
زمین تے آوندی اے۔ سو ڈو سو بندے دی تھر بن ویندی اے۔ لوڈی خندا گاند اک
بک جھومری ایندی مونج تھولویں وجد انج آندے جیویں سندھ دریا انج گھر گھر پوندا
اے۔ اٹھوالاں مونہوں لوڈی دے بول وسیب دے ہر بندے دے من انج ہر ویلے
وجدے راہندے من جڈاں اٹھ من اٹھاں دیاں قطاراں من میلے من خوشیاں من۔
جڈاں دیاں خوشیاں کٹھنچ تھن لوڈی نمک گئی اے۔ چہاں دے کھ نوے سال دے
اٹھوالاں کھانے لٹاری اے بول ”سُنجان“ کیہنے دان کین۔

سُنجان

باگھی

باگھی تے میں دھاؤں گیو سے لُٹے پھل پیٹھ
لُٹا پھل ڈھے پیا تے باگھی آگئی پیٹھ
اگوں لُٹا کاٹنی تے پچھوں لُٹا کا
شاہ غلیلی ماریا، راوی تے پنہاں
راوی تے چڑھ گھو گھو بیٹھائیں سنا بیٹرا
تیڈے پودی گئی کپے پیر سارا میرا
چوڑی پکایاں روٹیاں، چندری کھر کی چھاہ
اٹھی دے جلیل خان، میڈی روٹی کھا
نہیں تیڈی روٹی کھاندا نہ میں تیڈی چھاہ
چور منھیں کئی ویندا ای چا بک لڑا
چا بک میڈی لُٹ دا تے تھی گیا فناہ
نکے نکلے تے وڈے وڈے تیر

بھیڑی آپے نی وزیر
وزیراں گھتی کھیڈ
جیوے بھوری بھیدی
بھوری بھیدی داوڑا چڈا
آلیاں بھوالیاں
جیون میڈیاں سالیان
سالیان گتا نکا ستر
جیوے میڈی عیسیٰ پتر
عیسے چائی منگری خمیسے چایا کھلا
ہولے ہولے مارمتاں نکل پوس تلا

کرکٹ، ہاکی، سکواش، گالف چڑی بلے کن پہلوں وسیب اچ بھوں ساریاں
آٹیاں کھیڈاں کھپیدیاں صُن جنہاں کوں انگریز کالونی گیر تھانہ ملیخار نال اسیں بھونیں
توں مکا چھوڑا تے وت آٹیاں کھیڈاں کھڈا پھو بونیں۔ تل ملنی کھیڈاں چھوہریں

چھوہریں مل کے کھٹے تے رکھائیں انجوانج وی کھیڈ دے صُن۔ خاص کر چھوہریں دیاں
کھیڈاں وچ ڈھیر سارا روم ہوندے۔ بھانویں چچی پھنٹاڑا سووے تے بھانویں آلیاں
بھوالیاں تے بھانویں کوئی بنی راند۔ آلیاں بھوالیاں کھیڈ دے کچھ بول دریاہ اسماعیل خان
دے شاعر ظفر دوانی دان کیستے تے بقایا بلند اقبال بلوچ پورے کرڈتے۔ اکھن انہاں دا:
ڈرائی اے آٹنی ڈاڈی کن سنی دواہسی تے بلند آٹنی ماء کولھوں۔ کھیڈ کھیڈ وی اے تنوار اُبھے
دان اُتے وزیرستان دیاں دھاڑاں تے لُٹ ماروی تاریخ دوشاند پندی اے تے پے
ساجی ورتاریاں دواشارے وی۔ ادب نواز دوستاں بھتوں اے کھیڈ 'سُنجان' دے
قاری سانگے چھین قابل تھیں۔ اسیں مہا بے 'سُنجان' دے قاری کوں درخاس اے جو
ساڈیاں بے شمار کھیڈاں دے بول بھانویں پورے بھانویں اُدھے پونے لہمن، چھین کیستے
دساڈو پٹھن۔ پتہ سووے نے اُنھیں بولاں اچ وسیب اُتے دروہ دیاں سیکڑے تاریخی
لوہیاں لکلیاں پٹن۔

گیرڑی

کوٹھے تے پیار پگنا۔۔۔ گیرڑی
کھیڈنے دی ونی آئی اے۔۔۔ گیرڑی
ستاں پتراں آترا اگا ترا۔۔۔ گیرڑی
چنگاں کے بھلا۔۔۔ گیرڑی
اللہ میل ودھاپئے۔۔۔ گیرڑی
عیسے نائی دے گھر کالی گئی۔۔۔ گیرڑی
اٹھی آون جھاریاں۔۔۔ گیرڑی
وچوں نکھتی ترکڑی۔۔۔ گیرڑی
مسلماناں بھرے نغارے۔۔۔ گیرڑی
ست سناں راں گھرا بوڈا۔۔۔ گیرڑی
بھتے دو بے چاڑا کھمب۔۔۔ گیرڑی
جوار دے دُنب جھلا دانا۔۔۔ گیرڑی
عاقل کانے ٹھوکا پڈ۔۔۔ گیرڑی
ساوے ڈڈ دی ٹوپی۔۔۔ گیرڑی
اللہ پتر ڈیوی کھیڈنا۔۔۔ گیرڑی
ست پتر جنائی اے۔۔۔ گیرڑی
ناں رکھونے ڈھوڈا گاتا۔۔۔ گیرڑی
منے منے پائی اے۔۔۔ گیرڑی
عیسیٰ نائی۔۔۔ گیرڑی
پھم پھم دی جٹی مٹی۔۔۔ گیرڑی
جھاری ماری کتری۔۔۔ گیرڑی
ترکڑی اچ مسلمان۔۔۔ گیرڑی
وچوں نکھتے ست سناں رے۔۔۔ گیرڑی
وچوں نکھتا بھتا دو پا۔۔۔ گیرڑی
وچوں نکھتا جوار دا دُنب۔۔۔ گیرڑی
وچوں نکھتا عاقل کا نا۔۔۔ گیرڑی
وچوں نکھتا ساوا ڈڈ۔۔۔ گیرڑی
بھر ڈیو پاء تے پڑو پی۔۔۔ گیرڑی

ھنا لے سارے دیاں راتیں ڈگراں اتے کھیڈ کھیڈ کے ابھے دمان دے
چھو ہر سیا لے وی موہرا اچ چونک اندروژن واسوٹن پک وڈی ثوبت نال کریندے ھن۔

کتیں دے اخیر یا مگھر دے مُڈھ اچ، جوار باجھرے دیاں ڈھیریاں سَنر بچن سیتی، سبھ
چھو ہرزل مل کے اول ثوبت کیے وتی چوں گیرڑی مگن ہا۔ اکیوں مانگی وی آدھے ان۔
مانگی داک پک ڈہ نہ مقرر تھیند اہاتے ہر گھرتے مانگی ڈیون لازم ھوندا ہا۔ واری واری ہر گھر
اگہوں ھک مسیر چھو ہر اچی سُر اچ تھاہر تھاہر کے پک بول سٹواوے ہا۔ اگہوں بے سبھ
چھو ہر پک آواز تھی کورس اچ جواب ڈیون ہا: گیرڑی، تے ہر گھر ھے سنوئیں مانگی خوشی
خوشی ڈیوے ہا۔ ایں تنواری شروعات، پہلے پہلے وتی دے پک گھر دے کہیں کنوارے
چھو ہر دی ونی آکھ کے کیتی ویندی ھئی، جیویں جو: ڈھوڈھے دی ونی آئی اے۔۔۔۔۔ ست
پتر جنائی اے۔۔۔ جیس گھر پرچن ہار چھو ہر خیر ھو وے ہا، اتھ آدھ دے ھن: کوٹھے تے
پیار پگنا۔۔۔۔۔ اللہ پتر ڈیوی کھیڈنا۔ وتی تھیند، ضلع ٹاک دے پک ادب ظریف
ماہنوں۔۔۔۔۔ ظہور دمانی گیرڑی سٹوائی، نال اے وی ڈیس جو چھو ہر ایں آٹپی مانگی
انج، ڈہ نہ کھڑے نال مگدیاں ھن تے او ہاڑساوٹن اچ مینہ بارش سانگے گیرڑی دی
جاہ لاڈ و پندیاں ھن: 'لاڈولاڈیو آئی اے۔۔۔۔۔ چھکے تے بلھائی اے۔۔۔۔۔ چھکاپیا
تُٹ۔۔۔۔۔ لاڈو جابا پتر۔۔۔۔۔' (لاڈو دے بول ایں ھن)

ڈوہڑے

سیں خیر شاہ

مرغ بحر دے رہن کنارے اتیں روز روزینہ لہندے
بری کرن پرواز براں وچ جتھ قسمت ونج لہندے
رکھن دید زمین اتیں اوچٹن چو گانت کھاندے
روزی خیر برابر ہر کوں بھل ودھ پئے خرچ بریاندے

طالب لکھ ہزاراں ہوندے کئی تھولے خاصے تھیندے
اول مہمانی موت پیالہ ونج قسمت والے پیندے
جو پیندے ونج داصل تھیندے اومر کر خاصے جیندے
شالا خیر و سار ماہی دی تھیوم نصیب نہیں دے

حاجی جج کے دا چاتو کے منہ رکھیوی
گھر خلیل دا سمجھو سوہناں گھر رب و سار ڈتوی
فخر کنوں چا جج سفر قبولیو، خواری جج پختوی
خیر طریق اہلیس فخر دی اتیں حاصل گم کتوی

کسی سن احوال نپل دا تھئی واہگ زلیخا فانی
سُدھ بدھ ہوش و نجایس کلی جڈاں ہوئی بات زبانی
ظاہر الاونٹ نال عقل دے وچ پردے تھئی دیوانی
سن احوال کسی دا خیرا ونج تن کیتس قربانی

عمر و نجایو سبق پڑھدیں سبق مول نہ آئیو
جوڑ پکا کے فاضل ٹہیوں نہ صحیح جوڑ پکائیو
دنیا دے وچ عزت پایو چا دل گراہ بنائیو
خیر گئی برباد حیاتی اتھاں حاصل کجھ نہ پایو

یار لدھو سے دل دا جاں دل وچ پائی جھاتی
عیسے دم ڈٹھو سے ماہی لکھ مر دے لہن حیاتی
غرق ہاے وچ مرض پرانی دے حکیم لدھو سے ذاتی
خیر شفا عطا ہوئی جڈاں مرض حکیم سنجاتی

1976 ایچ خیر شاہ دے اے ڈوہڑے میلھی واری سنہیا سوسائٹی تونہ دی تنید ”سنہیا“
ایچ چھپے من -

ڈوسڑے

اللہ داد

سہی دل وچ خیال کینا میں تاں کیہ چ دی ملکہ تھیں جد پر نیساں
کیہ چسی میں تیں مان کرین میں تاں پھلاں نال تلیساں جد پر نیساں
پنل میڈا سلطان ہوسی پا تاج میں تخت پہلیساں جد پر نیساں
آکھ اللہ داد کسی کول خبر نہ ہائی میں تھل مارو دفینساں جد پر نیساں

وقت پیا دریاواں کول نہ پہلے سکدی کانہہ ہے
ذال روے یار ویاو تائیں اتے بھینزو روے چھی مانہے
بھرا روے کوئی سال راتیں دے جیندی مونڈھوں نکھتی بانہہ ہے
پیو ما رووے ڈہنہہ حشر دے تائیں جیندا جگروں نکھتا ہاں ہے

دل دریا تے ہروح وی موہانا بیڑی خاص لباب وچوں آندی
مچھی تھیندی مول نہ بچھی جیڑھی شوہ دریاواں راہندی
بغلا تھیندا مول نہ میلا جیندی جان چکرو وچ راہندی
آکھ اللہ داد ہا جیندے پلے پنج کسیرے انج گالھ ہے اوندی بھاندی

سکین اللہ داد ”وٹڈ“ توں پہلے تونہ شریف ایچ سنگانی دے پٹھلے بیٹ ایچ راہندے
ہن۔ انہاں دے ڈوہڑے جگ مشہور ہن۔ انہیں ڈوہڑیں دا کوئی خاص ریکارڈ کائیں نہیں
بچیا۔ اُتلے ڈوہڑے سکین صوفی نذیر ہونیں دے وسیلے نال لکھن۔

ڈوسڑے

احمد خان طارق

توں آسیں جھوکاں راس آسن شکرانے جھمر مرین یاد کرین
تیڈا بیٹ سہو مستانہ ہے مستانے جھمر مرین یاد کرین
جھم ٹالھیاں راگ سزائیں تے نوکانے جھمر مرین یاد کرین
اساں طارق پی کے بہہ ویوں میخانے جھمر مرین یاد کرین

میں اپنا بیلا بیٹ لکھینے ایں بیٹ دی ریت لکھی ہی
پک رانجھن نام دا ہوکا ڈے پک ناں دی پیت لکھی ہی
ایں گالھ تیں مٹلاں فتوے لئے سر وچھلی میت لکھی ہی
بس طارق اتا جرم تھے تیڈی مونجھ میت لکھی ہی

اے مالک ملک دا مینہہ وسوا بے حال ڈگر وں پوسن
اے بیریں، ککر، کرینہہ کنڈ ژے تس مار بنجر وں پوسن
خوش تھی پردیسی ول آسن در مار یے گھر وں پوسن
اساں طارق زلدے وں پوسوں کئی رول ڈنگروس پوسن

ڈوسڑے

اقبال سوکڑی

جے ساہ نکھتا ساہ ولڑاں نیں کج منہ دا برتن پھوٹی رکھ
کت کچی تند پچھیں کھوہ لڑکیں تھہ صبر صبور دی پوٹی رکھ
تیڈا آپ کوں دھوون دھاوٹ کیا دھو دھوڑ اچ تھی لائی دھوٹی رکھ
اقبال توڑے کوئی چنبھیاں ہے توں اپنی سوچ سلوٹی رکھ

ہک وار تیڈی تصویر ڈے روح سک سکرین تیں سم تھیں
کیا لوڑھ دعا دی ہر سجدہ اکھ نوٹ جین تیں سم تھیں
کوئی ناگ جے ہوسی کہیں جاہ تیں نچ نچ کے بین تیں سم تھیں
اقبال جے تیڈا رخ ڈیکھے آسمان زمین تیں سم تھیں

جتھ کھولے ہن اتھ جھوک ہئی پئی اتھ ٹنگویں ہن اتھ ٹاویں ہن
اتھ جاں دی گھائی چھاں ہئی پئی اتھ بیریں بیٹھ کنزاویں ہن
او بگسا رُل گئے جیندے وچ تیڈے سانول سوٹ رکھاویں ہن
توں گئیں اقبال تاں موئے پئے ہن جیڑھے ساہ ہن سائیں دے ناویں ہن

تیڈی روہی واقف ازل کنوں تیڈیاں مونجھاں چانوٹ نال وِڊن
کجھ تاگھیاں بھال سنبھال کیتے کجھ تاگھیاں تانوٹ نال وِڊن
تیڈی روہی دے ساہ دار تے اکھیں سانوٹ سانوٹ نال وِڊن
سب طارق مال آزاد تھے تیڈیاں ڈاچیاں ڈانوٹ نال وِڊن

تیڈے بھانڑیاں دی بھک دھو کیتے تیڈے مال جڈاں وِڭکار سُنوئیے
ہائے ہائے دے ہو کے ڈے ڈے کے ول ہک پے دے پڑکار سُنوئیے
تیڈا مال ڈھکیے ایں حال ڈھکیے ہئی جھوک دے مال ڈھکار سُنوئیے
ہک طارق ہیر زہیر کلہی جیندے وین کندھی تیں پار سُنوئیے

تھل تھل ہوتل آپ ڈکھال گئے میں تھل تھل تھل میں تھل رہساں
تھل آخر میں تے وِڻ ویسی میں ایں وِڻساں میں تھل رہساں
ایں تھل دے ول، ول سیت واہووں وِڻ گنوساں میں تھل رہساں
جے طارق تھل وی مکن لگا، خود تھل بٹرساں میں تھل رہساں

میڈی جج ہی نچ نچ ہٹ پے ہیں چال پچی نیں چیل پچی
 میڈے سرتوں آپ وتیندے ہائیں کن کھیسے گئے نیں ویل پچی
 ساڈے گل کوں ڈھیر گلائیں ڈھے تیکوں ڈھول ہمیل شمیل پچی
 اقبال ایں روح نمراس کیتے ہس ناں گئے جسم دی جیل پچی

کجھ لفظ دعا دے کوئی کھس گئے کجھ حرف زمین تیں رُل گئے ہن
 جیرھے سجدے ساکوں راس نیں آئے بے انت جبین تیں رُل گئے ہن
 اسہاں جوگی جوگ دے روگ اچ رہے ساڈے منترین تیں رُل گئے ہن
 ساڈے ساہ اقبال ہن جے جتنے میڈے ساہ دی سین تیں رُل گئے ہن

ڈوسڑے

لیئین پھر وانی، شادن لئین

روح اہدے ایویں کہیں ویلھے ایں غم غُستان کوں چھوڑ ڈیواں
 یا انا الحق دا ورد کراں یا ہر بھگوان کوں چھوڑ ڈیواں
 جتھ پیار کرن دی پاپ ہووے اوں دین ایمان کوں چھوڑ ڈیواں
 لیئین لکا تیکوں پیللیں وچ ول آپ جہان کوں چھوڑ ڈیواں

کڈی سوچی معجزے کیا ہوندن ونچوں روح اچ رَج اے معجزہ ہے
 تُوں آپ سڈائیں ساکوں نال بلھائیں اتے ہووے سچ اے معجزہ ہے
 محفوظ رہے گھر لکھیں دا ہووے بھادا مچ اے معجزہ ہے
 تُوں ناں ٹکریں لیئین ساکوں اسہاں پوووں نچ اے معجزہ ہے

پیر فریدؒ

ارشاد تونسوی

ڈکھن گھلیا تاں بیڑیں دے کچھ کھل گئے
 چٹے بٹلے، چٹے کچھ تیں کالے پانی
 آج توں کل تیں کل توں ہے ڈیہ نہ
 ساوٹن بدرہ اسوں کتیں
 وقت دے و ہندے دریاوی
 علامت بن گئے
 سندھ دے ہاں تیں تردیاں بیڑیاں
 لوکیں کوں پیاں پار پچاؤں
 یار رساوٹن یار ملاؤں
 ڈکھن گھلیا تاں لہاں ابھاک تھی گئے
 لوکی گاؤں!
 آمل! اچکل سانول سائیں
 مفتی رنج تھیون دے ڈیہ نہ لگھ گئے
 پرتوں نہ آیا

ٹوپڑے

سیف اللہ آصف

ساڈے بیٹ تیں غربت چھا، لئی ہے اساں پتہ داں چھائیں ویج ڈتن
 ساڈے مال وکا گئے منڈیاں تے اساں کانے کانہیں ویج ڈتن
 اساں جھوک دے وسدے وٹ ویچن اساں پنگھاں لہیں ویج ڈتن
 توں آصف ونگاں ہٹ گھن آئیں اساں کڈن داں پانہیں ویج ڈتن

ایں مندر دے تالے نہیں کھلے دل کافر تھی بھگوان وٹا
 ونج دستک ڈے کہیں بے در تیں مجبوریں دے عنوان وٹا
 یا سہہ ونج تھیدی جو پئی ہے یا آس وٹا ارمان وٹا
 یا آصف وٹا دا پیالہ پی جند جان کوں چھوڑ جہان وٹا

روہی دھڑکی تھی گلزاراں
 لہیاں لائے باغ بہاراں
 میں کھسی بہہ کنگ اڈاراں
 ڈکھن گھلیا تاں سب ہک تھی گئے
 میں دریادی من تیں کھڑا
 پچھلے ویلھے گولاں
 میں سوچاں میں ہک کھیا
 نہ میں پار تیں نہ اروار
 نہ ماضی نہ حال
 نہ درڈ زور تھ نہ شیلے
 نہ غالب نہ بھگت کیر
 نہ مومن نہ میر
 نہ لندن نہ دلی میڈی نہ کابل قندھار
 میں اروار نہ پار
 میں دریادی من تیں کھڑا
 پچھلے ویلھے گولاں
 صدیاں توں میں ٹردا راہی

راتیں ڈہنہاں شام سویلے
 روہ پہاڑ تیں جنگل بیلے
 کوئی نہ ہاجیر ہا وچھڑیے میلے
 ”آچنوں رل یار پیلوں پکیاں نی“
 دور رکھتا ہوں آواز ہے آندی
 ”آچنوں رل یار پیلوں پکیاں نی“
 میں سوچاں اے کون ہے کیندی آواز ہے
 آیاں پیلوں چٹن دے سانگے
 اوڑک تھیاں فریدن ڈا پنگے
 اے آواز تاں میڈے اندروں آندی پئی ہے
 میں دریادی من تیں کھڑا اپنے آپ کوں گولاں
 ڈکھن گھلیاں تیں سوچاں دے رخ نمونہ گئے
 میڈے اگوں سندھ پیا و ہندے
 میڈا میڈے پیو داسن
 ساری دھرتی دا بچال
 سارے باغ تیں جنگل بیلے سازے شہر دیہات
 ایندے سانگے وسدے رہسن

میں سوچاں میں کھکا کائناتی

چڑھدے کنوں لہندے تائیں

بساری دھرتی میڈے اندر

میں دھرتی دلہن

میڈے قد میں سندھ داپانی، سرفرید داسا یہ

میڈیاں جھوکاں وسدیاں رہسن، رسدیاں رہسن

میڈیاں سوئیاں میڈیاں سسیاں

پیر فرید کوں گاندیاں رہسن

پیر فرید دے فیض دیاں نہراں

ساڈے گھریں وہندیاں رہسن وہندیاں رہسن!

اے نظم ”سنہا سوسائٹی تونہ“ دی سانجھ تیندی اٹھویں کتاب ”خوشیاں دی ننویں

فصل“ (1979) ارج چھپی ہئی۔

عیسیٰ

ارشاد تو نسوی

ہر پاسے بے رحم صلیباں

ہر پاسے ان سونہیں لوک

میڈے چار چودھار ان اُسریاں

میڈی بے وی دیاں گندھاں

میں جیں پاسے دید بھونیداں

موت دی کالی چادر ڈیہداں

چپ داتا رہمندر ڈیہداں

میں ہاں چیرتیں سڈھ مریداں

کہیں پاسو آواز نہیں آندی

میڈے دشمن میڈے جانے

میڈے دشمن حق ہمسائے

میکوں آہدن تو مجرم نہیں

کالی گھپ انھاری رات ارج!

توں ماچس دی تیلی تیں سگریٹ لیندیں!

توں عیسے ایں!

اے نظم ”سنہا سوسائٹی تونہ“ دی سانجھ تیندی چھویں کتاب ”سنہا“ (1977)

ارج چھپی ہئی۔

لوں لوں پیڑ کرے

ارشاد تونسوی

لوں لوں پیڑ کرے

ساڈی لوں لوں پیڑ کرے

ہک ہک لوں وچ سو سو چٹے

تھل جھل نیر کرے

اوندے لیکھے اوندے نانویں

جودل دھیر کرے

زلدے زلدے گھر آنوٹ لو

جے تقدیر کرے

سب داسو نہاں تھی ان سو نہاں

دل بے پیر کرے

ساڈی لوں لوں پیڑ کرے

”اڈیک“

زبیر احمد
تونسہ شریف

بندی نہیں میڈے خواب دی

وہیلے دے ورجو ٹھے دے نال

میں نم دی شادی کیا کراں

تکسی دے کہیں پوئے دے نال

خوشبو پرانے ہاردی!

گداری دی کہیں شکل جھہیں

ڈیندی ہے ادھی رات کواں

قبریں کنوں ہنکل جھہیں

گچھ ڈینہہ اچاں پرہ اُتیں

باشن وی مل کا فروی

ساوٹن سگٹن نیڑے وی ہے

ساوٹن سگٹن بہوں دور وی

نظم

زیر احمد
تونسہ شریف

میں نظم دے نیلے پردے وچ
تیڈے تھ لکاواں جس آوے
تیڈے پیر لکاواں جس آوے
تیڈے نازک ہتھ دے چھلڑے کوں
تادیر لکاواں جس آوے
پر نظم اجاں تیں پہنچی نہیں
لگ چھپ دی چھویں موڑا تیں
جھ بیل گلاؤ دے چھترے پیٹھ
سو آہڑیں ہن نویں لفظیں دے
نویں لفظ جنہیں دے ہتھیں وچ
کجھ چھپن چھپا دیاں ٹوپیاں ہن
ہن ایویں موتیں مڑھے ہوئے
جیویں سانولا تیڈیاں پوپیاں ہن
انیں موتیں مڑھیں پوپیں وچ
انیں چھپن چھپا دیں ٹوپیں وچ
تیڈے ڈیہ نہ لکاواں جس آوے
تیڈی رات لکاواں جس آوے
کائنات دی ہر ہک اکھ کولوں
کائنات لکاواں جس آوے
پر نظم اجاں تیں پہنچی نہیں

چھیویں دریا دے ناں

طارق گجر
تھل

اساں اکھ وچ بند چناب کیٹے
کھل کھل کے تھل سیراب کیٹے
اساں گل نال لالا کنڈیاں کوں
رت نال ایہہ لال غلاب کیٹے
اساں ہتھ دیاں گنڈھیاں چم چم کے
ہتھی ہل دی نال وفا کیٹی
ایہہ قبریں چھیاں ڈن اساں
مٹی تھل دی نال وفا کیٹی
اساں یار بنایا اکاں کوں
ساڈے منہ وچ مصری گھلدی گئی
اساں تریہہ کوں پایا جھولی وچ
ساکوں ستلج، راوی بھلدی گئی
ویڑھے بیجہ جتڑ کریرا ساں
اساں پوہڑی چھاں وساری دو

سُن مَاء دھرتی پنجاب دی
 ساکوں تھل دی ریت پیاری دو
 اَساں کونجاں اُجڑے دلیں دیاں
 اتھ دِن کر لاپوں رہ ویسوں
 بھانویں کاں آکھو بھانویں ہنس آکھو
 ساہجھن کے اَساں سہہ ویسوں
 اَساں منج ہیں اکھ دریاواں دا
 ایں ریت دی لگھ اِچ ڈھہہ پوسوں
 اَساں تھل سمندر دی سب اِچ
 بس موتی واہگوں رہ پوسوں
 اوئے سندھو آ، ساکوں پیارتاں کر
 اَساں تیڈی لگھ دے جائے ہیں
 کڈاں گھوڑے گھن کے آئے ہیں
 کڈاں فوجاں پڑے چاڑھیاں ہن
 کڈاں بیلیاں کوں آ لٹیا ہے
 کڈاں وسدیاں وستیاں ساڑیاں ہن
 اَساں چوری دے ٹپ نہ آئے

اَساں سامنھے دریا تر آئے
 اَساں تیڈی چھل دے قطرے ہیں
 اَساں سندھو آ، اپنے گھر آئے
 اَساں پکھی واس ہاں ازلاں توں
 ساکوں اپنے نال توں راہوں ڈے
 تیکوں واسطہ کھل مہانیاں دا
 من اپنے جھگی پاوٹن ڈے

دھما

سلیمان سہو
تھل

جے گل ناہیں لیندا وین تاں سُن
سروں ننگے پیروں رانیاں دے
اساں کھچی واس نمائیاں دے
ساکوں خاب ڈکھا کے ترقی دے
ساڈی وسوں ساکنوں کھسی گئی
کئی چند کھگل دفنائے گئے
سنگ پیر کری وی دھسی گئی
غلام بنا در اپنے دا
ساکوں عیش آزادی ڈھسی گئی
وسیب ساڈے دی ہر ترمیت
ایں رلی رُل جینویں سستی گئی
کہیں اُج تائیں نہیں آ حال پچھا
ساڈے سر کیا بارش وی گئی
سندھ واہندے رہے چودھار بھانویں

بھلا روح وی روہی تہی گئی

اساں آپ مونجھے ساڈے نین مونجھے

ساڈے خاب وی مونجھ دے جائے ہن

ترخ گواہ ہر دور دے وچ

اساں کئی ”رنجیت“ ہنڈائے ہن

پھل کیا دا

عابد عمیق

پوہ دامیوہ پھل کیا دا
 گروی ٹھنڈتوں بچن خاطر
 کریا نے دی ہئی اندر
 جھاتی پاوٹن توں ڈردا ہے
 جیندی پُرس دا چوگا چنگٹن
 اساں تساں آوڑے دے ہیں
 تیل شکری دی خشبو ساڈی
 پالاں واہگوں ساہوکاری تے
 کھل پوندی اے
 پوہ دامیوہ کچی مٹی بنیا سجھ اے
 جیہڑا منو نہ تے چو نامل کے
 اپنی ڈھپ دی پیلی کرناں
 پت جھڑ واہگوں
 ککر ٹاہلی دی جھولی وچ پاڈ بند اے
 ایہہ لن دانا

سُنجان

اپنی نیکی دی غفلت وچ

بھل ویندا اے

نکے نکے کماں رُدھے

ساڈے ہتھاں دی سنگت کوں

پالے ماری فصلاں دے رگ ریشے اندر

ساڈے ساہواں دی گرمی کوں

سُنجان

وس پیار وانگوں

تسلیم فیروز
دیرہ اسماعیل خان

دلدار جو ہیں، دلداریاں کر

چھکار سنا کوئی اندر دی

ہرکار، کھنڈا کوئی ساہواں دا

ڈے مستی دل دی دنیا کوں

احساس ڈوا کوئی چھاواں دا

من مندر دے کیں گلے اتوں

کوئی پریت داتا راتروڑ گھنا

کیں پریم نگر دے باغ وچوں

کوئی پیار دا گجر اجوڑ گھنا

کیں روپ نگر دارا جابن

کیں تتی ریت تے پھوار واگوں

کیں ڈکھڑے دل دے بیٹ اُتے

دلدار جو ہیں وس پیار واگوں

جیکوں ملڑاں ہیے اوں ملڑاں نیں

اعظم کلانی
کالا کالونی، دیرہ غازی خان

ایں یار کھیر دی آدھی وچ

اے شال توں نکھتا ہتھ لہنڑاں

اینویں لگدا پیچے جیویں لہنڑاں نیں

ایں ڈھندی، لہندی شام دے وچ

کوئی گال دلیں وچ پیندیں ہوئیں

کچھ بھل وچوے کچھ بھلواں نیں

ایں باغ دے پھلے بٹھیں وچ

اینویں شبنم شبنم تر دیں ہوئیں

کچھ رچ وچوے کچھ چڑاں نیں

ایں شہر بازار دی آدھی وچ

کہیں ہک جاوید نکیندیں ہوئیں

کوئی ڈیکھ گئے کہیں ٹکڑاں نیں

ایں جھال وٹیندے موسم وچ

جیڑا چپ اے شالا چپ راہوے

مٹاں گال کرے اسان پختواں نیں

کہیں اکھ دے شیشے شیشے وچ

جڈاں اپٹے جو گے تھی پوسوں

کہیں تول اگوں دل تلوواں نیں

ایں عید نماز دے انت پچھوں

ہوں لوک اگوئیں مل پوسن

جیکوں ملواں پیے اُون ملواں نیں

نظم

طاہر شیرازی

دیرہ اسماعیل خان

چیتڑ و ساکھ اشارے اُوندے

دھمی وانگ نظارے اُوندے

اوہے سیزہ راج من داحیلہ

تارو، ہیریاں اُوندا جو بن

سپے، سیزہاں، دھارے اُوندے

بیڑیاں، بیٹ، کنارے اُوندے

ویلا اُوندے سردی ویل اے

اوہے سنوین سنج داڈیوا

تارے آپ مہارے اُوندے

جیون جو گے سارے اُوندے

ہک ہک ساہ اُدھار امیڈا

گفتاں ہاپ اندھار امیڈا

شہان

شہان

”ہاکڑہ و ہسی“

صادق جنید ہوت
روہی

یقین ہم ہاکڑہ و ہسی
ولا بھوئیں بھاگ و نڈھیس
رزق جمسی
بے بہا جمسی
ولا فضلاں کنواریں بٹ
تے خوشبوئیں کوں
تن تے ویرٹھ
اچے سیں دیاں تا نگھاں وچ
اُسرن تے نسرن
پھل تے پھل چسین
ولا ایں اترک دھرتی دی لکھ توں
ساو لین جمسن
ہوائیں دستکاں ڈسین
بدن خوشبوئیں دا پاتے

انگا چٹیاں سہا چولیاں
تے حوراں ہاکڑے دیاں
ہاکڑے دی من تے آہسن
اساڈے خواب راد ہے ہوئے
بچل دی ریت وچ سانول
انگرسن بائمر تھیسن
کڈا ہیں بے گھری مگسی
کڈا ہیں
آچی کنڈ تے لڈیاں جھوکاں
لہا یسوں
ایہے کنڈ تے لڈیاں جھوکاں
کڈا ہیں اپنے گھر تھیسن

ہک جام ڈے

شاہد عالم شاہد
محراب والا احمد پور شرقیہ

ساقی خدا

ہک التجا

روہی جی اچ پیاس ہے

ہوٹھاں اُتے ارداس ہے

ساقی خدا

بھاگیں بھرے اندر دے وچ

ایں روح دے مندر دے وچ

ہک آس ہے

ساقی خدا

بس ریت ہے چودھارتیں

چودھارتیں دلدارتیں

کیا راس ہے

ساقی خدا

بس عشق ہے اوں عشق دی ھو ھو مچی

ہک تانگہ ہے من وچ رچی

ایں تانگہ کوں الزام ڈے

ترہہ توں تپے ہوٹھیں کوں اچ آرام ڈے

ساقی خدا ہک جام ڈے

سُنجان

۴ ویں کوی (فروری 2005ء)

چتر

ایرار عقیل
دیرہ اسماعیل خان

ریت نیری بیل رنیل آنگوں

دل کھاندی پتلی چیل آنگوں

سفر اندراج سوٹھے میل آنگوں

ایویں سرتے رکھی ویل آنگوں

ہک رت ہے جیڑھی وِسری نہیں

ریت

کیس آپے سکھ اچ ڈکھ ہتھوں

سب جیت کے سب کجھ ہر گئے ہیں

تھل بردی زکھڑی ریت آنگوں

اساں مٹھ اپنی اچوں کر گئے ہیں

سُنجان

6 ویں کوی (فروری 2005ء)

رچے کچے لوک

ڈاکٹر غففر عباس
بہل بکھر

سندھ میں!

تیڈی آس تے وسدیاں جھوکاں تسیاں ہن
تیڈ اپانی وس نہیں ساڈے
ساڈے سیت مقد راؤنویں غیراں وس ہن
تیڈی مرضی جھتوں وانہویں
کیں ڈیہنجھ ساڈے گھرتاں آتوین
ڈھبے تے وسدے شاہر ہن ساڈے
شاہر دے رستے، شاہر دیاں ہگیاں
تیڈے پاسے جھک ہٹھاڑ دولہہ ویندین
مینہہ وسے تاں ساڈ اپانی
تیڈے پاسے رلن کیتے
بس تیڈو تیزدا راہندے
روح داتا ناؤنردا راہندے
دل اچھلتاں ای تیڈے پاسے
رت دی دھاروی تیڈے پاسے

تیڈے پاسوں، ساڈے پاسوں کیا آندا ہے

عین سویلے

سروں تنکیاں پیروں راہنیاں

بگھ دے مارے، ڈوترے بچے اگہوں لا کے سول سسیاں

تیڈی رکھ دے پلے در بھ دیاں

سرتے صرف بہاریاں چا کے

ڈو پیساں دی خاطر اکثر

شاہر دو آندیں ڈیہدا راندھاں

لوک اچاں وی ساکوں آدھن

آسان رچے کچے لوک ہنیں

دردیں رُجھی سنجھ پئی چلے
نت دے جاگے پرودے بھالے
سختی ساتن بھل پئی منے (1)
اولیا کنڈھیں نین نرا لے
سختی ترُثر لیاں ماریاں (2)
سک روہی دی ڈیوے پالے
سکھو میں سنجھ ہے دھیلا ساہ دا
نت دھیلے کوں پرود سنبھالے

1۔ اکبر بادشاہ دا ہم عصر یک صوفی بزرگ حیدر قبر تونسہ دے پچھا دھو ہے۔

2۔ جگتی دی یک رسم جیڑھی آج وی سختی ساتن دی درگاہ تے ادا کرنی پوندی اے۔

ساکوں ساڈا دیرہ ولا ڈیو

تلسی داس بھائیہ
کملانگر دہلی

ساکوں ساڈا دیرہ ولا ڈیو
سندھ دریا اُتھاں ٹھاٹھاں مارے
اوسو ہٹا نظارہ ڈی کھلا ڈیو
دیرے شہر دا پانی مٹھا
ساکوں اسلم نالے ملا ڈیو
پتے بادام تے چلقوزے
گھی خرسائی منگوا ڈیو
ڈو تحصیلاں ٹانک کلاچی
ڈھول مریالی توں منگوا ڈیو
خالصہ اسلامیہ برادری سکول
ساکوں ایلا دادی (1) ملوا ڈیو
بھائیے سڈیندن ہن اُتھاں راجے
سوہٹا دربار سجا ڈیو
اُتھاں ہائی ستھری سرکار
کوئی کچی سرکار بنا ڈیو
تلسی اُتھوں نکل کے آیا د
بیڑی ماچس (2) نالے جلا ڈیو

(1) ماسٹر کیشن چند جی دی ایلا دادی

(2) وڈتوں باو دیرہ کنوں آکئیں اسان چار سنگتیں بیڑی دی فیکٹری لائی ہے

غزل

شاہد عالم شاہد
محراب والا احمد پور شرقیہ

جیوٹ دا اے انت کھپارا جنگل سارا جنگل
سچ ادا ہا لکڑھارا جنگل سارا جنگل
کتھ موراں دیاں ست بھنوالیاں کتھ کونجاں دے ٹولے
ڈکھ دریا دا مونجھ کنارا جنگل سارا جنگل
اتھ ٹکوانویاں گندیاں اُتے روندے مونجھے چہرے
اتھ ٹاکیا اسمان تے تارا جنگل سارا جنگل
اتھ اکھیں تے رقص کریندیاں مٹھیاں ماکھی بندراں
اتھ پلکاں تیں توڑ جگارا جنگل سارا جنگل
اوندے کیے ڈینہہ دے واہوں رات وی سو جھل اصولوں
ساڈے کیے صرف اندھارا جنگل سارا جنگل
میں بچھیا جو دھرتی اُتے کتھ ہی جاہ ٹکانواں
زوتے اداہا بنجارا جنگل سارا جنگل
شہر دے واسی اتنے وحشی اتنے ظالم تھی گھین
ہن تان شاہد لگدے پیارا جنگل سارا جنگل

سُجّان

غزل

حکیم راقش بھٹی
دیرہ اسماعیل خان

دروہی درساں کھڑوتے
خواب عذاب دے نال کھڑوتے
غم تے ہجر فراق دے سانگے
سک دا بُت بے حال کھڑوتے
اُسرتے چا کے بار غمیں دا
کون حیاتی گال کھڑوتے
سوچیں دی سکرآت توں پہلے
حسرت خواب سنبھال کھڑوتے
حسرت موئی دا خواب ادھورا
ہن سوچیں دا چال کھڑوتے
لاکے جو کھم جند دے نانویں
حالیں جواب سوال کھڑوتے
ہن تان راقش ایویں لگدے
جیوٹ کئی جنجال کھڑوتے

سُجّان

میڈی اکھ دا پانی

جہانگیر مخلص

تیں مونجھاں دی وتی دے وچ
گونجاں لٹھیاں ڈٹھن
تیں ساول کوں سکدے وٹ تے
پکھی روند اڈٹھے
ڈس پکھی دے لٹھیں دے وچ
چوگ دی چوری ڈٹھی
بچے بکھے مردے ڈٹھن
سینہ زوری ڈٹھی
میں تاں اپناں اکھیں نال
ایہہ بھ کجھ ڈٹھے جانی
ایں ساگوں تاں سکد اکا مینی
میڈی اکھ دا پانی

غزل

جہانگیر مخلص

روہی

اساں بسک سانول سکر ات مٹھا ساڈی گول اچ آپکوں رولیں ناں
اساں درد لھیٹ تے سم گے پیں جے گول گھنیں تاں چولیں ناں
اساں ہنج کوں رنج فی کر سگدے اؤکوں اکھ توں انج فی کر سگدے
اساں دھردے گنگے وین ہسے جے آن کھڑیں تاں بولیں ناں
اساں راہ توں نکھری دھوڑ وانگوں کہیں ون دے پیریں ونچ پوسوں
اساں گندیاں لکھے لعل ہسے ساکوں کہیں دے تاج اچ گولیں ناں
اساں سک سنجی دی سچ وانگوں جیندے ہاں تے ڈکھ ستر بندے پن
اساں تیڈے سردی ویل ہسے پئے دے سرتوں گھولیں ناں
اساں مخلص ڈکھ دیاں پاڑاں پیں ہک ہنج دے نال پھپر پوسوں
اساں موسم یار پھپھوڑے داسا کوں سانجھ رکھیں ساکوں رولیں ناں

غزل

صادق جنید ہوت
روہی

سیندھال مانگھاں خواب اساڈے
شیشے کنگھیاں خواب اساڈے
خوشبو میندھیاں خواب اساڈے
تیں بن عیداں خواب اساڈے
کہیں دیاں چڈیاں چولیاں پوڑے
کہیں دیاں ونگاں خواب اساڈے
خواب تھے سُرخ گلاب دے قھے
کھیر جمیلیاں خواب اساڈے
ساڈے چہرے مٹی گارا
ساڈیاں شکلاں خواب اساڈے
اکھیں ساڈیاں خواباں دے گھر
پیلیاں پکاں خواب اساڈے
تاج محل ہون سو ہون
سالھ سفیلاں خواب اساڈے
شالا تیڈے شہر پے ون
وسدیاں وستیاں خواب اساڈے

سُنجان

کافی

سلیمان سہو
مھل

اروار تے بھانویں پارڈے
ساکوں جگ سارا دلدار ڈے
اوہو روہی، روہ تے بیٹ اندر
اوہو ”کچھی“ دا سنگھار ڈے
اوہو مندر نال میت اندر
اوہو پیر، گرو، دربار ڈے
اوہو چن تے ڈیہنہ دے روپ اندر
اوہو پھلاں رنگ ہزار ڈے
اوہو تھل دمان دے پیٹ اندر
ساکوں جگ سارا دلدار ڈے
اوہو مندر نال میت اندر
ساکوں جگ سارا دلدار ڈے
اوہو چال کرہنہ دے روپ اندر
ساکوں جگ سارا دلدار ڈے

سُنجان

لاہرا

(سندھ پر بھراچوں)

اشولال

ساوی ساوی بکری اُتے چٹے چٹے بگ ڈھولنا
 اساں مناں لوک سدھے توں مناں ٹھگ ڈھولنا
 مینہہ پیا پکیاں اُتے پھلاں اُتے کلیاں اُتے
 ننھی ننھی اندروں ولا دُکھ پئی اگ ڈھولنا
 اکھیاں دی سونہہ ماہی دے رُس پیوں توں ماہی دے
 اساں تاں فقیراں کنوک رُس پیا جگ ڈھولنا
 نوں ڈاہ چندر کتھاں ست اٹھ سال کتھاں
 عمر ہاں دی عمر ہاں گئی تیڈے نانویں لگ ڈھولنا
 سندھو تیڈے پتر اساں سندھو تیڈے پال اساں
 تیڈے نانویں لاج سمھو تیڈے نانویں لگ ڈھولنا

لاہرا

تیڈے تاں فقیر اساں تیڈے تاں غلام اساں
 ساکوں بہہ پگانویں کوئی اللہ دی کلام اساں
 باقیاں ورن باقی سدا عاشقاں دے عشق اگوں
 رادھا سنگ کرشن اساں سیتا سنگ رام اساں
 ساڈی کوئی شکل کتھاں آپ دی شکل وچوں
 خاصاں وچوں خاص تھئے عاماں وچوں عام اساں
 پکھی پکھی ہنساں داہگوں، پکھی پکھی کونجاں داہگوں
 کندھی تیڈی آن لتھے شام دی شام اساں
 توں سائیں شان والا منجھیں والا بھاٹ والا
 خوشی سبھ آن کیتی سندھو تیڈے نام اساں

لاہرا

پہلاں دے پتر اساں، لائیاں دے پور اساں
نال دے نال اساں دور دی دور اساں
صبح دے تارے اندر ایں جگ سارے اندر
ہر ویلے نال ہوندے سیں دے حضور اساں
ڈکھن دی ہیل جیویں ہر جاہ لگدی ہووے
ہر جاہ ڈسدا ہووے چندر دا نور اساں
وے اُروار بچن پھلاں دی کار بچن
فانی سنسار اگوں پار دا پور اساں
شام دے رنگ وچوں کروں رنگ لال والا
سندھو تپدی سیندھ اندر بھروں سیندھور اساں

لاہرا

آپ دی آپ اگوں آپ ورتج کھڑی
راہ دے نال کتھاں، بیر پر بچ کھڑی
کھیڈ دی کھیڈ وچوں اللہ سیں خیر کرے
اکھیں دے نال ولا دل اڑکج کھڑی
کونجاں دی ڈار لکھی روختے دی کلس اوتوں
ویلا مندرتج کھڑا روح پکڑتج کھڑی
کجل مساک اندر پُنی درسال اگوں
سیں لکھ آوے متاں، مٹھی سنگرتج کھڑی
سندھو تپدی پیت اگوں سندھ نیں نال ساڈے
پہلوں کتھاں آن پئے، کانہہ کتھاں رتجھ کھڑی

لاہرا

کتھا کتھاں آن مکی ڈونگھے نیلاب اگہوں
 اجاں پوری رات پئی کھے سرخاب اگہوں
 دراکھ دے لان وچوں دراکھ دی بیل والا
 سوم در سوم چڑھی پہلی شراب اگہوں
 وچھ پئے ریت واگہوں سوہٹاں میڈے قدماں تلے
 اُچے اہرام کتھاں عشق دی تاب اگہوں
 تیکوں بہہ یاد کیا دل آباد کیا
 دھمی دل آن دھمی جنگلی گلاب اگہوں
 سندھو میڈے نال اساں جیویں ساڈے نال کوئی
 لاہر درلاہر ہووے ، خاب در خاب اگہوں

میڈے بدن توں میڈا سایہ جدا پیا تھیندے

عزیز شاہد

میڈے بدن توں میڈا سایہ جدا پیا تھیندے
 ڈس ٹی نتھی نماشاں آخر اے کیا پیا تھیندے
 نہ ول ملن دے وعدے نہ قول تے نہ قسماں
 میہڑیں نہ کوئی اُلا نہجے نہ الوداعی رسماں
 ہک چپ دی چور گپ وچ پیرا فنا پیا تھیندے
 لٹھے دے بعد شام اے رستے وٹج وین
 اکھیاں دے خواب سارے پل وچ لیج وین
 مجرم تاں ہے اندھارا سمجھ کیوں سزا پیا تھیندے
 انویں تاں اسنہہ توں پہلے لڑدے جھگڑدے ہاسے
 ہک بے دے پیر چم تے ول وی نکھڑدے ہاسے
 اچ پہلی واری شاید سجدہ قضاء پیا تھیندے

چھیکڑی گالھ

پنجابی دے گرو شاعر سیں نجم حسین سید آہدن

مر مر جیڑھے نویں نہ ہوئے

اوتار ر ہسن جیوندیاں موئے

جے نواں نرویا تھیوں تے اپنے دم دی سنبھال رکھن جیون دانر وار ہے تاں اجوکی سرائیکی وسوں دی
سچان آتے سچاکی ایندا وڈا آلا بندی ہے۔ وادی سندھ دے وچولے وسیب دی اے وسوں
ہزاراں ورہیں کنوں لاہر والا برتھیوں آلے دھاڑیں تے تملیں اگوں بگدی، رچدی، وٹھیدی
آتے وسدی آئی ہے۔ آریا، عرب، یونانی، ترکمان، منگول، پٹھان، مغل آتے بے انگ گشت
دھاڑیل اتھال آندے رہے تے اتھوں دے لوکیں دی نمائتا اگوں جیت جیت کے ہر دے
رہے۔

ساڈی سرائیکی وسوں تے آخری حملے دی لاہر گورے انگریز دی ماڈرن کالونی گیری
(کالونیل ازم) کنوں شروع تھی تے اچاں تائیں جاری ساری ہے۔ پر اے دھاڑ تریخ دے نہیں
دھاڑیں کنیں انخ تے وکھری ہئی۔ جیویں رابندر ناتھ ٹیگور آہدن جوایں دھاڑ چھکوں مغرب دی سیاسی
نیشن، سائنس آتے مارکیٹ ہائن جیندے اگوں ساڈی ہر پراٹی پٹ چٹینا چٹینا تھی کے کھنڈ دی گئی۔

ڈین گئی پراپٹے ڈندسٹ گئی۔ آج ڈوقومی نظریہ پاکستان، گریٹر پنجاب، اردو ڈومینیشن
آتیں گلوبلائزیشن، آنکھیں ہوں سارے ڈندیں چٹکیں اگوں سرائیکی وسوں تگھدی پئی اے تے نواں
روپ وٹھیدی پئی۔ شہیت اینکوں ڈیکھ کے ای سیں رفعت عباس آکھیا ہوسی۔

آساں تاں نیلیاں سلھان اُتے مٹھل بٹاون والے

ہن جو نوبت وچ پئی ہے تاں روپ وٹھیدے پئے نہیں

ساڈی اجوکی سرائیکی دی سچان ایں وچدی نوبت اگوں جاگدی اے تے ہک نواں
روپ گھنڈی اے۔ پر ایں نویں روپ اج دی ساڈا ہار سنگھار، ساڈا کچل مساک تیں بٹ ساڈی
اپنی پولی کلچر، آرٹ، شاعری آتے قصہ کہانی ای بندی پئی اے تے بندی رہی۔

دھپ کوں چھاں دی جاگ نہ لاؤ

ژردے راہو ژردے راہو

سرائیکی لوک سانجھ